

ประวัติ

วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร

พิมพ์เป็นครั้งแรก

ในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี

๑๘ มกราคม ๒๕๑๑

ห้องขจร

อ

294.3135

ป171

ประวัติ

วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร

พิมพ์เป็นที่ระลึก

ในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เลขที่ ๑๑ พระโขนง กรุงเทพฯ ๑๐

โทร. ๖๑๖๑๗๑, ๖๑๖๑๘๐

๑๔ มกราคม ๒๕๑๑

25 พ.ค. 2524

สมุดแม่ ๕๐๖ ๕๐๗

84619

คำนำ

วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงที่ตั้งมาครบ ๑๐๐ ปี จึงกำหนดงานฉลองในวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ซึ่งตรงกับวันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ มีพระบรมราชโองการประกาศให้เรียกชื่อ “วัดมกุฏกษัตริยาราม” ตามเดิม แทนชื่อ “วัดพระนามบุญญัตติ” ที่ใช้เรียกมาชั่วนคราว.

ในโอกาสชิตกาลนี้ ทางวัดได้ก่อสร้างปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานและถาวรวัตถุที่สำคัญหลายอย่าง ทั้งปรากฏในหนังสือนี้ ได้สร้างพระพุทธรูปวิรมงกุฏขึ้นสำหรับสักการบูชา และจะพิมพ์ประวัติของวัดแจกเป็นที่ระลึก พร้อมทั้งทำทักษิณานุประทานอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้มีอุปการคุณแก่วัดนี้มาแต่ต้นจนถึงทุกวันนี้.

ถึงประวัติของวัดมกุฏกษัตริยารามนี้ ท่านเจ้าคุณพระศาสนโศภน (จตุตสโล แจ่ม) พระอาจารย์ของข้าพเจ้า เคยมอบให้เจ้าคุณพระธรรมกิจจานุกาโร (กิจจุการี ผั่น) ครังยังเป็นพระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ เป็นผู้เรียบเรียง และพิมพ์ขึ้นแจกในคราวฉลองปูชนียสถานที่ปฏิสังขรณ์ และเสนาสนะที่สร้างขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ครังหนึ่งแล้ว เวลานั้นหาอ่านได้โดยยาก ส่วนประวัติที่ต่อจากนั้นมาจนถึงบัดนี้อีก ๓๒ ปี ยังไม่ได้รวบรวมเข้าเป็นเล่ม ในโอกาสนี้ จึงมอบให้นายทองสืบ ศุภะมาร์ค ศิษย์เก่าของวัดนี้ เป็นผู้เรียบเรียงเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ทั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน.

บรรดาพระภิกษุสงฆ์ในพระอารามนี้ พร้อมทั้งกฤหัสถ์ที่เป็น
ศิษยานุศิษย์ ต่างสำนักในพระมหากรุณาธิคุณและคุณูปการ จึงขอตั้ง
สัตยาธิษฐานประมวลกุศลบุญราศีทั้งปวงที่บำเพ็ญมา อุทิศถวาย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้ทรงสถาปนาพระอารามนี้ พร้อมทั้ง
พระราชโอรสพระราชธิดาและพระราชนัดดา มีพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าฯ เป็นประธาน ซึ่งเสริมสร้างพระอารามนี้ต่อมา อีกทั้ง
บรรดาบูรพบุรุษอาจารย์ผู้บริหารพระอารามนี้ และกฤหัสถ์ผู้ช่วยชวน
ถวายให้อุปการะโดยทั่วกัน.

ในการฉลองพระอารามครบ ๑๐๐ ปีนี้ มีบรรพชิตและ
กฤหัสถ์ร่วมกันจัดขึ้นโดยสามัคคีธรรม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ของ
สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ พระภิกษุ
สงฆ์ในพระอารามนี้ขออนุโมทนาสาธุการ ถวายพระพรให้ทรง
พระเจริญและอำนวยการให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ
คุณสารสมบัติสรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคล ปราศจากทุกข์ โศกโรคภัย
อันตรายทุกประการ เทอญ.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้าฯ

วัดมกุฏกษัตริยาราม

๑ มกราคม ๒๕๑๑

สารบัญเรื่อง

๑. ข้อความเบื้องต้น	๑
๒. สร้างวัดมกุฏกษัตริยาราม	๒
๓. แบบแปลนแผนผัง	๓
๔. การก่อสร้างเบื้องต้น	๕
๕. ทรงเปิดวัดและพระราชทานชื่อวัด	๖
๖. พระราชทานวิสุงคามสีมา (ฉบับที่ ๑)	๘
๗. พระราชทานวิสุงคามสีมา (ฉบับที่ ๒)	๑๐
๘. รายการสิ่งก่อสร้าง	๑๓
๙. การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ ยุคที่ ๑	๒๗
๑๐. การก่อสร้างปูชนียสถาน	๒๘
๑๑. การปลูกต้นไม้	๒๘
๑๒. การก่อสร้างถนนนอก	๒๙
๑๓. การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ ยุคที่ ๒	๒๓
๑๔. ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรียกชื่อวัด	๓๓
๑๕. การก่อสร้างเสนาสนะ	๓๕
๑๖. การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ ยุคที่ ๓	๓๗
๑๗. การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ ยุคที่ ๔	๔๒
๑๘. การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ ยุคที่ ๕	๔๔
๑๙. ประวัติพระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี ยิ้ม)	๕๗
๒๐. ประวัติพระพรหมมุนี (กิตติศาโร เฟื่อง)	๗๓

๖

๒๑. ประวัติพระธรรมปาโมกษ์ (วราสโย ถม)	๗๗
๒๒. ประวัติพระศาสนโศภน (จตุตสโล แจ่ม)	๗๙
๒๓. พระประวัติสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุภูชายี จวน)	๘๙
๒๔. ภิกษุสามเณร	๙๙
๒๕. การศึกษาพระปริยัติธรรม	๙๙
๒๖. การศึกษานักธรรม	๑๐๑
๒๗. การปฏิบัติพระธรรมวินัย	๑๐๑
๒๘. พระราชาคณะและพระครูสัญญาบัตร	๑๐๓
๒๙. ภัตตาหาร	๑๐๗
๓๐. ไวยาวัจกรวัด	๑๐๙
๓๑. ที่ดินที่ตงวัดและที่ธรณีสงฆ์	๑๑๐
๓๒. มุลนิธิของวัด	๑๑๓
๓๓. ข้อความเบืองปลาย	๑๑๘

สารบัญรูป

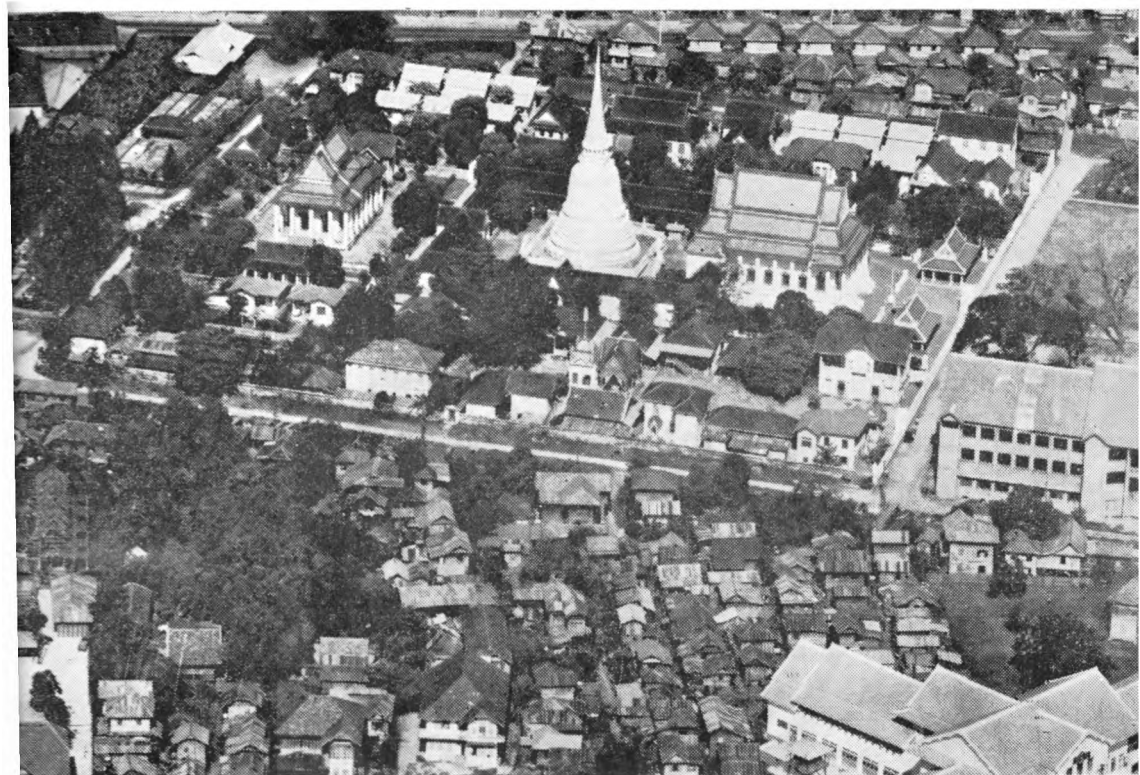
๑.	พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ	ทัน
๒.	รูปปั้นหน้าวัดมกุฏกษัตริยาราม	„
๓.	รูปบริเวณวัด ถ่ายทางอากาศ	„
๔.	รูปแผนผังวัด พ.ศ. ๒๔๑๑	๓
๕.	รูปพระวิหาร	๑๗
๖.	รูปพระประธานในพระวิหาร	๑๘
๗.	รูปพระอุโบสถ	๒๓
๘.	รูปพระตำหนักเดิม ฯ	๒๗
๙.	รูปกุฏิเจ้าอาวาส ฯ	๒๗
๑๐.	รูปพระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี ยัม)	๕๗
๑๑.	รูปพระพรหมมุนี (กิตติสารโ ผง)	๗๓
๑๒.	รูปพระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม)	๗๗
๑๓.	รูปพระศาสนโศภน (จตุตสโล แจ่ม)	๗๙
๑๔.	พระรูปสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุฎฺธายี จวน)	๘๔
๑๕.	รูปพระพุทธรูป ๔ นิ้ว	ท้ายเล่ม
๑๖.	รูปพระพุทธรูป ๗ นิ้ว	„
๑๗.	รูปพระกริ่ง—พระชัยวิรมงกุฏ และเหรียญพระรูปสมเด็จพระสังฆราช	„
๑๘.	รูปพัทธรองในงานฉลองวัด	„
๑๙.	รูปพัทธรองในงานฉลองพระชนม์สมเด็จพระสังฆราช	„

พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้านหน้าวัดมกุฏกษัตริยาราม

บริเวณวัดมกุฏกษัตริยาราม ถ่ายทางอากาศ

ประวัติ

วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง

อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ข้อความเบื้องต้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ แล้ว ทรงพระราชดำริว่า กำแพงเมืองและคลองบางลำพูซึ่งขุดขึ้นเป็นคูเมือง ในเวลานั้น ยังคับแคบและกระชั้นชิดกับพระบรมมหาราชวังเกินไป ควรจะขุดคลองขยายคูเมืองให้กว้างขวางออกไปอีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นเป็นคูเมืองชั้นนอก คือ ปากคลองทิศใต้ ออกริมวัดแก้วฟ้า ปากคลองทิศเหนือ ออกริมวัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) เริ่มขุดเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุน ตรีศก (วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๔) มีขนาดกว้าง ๑๐ วา ลึก ๖ ศอก ยาว ๑๓๗ เส้น ค่าขุดเส้นละ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง (๒๐๐ บาท) ขุดอยู่ ๑๐ เดือน จึงเสร็จในวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก (วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๕) รวมเงินค่าขุดดินและขุดตอทั้งสิ้น ๓๙๑ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ๑ บาท ๑ เฟื้อง (๓๑,๓๓๓ บาทกับ ๑๒ สตางค์ครึ่ง) พระราชทานชื่อคลองนี้ว่า “คลองผดุงกรุงเกษม” และโปรดให้สร้างบ่อนเรียงรายอยู่ด้านในอีกด้วย.

ในพระราชพงศาวดารเล่าว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

เคยมีพระราชกระแสรับสั่งไว้กับสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีว่า จะทรงสร้างวัดถวายสักวัดหนึ่ง แต่ยังไม่ทันสร้าง พระนางเจ้า ฯ ก็ประชวรสวรรคตเสียก่อน เมื่อซุกคลองผดุงกรุงเกษมเสร็จแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จ่ายพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ ซื้อที่ดินริมคลองผดุงกรุงเกษม ที่นางเลิ้ง สำหรับเป็นที่สร้างวัดและเป็นที่ดินสงฆ์ ทรงวางศิลาฤกษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗ พระราชทานชื่อวัดตามพระนามของพระนางเจ้า ฯ พระองค์นั้นว่า “วัดโสมนัสวิหาร” เปิดวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙.

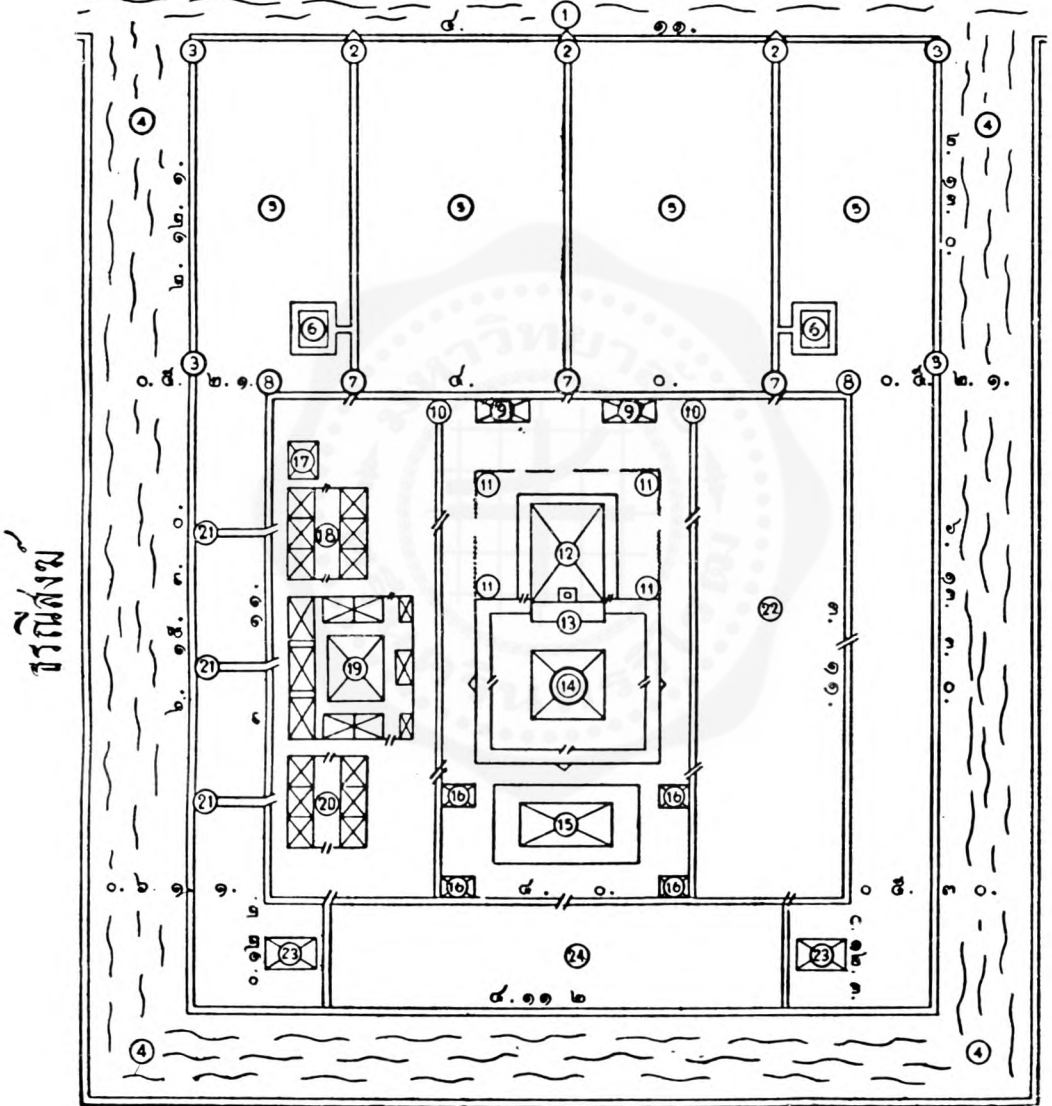
สร้างวัดมกุฏกษัตริยาราม

ครั้นการก่อสร้างวัดโสมนัสวิหารสำเร็จเรียบร้อยและเปิดวัดแล้ว จึงมีพระราชดำริต่อไปว่า ที่กรุงศรีอยุธยา มักมีวัดเรียงรายอยู่ตามชายคลอง เช่นพระเจ้าบรมโกศ (สมเด็จพระบรมราชา ที่ ๓) ทรงสร้างวัดกุฎีขาว ที่ริมคูเมือง ตรงข้ามกับวัดสมณโกฏิของพระมเหสี จึงมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดส่วนพระองค์ขึ้นคู่เคียงกับวัดโสมนัสวิหารของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมนี้บ้าง ได้ทรงเลือกที่ดินติดต่อกับที่ดินของวัดโสมนัสวิหาร ยาวไปตามริมคลองผดุงกรุงเกษมทางเหนือ ใกล้กับบ่อน้ำหักกำลังดักขร โปรดให้ซื้อที่ดินของราษฎรหลายเจ้าของ รวมกันเป็นเนื้อที่ผืนใหญ่ สำหรับใช้เป็นที่สร้างวัดและเป็นที่ดินสงฆ์ รวมความว่าที่ดินเดิมของวัดมกุฏกษัตริยารามนั้น มีพรมแดนติดกับที่ดินของวัดโสมนัสวิหาร ตรงถนนราชดำเนินบัดนี้ ไม่มีที่ดินของเอกชนอยู่ในระหว่างที่ขนาดของวัดทั้งสอง.

วัดมกุฏกษัตริยาราม

พ.ศ. ๒๔๑๑

ค ล อ ง ผ ดุง กร ง เ ก ช ม

แผนผังวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. ๒๔๑๑

แบบแปลนแผนผัง

เมื่อได้ที่ดินดังกล่าวตามพระราชประสงค์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กอง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๓) กรมขุนราชสีหวิกรม (พระองค์เจ้าชุมสาย) เป็นนายช่าง และพระยามหานุภาพ () เป็นนายงาน ในการก่อสร้างนั้น ท่านทั้ง ๓ ได้วางแผนผังวัดให้คล้ายกับวัดโสมนัสวิหาร กล่าวคือ มีคูในพื้นที่วัดแยกจากคลองผดุงกรุงเกษมเข้าไป ด้านกว้างตามลำคลอง ๔ เส้นครึ่ง ลึกเข้าไปข้างละ ๖ เส้นครึ่ง ส่วนด้านสกัดข้างหลัง มีขนาดกว้างยาวเท่ากับข้างหน้า เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำหนดสร้างกำแพงรอบวัดขึ้นภายในคูคลอง กว้างข้างละ ๓ เส้น ๑๑ วา ยาวข้างละ ๔ เส้น กำแพงด้านหน้า ด้านซ้าย และด้านหลัง มีประตูซุ้มข้างละ ๓ ประตู ส่วนด้านขวา คือทางตะวันออก มีประตูเดียวภายในกำแพงรอบวัดนั้น กำหนดทำกำแพงแยกพื้นที่ออกเป็น ๓ ส่วน คือ ตอนกลางเป็นส่วนพุทธาวาส สองข้างเป็นส่วนสังฆาวาสมีประตูซุ้มสำหรับผ่านเข้าเขตพุทธาวาสข้างละ ๒ ประตูทะลุถึงกัน ทั้งตอนหน้าวัดและตอนหลังวัด.

ตอนกลางที่เป็นเขตพุทธาวาสนั้น กำหนดเป็นที่ตั้งพระวิหาร อยู่ข้างหน้า มีวิหารคต ๔ เหลี่ยม เชื่อมกับพระวิหารตอนหลัง มีประตูเข้าออกทางระเบียงพระวิหาร ๒ ข้าง และมีมุขยื่นเข้าออกเป็นประตูอีกข้างละ ๑ ประตู ภายในลานกลางวิหารคต สำหรับเป็นที่

ก่อสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ ถัดจากนั้นไป ระหว่างวิหารคตกับ
กำแพงด้านสกัดหลังวัด เป็นที่สร้างพระอุโบสถขวางกับพระวิหาร
ห่างจากพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร.

สองข้างที่กำหนดไว้เป็นเขตสงฆ์มาวาสนั้น ด้านซ้ายหรือทาง
ตะวันตก แบ่งเป็น ๓ คณะ เรียกว่าคณะหน้า คณะกลาง และคณะ-
ท้าย ภายในคณะหน้าและคณะท้ายนั้น มีกุฏิติก ๒ ชั้น เรียงกัน
๒ แถว แถวละ ๓ หลัง หันหน้าเข้าหากัน รวมกุฏิคณะละ ๖ หลัง
สำหรับภิกษุอยู่อาศัยหลังละ ๑ องค์ ส่วนคณะกลางเป็นบริเวณกว้าง
จึงสร้างเป็นกุฏิห้องذنขนาดใหญ่ไว้ตรงกลาง มีกุฏิบริวารอีก ๕ หลัง
พร้อมทั้งหอไตรปิฎก ๑ หลัง และศาลาเก๋งจีนชั้นเดียวที่มุมคณะทาง
เหนือและทางใต้ อีก ๒ หลัง ในจำนวนกุฏิบริวาร ๕ หลังนี้ เป็นกุฏิ
ยาวสะก้อยอยู่ ๒ หลัง หลังละ ๔ ห้อง สามารถจะเป็นที่อยู่อาศัยได้
๒ รูป รวม ๓ คณะ จึงมีเสนาสนะสำหรับภิกษุอยู่อาศัยได้ ๒๐ รูป
ส่วนด้านขวาหรือทางตะวันออกจะมีแบบแปลนแผนผังคณะและกุฏิเช่น
เดียวกับด้านซ้ายทางตะวันตกหรือไม่นั้น ไม่ปรากฏ.

แผนผังดังกล่าวนี้ ทำให้มีพื้นที่เหลืออยู่ทุกด้าน คือ ด้านหน้า
จากกำแพงวัดถึงคลองผดุงกรุงเกษม ราว ๒ เส้น ๑๓ วา ด้านหลัง
จากกำแพงวัดถึงลำคู ๑๒ วาเศษ ด้านข้างจากกำแพงวัดถึงลำคูอีกข้าง
ละ ๕-๖ วาเศษ นับเป็นอุปจารวัด มีทางเดินได้โดยรอบ.

ที่ลานวัดถัดจากกำแพงวัดทางคณะหน้าและคณะนอกออกไป
ระหว่างถนนตรงประตูคณะหน้าและคณะนอกกับคู มีสระใหญ่
๔ เหลี่ยมผืนผ้าข้างละ ๑ สระ ส่วนที่ประตูวัดทั้ง ๓ ทำถนนออกไป

ถึงริมคลองผดุงกรุงเกษม ถนน ๒ ข้างกว้างราว ๑ วา ส่วนถนนกลาง
กว้างราว ๒ วา ที่ปลายถนนริมคลอง มีศาลาทำน้ำ ๓ หลัง กว้าง
ราว ๓ วา ยาวราว ๔ วา ยกพื้น ๒ ข้าง มีทางเดินระหว่างกลาง
และมีบันไดย่นลงไปในคลอง แม้ตรงประตูข้างคณะหน้า คณะกลาง
และคณะท้าย ก็มีถนนออกไปสู่กุวัดและมีศาลาเช่นเดียวกัน ส่วน
ด้านหลัง ตรงประตูคณะท้ายและคณะนอกออกไป ก็มีถนนออกไป
ถึงคูและมีเวงกุฏีข้างละ ๑ หลัง ตั้งอยู่ระหว่างกลางกำแพงวัดกับถนน
และคู.

แบบแปลนแผนผังตามที่กล่าวนี้ เข้าใจว่าคณะผู้อำนวยการ
สร้างคงได้ปรึกษารื้อกันทำขึ้นทุกเหล่า ๆ ถวายก่อน เมื่อได้รับ
พระบรมราชานุญาตแล้ว จึงลงมือดำเนินการสร้าง.

การก่อสร้างเบื้องต้น

โดยเหตุที่พื้นเดิมของวัดนี้ เป็นสวนผลไม้ยืนต้นบ้าง สวน
ไม้ล้มลุกบ้าง เมื่อจะก่อสร้าง จึงต้องตัดโค่นและขุดตอก่อน ต่อจาก
นั้นจึงขุดคูกว้างราว ๔-๕ วา แยกจากคลองผดุงกรุงเกษมเข้าไป
ถึงกล่าวแล้ว เพื่อใช้ดินถมพื้นที่ เพื่อเป็นทางระบายน้ำ เพื่อใช้น้ำอาบ
และบริโภค และเพื่อเป็นอุ้งเรือสำหรับบิณฑบาตและประโยชน์อย่างอื่น
ด้วย.

พื้นที่วัดนี้ ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ติดกับคลองผดุงกรุง-
เกษม ฉะนั้นแผนผังของวัดนี้ จึงต้องหันหน้าลงคลอง และพระวิหาร
ซึ่งตั้งอยู่ตอนหน้าของวัด จึงหันหน้าไปสู่ตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วน
พระอุโบสถซึ่งตั้งอยู่ถัดเข้าไป หันหน้าไปสู่ตะวันออกเฉียงใต้

แผนผังของวัดนั้น มีพระวิหารอยู่ตอนหน้าวัด พระอุโบสถอยู่ตอนหลังวัด พระเจดีย์ตั้งอยู่หลังพระวิหารหรือกลางลานวิหารคต อันเป็นท่ามกลางของวัด หาได้สร้างพระอุโบสถไว้หน้าวัด เหมือนวัดอื่นบางวัดไม่ ทั้งนี้เพราะมีพระราชประสงค์ให้ใช้พระวิหารในกิจการพระศาสนาทั่วไป ส่วนพระอุโบสถนั้น สำหรับใช้ทำสังฆกรรมบางอย่าง เช่นทำปาฏิโมกข์ เป็นต้น ฉะนั้นพระวิหารจึงมีขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถ.

เมื่อการปรับพื้นเรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มก่อสร้างฐานพระวิหาร ฐานวิหารคต ฐานพระเจดีย์ และฐานพระอุโบสถ การก่อสร้างในเบื้องต้นนั้น ได้ฝังราก ถมดินสำหรับก่อสร้างฐานพระวิหาร ฐานวิหารคต ฐานพระเจดีย์ และฐานพระอุโบสถ แต่การก่อสร้างนี้ ก่ออิฐขึ้นมาได้พอพื้นลายถึงผนังเท่านั้น ก็ค้างมานาน.

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๑๐ จึงเสด็จมาวางศิลาฤกษ์ ทรงเร่งรัดการก่อสร้างเสนาสนะให้เสร็จทันเปิดวัด ก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๑๑ เสนาสนะ ๓ คณะนั้นได้สำเร็จเรียบร้อยตามพระราชประสงค์ พอเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ได้ ๒๐ รูป ส่วนพระวิหาร วิหารคต พระเจดีย์ และพระอุโบสถ ยังคงดำเนินการก่อสร้างต่อมา.

ทรงเปิดวัดและพระราชทานชื่อวัด

เมื่อการก่อสร้างกุฏิ ๓ คณะสำเร็จเรียบร้อยแล้ว จึงทรงกำหนดฤกษ์เปิดวัด ณ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ ได้ทรงเลือกพระจันทรโคจรคุณ (จันทรสี ยัม) วัดบวรนิเวศวิหารมา

เป็นเจ้าอาวาส และทรงกำหนดให้มีภิกษุสงฆ์ ๒๐ รูป รวมเป็นพระสงฆ์วัดวรค คือ พระจันทโคจรคุณ ๑ พระฐานานุกรม ๓ และพระอนุจร ๑๖ ในตำนานกล่าวว่า มีชบวนแห่ภิกษุสงฆ์ทั้งนั้นจากวัดบวรนิเวศวิหารไปสู่วัดมกุฏกษัตริยาราม เข้าใจว่าคงจะชบวนแห่ทางเรือออกจากวัดบวรนิเวศวิหารไปตามคลองบางลำพู ออกแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วเลี้ยวเข้าคลองผดุงกรุงเกษม เทียบชบวนที่ท่าหน้าหน้าวัด.

พระจันทโคจรคุณนำพระพุทธรูปสำริดโบราณมาด้วย ๑ องค์ อยู่ที่กุฏิใหญ่ท่ามกลางคณะกลาง พระฐานานุกรม ๓ รูป และพระอนุจร ๔ รูป ก็อยู่ในคณะกลางนี้ ส่วนพระอนุจรอีก ๑๒ รูปนั้น อยู่ในคณะหน้า ๖ รูป ในคณะท้าย ๖ รูป เป็นอันว่าภิกษุอยู่หลังละ ๑ รูป เว้นแต่กุฏิขวางในคณะกลาง มี ๔ ห้อง ๒ บันได จึงอยู่หลังละ ๒ รูป.

ในวันเปิดวัด คือวันที่ภิกษุสงฆ์ไปอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในและข้าราชการบริพารได้เสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเสนาสนะแล้ว ทรงพระเคนเครื่องบริขารสำหรับขึ้นกุฏิใหม่แก่เจ้าอาวาสด้วยพระองค์เอง และโปรดให้เจ้านายกับข้าราชการถวายเครื่องสักการะและไทยทานแก่พระฐานานุกรมและพระอนุจรโดยทั่วกัน ครั้นเสด็จทอดพระเนตรบริเวณวัดแล้วจึงเสด็จกลับ.

เมื่อเริ่มสร้างวัดนั้น ได้พระราชทานชื่อว่า “วัดมกุฏกษัตริยาราม” ตามพระปรมาภิไธยของพระองค์ ให้คู่เคียงกับวัดโสมนัสวิหาร ซึ่งทรงสร้างอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี

พระอัครมเหสีดังกล่าวแล้ว แต่ภายหลังปรากฏว่าเมื่อพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการจะกราบทูลออกชื่อวัดอันเป็นพระปรมาภิไธย ก็ขัดปากกระตาคใจ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “วัดพระนามบัญญัติ” ไปพลางก่อน เมื่อสิ้นรัชกาลของพระองค์แล้ว จึงให้เรียกว่า “วัดมกุฏกษัตริยาราม” แต่ก็เรียกกันว่า “วัดพระนามบัญญัติ” ต่อมาถึง ๒๒ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงทรงประกาศให้เรียกว่า “วัดมกุฏกษัตริยาราม” ตามพระราชประสงค์ เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓.

พระราชทานวิสุงคามสีมา

เมื่อเปิดวัดให้ภิกษุสงฆ์มาอยู่แล้ว จึงทรงพระราชดำริว่าที่วัดมกุฏกษัตริยารามนี้ ยังปะปนอยู่กับที่ชาวบ้าน ไม่เป็นเอกเทศส่วนหนึ่งตามพระวินัย จึงโปรดให้กรมพระนครบาลไปลงหลักปักเขตที่จะพระราชทานเป็นวิสุงคามสีมา เพื่อให้กรมพระอาลักษณ์เขียนคำประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมา ต่อมาอีก ๔-๕ วัน กรมพระอาลักษณ์ก็เขียนคำประกาศขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายว่า ดังนี้

ประกาศไว้สำหรับพระอารามนี้

ว่าที่เขตวัดมกุฏกษัตริยาราม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัดพระนามบัญญัติ ในทิศตะวันออก ตั้งแต่หลักมุมตะวันออกไปตามกำแพงถึงหลักมุมตะวันออกไปตามกำแพง ถึงหลักมุมตะวันออกได้ ๖ เส้น แล้วยาวไปตามกำแพง ในทิศใต้ ตั้งแต่หลักมุมออกใต้ไปถึงหลักมุม

ตะวันตก ๔ เส้น ในทิศตะวันตก ตั้งแต่หลั้มุมตะวันตกไปถึงหลั้มุม
 ทิศเหนือ ๖ เส้น แล้วยาวไปในทิศเหนือ ตั้งแต่หลั้มุมทิศเหนือไปถึง
 หลั้มุมตะวันออก บันจบที่เก่า ๔ เส้น ที่กำหนดเท่านั้น ทรงพระ
 ราชอุทิศให้เป็นทิวสงคามสีมา ยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราช
 อาณาเขตร เป็นทิวเศศสำหรับพระสงฆ์มาแต่จำตึกทั้ง ๔ อาศัยใช้
 สังฆกรรมมือนิโบสถกรรม เป็นต้น พระราชทานแต่ณ วัน ๒๐ ๙ คำ ปี
 มะโรง สมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๑๑ พรวษา เป็นวันที่ ๖๒๕๖
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ะ

สมเด็จพระเจ้า

บรมราชา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระบรมราชโองการ

๗๖๐

*This from me S. P. M. Mongkut
 the King signing upon the Kingdom of Siam*

ครั้นลงพระปรมาภิไธยในประกาศนี้แล้ว ทรงสงสัย จึงมี
 กระแสพระราชดำรัสสั่งว่า ครั้นนี้ กรมพระนครบาลปักที่เขตวิสุงคาม-
 สีมากว้างขวางใหญ่โตนัก ขอให้กรมพระนครบาลไปดอนหลักเก่าออก
 เสีย ให้ปักเสียใหม่เพียงแนวกำแพง อย่าข้ามถนนออกไปเลย ให้คุ
 เอาตามอย่างวัดโสมนัสเถิด ให้ไปวัดให้ได้กว้างยาวมาใหม่ให้ชัดว่า
 ด้านตะวันออกเท่าไร ด้านใต้เท่าไร ด้านตะวันตกเท่าไร ด้านเหนือ
 เท่าไร ให้เอาตามอย่างเขตวัดโสมนัส ให้ได้มาถวายตัวในคืนวันนั้น

เมื่อกรมพระนครบาลได้ทราบพระราชประสงค์อย่างนี้แล้ว จึง
 รีบไปดอนหลักปักใหม่ และวัดเขตกว้างยาวเท่ากำแพงรอบวัด นำ

ความขึ้นกราบบังคมทูลในวันนั้น เมื่อทรงทราบแล้ว จึงให้เขียน
ประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมาขึ้นใหม่ และลงพระปรมาภิไธยในวัน
นั้นเอง ซึ่งมีข้อความและเขตวิสุงคามสีมาต่างจากฉบับแรก ดังนี้

ประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมาและที่อุปจารวัด

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม
เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ ขอประกาศแก่
พระภิกษุสงฆ์สามเณรในชาติทุกทั้ง ๔ อันมาแล้วแต่ยังไม่มาแล้ว ณ ที่นี้
แลศฤกษ์ที่รู้ประเพณีในพระพุทธศาสนา บรรดาที่จะได้อ่านหนังสือนี้
ให้ทราบทั่วกันว่า เพราะมีคำภีร์อรธกถาว่า (อักษรขอม) ยมปิ
เอกสมิเยว ความเขตเต เอก ปเทศ อัย วิสุคามโม โหตุติ ปริจฉินทิตวา
ราชา กตฺสจฺ จ เทติ ฯ โสปี วิสุคามสีมา โหติเยว ฯ ตสฺมา สา
จ อิตรา จ ปกติกามนกรนิคมสีมา พุทธสีมาสทิสายะ โหนติ
เกวลมฺปน ติจีวรวิปฺปาวสปริหารํ น ลกฺขณํ ฯ คำที่ว่าไว้นี้ โบรา
ณาจารย์สืบ ๆ มาในเมืองไทยเมืองลาวก็เชื่อนับถือว่าเป็นประมาณใน
พระพุทธศาสนา จึงได้ให้ปักกำหนดที่นั้น ๆ โดยประสงค์เป็นเขต
วิสุงคามสีมา ยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เป็นที่
วิเศษสำหรับอาสยใช้สังฆกรรม มีอุโบสถกรรมเป็นต้นได้ บัดนี้ ที่วัด
ซุ้มกุฎกษัตริยาราม เรียกกันว่าวัดพระนามบัญญัติ ยังเป็นเขตแดน
ปะปนอันเดียวกันอยู่กับพระราชอาณาเขต ไม่เป็นที่วิเศษแผนกหนึ่ง
ต่างหาก เราพระเจ้ากรุงสยาม ผู้มีนามเป็นเจ้าของวัดนั้น มีความ
ประสงค์จะให้ปักเขตวิสุงคามสีมา แยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจาก

พระราชอาณาเขต เพียงวงกำแพงรอบเท่านั้น แต่กรมพระนครบาล
 บั๊กล้าเกินกำหนดออกไป บั๊กนี้เห็นว่า พระสงฆ์จะทำสังฆกรรมชุมนุม
 สงฆ์ตามกำหนดนั้นจะลำบาก ยากที่จะรักษาระวังภิกษุเดินทางไปมาได้
 ในเวลาสังฆกรรม จึงให้กรมพระนครบาลบั๊กหลักไม้แก่นกำหนดเขต
 แคนวิสุงคามสีมาใหม่ เลื่อนเข้ามาบั๊กเพียงมุมกำแพงรอบทั้ง ๔ ด้าน
 ไว้เป็นสำคัญ ในทิศตะวันออก ตั้งแต่หลักมุมตะวันออกไปตามกำแพง
 ถึงหลักมุมออกใต้ ๓ เส้น ๑๑ วา แล้วยาวไปตามแนวกำแพง ใน
 ทิศใต้ ตั้งแต่หลักมุมออกใต้ไปถึงหลักมุมตะวันตก ๔ เส้น ในทิศ
 ตะวันตก ตั้งแต่หลักมุมตะวันตกไปถึงหลักมุมตกเหนือ ๓ เส้น ๑๑ วา
 แล้วยาวไป (ตามแนวกำแพง) ในทิศเหนือ ตั้งแต่หลักมุมตกเหนือ
 ไปถึงหลักมุมตะวันออก บรรจบที่เก่า ๔ เส้น ที่กำหนดเท่านั้น เรา
 พระเจ้ากรุงสยามอุทิศให้เป็นวิสุงคามสีมา ยกเป็นแผ่นหนึ่งต่างหาก
 จากพระราชอาณาเขต เป็นพิเศษสำหรับพระสงฆ์ในจตุทิศทั้ง ๔
 อันมาแล้วแลยังไม่มาในที่นี้อาศัยใช้สังฆกรรม มีอุโบสถกรรมเป็นต้น
 ตามนิยมซึ่งมีในคำภีร์อรธกถา

แลที่ชานวักนอกวงกำแพงออกไป มีคูคันเป็นจันทว์ครอบนั้น
 เราพระเจ้ากรุงสยามยอมยกให้เป็นที่ดินแก่พระอารามอีกส่วนหนึ่ง เพื่อ
 พวกอารามิกเป็นชาย—หญิง ผู้ปฏิบัติพระอารามก็ดี แลบิดามารดา
 ญาติพี่น้องของพระภิกษุสามเณรในพระสงฆ์ในพระอารามนี้ก็ดี ถ้าผู้
 อื่นที่ยอมว่า จะเป็นอุปฐากประเพณีพระสงฆ์ในพระอารามจนพระสงฆ์
 เชื่อถือได้ยอมให้อยู่ก็ดี ได้เอาไปอยู่ในที่นั้น ตามความยอมของพระสงฆ์
 ทุกรายทุกคน ถ้าพระสงฆ์ในพระอารามไม่พอใจ ไม่ยอมให้ผู้ใดอยู่

ก็ให้พระสงฆ์มีอำนาจขับไล่ผู้คนที่ไปเสียจากที่นั้นได้ เมื่อคนพวกนั้น
จะเพาะปลูกผลไม้และพรรณผักต่าง ๆ ใด ๆ ที่ควรแก่การสมโภช
ลงในเขตรที่นั้น เราพระเจ้ากรุงสยามยอมยกให้ อย่าต้องให้เสียการ
สมโภช ถ้าคนพวกนั้นไปทำไร่นาเรือกสวนในที่อื่น หนังสือก็
ไม่ได้ แต่ตัวคนพวกที่อาศัยอยู่ในที่นั้น คงขึ้นพระราชอาณาจักร
เมื่อมีความเกี่ยวข้องประการใด ๆ ให้นายอำเภอเกาะครองไปว่าตามค
นั้น ๆ ได้ พระสงฆ์จะชักชวนไว้ไม่ได้ อนึ่ง เมื่อคนพวกที่อาศัยอยู่
ในที่นั้นตลอดครบรอบปีแล้ว กรันขึ้นปีใหม่ก็ให้ไปขอใบยอมแต่พระ
สงฆ์สำหรับตัวอีก จึงอยู่ต่อไปได้ ถ้าไม่มีใบยอมแต่พระสงฆ์สำหรับ
ตัวซ้ำปีแล้ว จะอยู่ต่อไปอีกไม่ได้ จะให้กรมพระนครบาลขับไล่เสีย

อนึ่ง เราพระเจ้ากรุงสยามมีความนับถือเลื่อมใสในพระสงฆ์
พวกธรรมยุติกเป็นอันมาก ถ้าหากพระอารามนี้ พระสงฆ์พวก
ธรรมยุติกได้ครอบครองเป็นเจ้าของสืบ ๆ ไปสิ้นกาลนาน ได้ประพฤ
ติการศาสนพรหมจรรย์โดยซื่อสัตย์ ให้สมควรแก่ลัทธิอันชอบในพระ
ธรรมวินัย อันเป็นเครื่องแสดงความบริสุทธิ์ เราพระเจ้ากรุงสยามจะ
มีความยินดีเลื่อมใสมากยิ่งขึ้นไป ส่วนกุศลซึ่งสำเร็จด้วยสถาปนาการ
พระอารามใหม่ครั้งนี้ เราพระเจ้ากรุงสยามขออุทิศให้แก่เทพคา
มนุศบุรุษยสัตว์เทภูธรบรรพชิตทั้งปวง ใคร ๆ เหนชอบด้วย ก็จงได้
ชื่นชมยินดีอนุโมทนา แล้วจงเจริญอายุพรพรรณสุขพลประภูณคุณสาร
สมบัติศิริสวัสดิพิพัฒนามงคลสรรพคุณผลแลความประสงค์ซึ่งไม่มีโทษ
เป็นบาป จงสำเร็จทุกประการเทอญ ะ

ประกาศมาณวัน ๒๐ ๘ ค่ำ ปีมโรง นักษัตร สำนึกศักราช
พุทธศักราช ๒๔๑๑ พรรษา เป็นวันที่ ๒๕๖ ในรัชกาลปัจจุบัน
นี้ ะ

ศรีธรรมาธิราช บรมราชูปถัมภ์
สมุทธราชสีห์ รัชการยศ

*This from me APJ Wellington
the King of Siam reigning
upon the Kingdom of Siam*

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเปิดวัดได้เพียง ๔๔ วัน
หรือพระราชทานวิสุงคามสีมาได้เพียง ๔๖ วัน ถึงวันมหาปวารณา
ออกพรรษา คือ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเมีย ก็เสด็จ
สวรรคต การก่อสร้างยังไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ
เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบราชสมบัติจากพระราชบิดา จึงทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างต่อมาจนสำเร็จ.

รายการสิ่งก่อสร้าง

การก่อสร้างวัดมกุฏกษัตริยารามในเบื้องต้นนั้น แบ่งเป็น
๓ ระยะ คือ ระยะแรก ก่อสร้างฐานพระวิหาร ฐานวิหารกต ฐาน
พระเจดีย์ ฐานพระอุโบสถ และหมู่กุฏิ ๓ คณะ ระยะที่ ๒ ก่อสร้าง
ก่อเติมจนกุฏิสำเร็จทั้ง ๓ คณะ ส่วนพระวิหาร วิหารกต พระเจดีย์

และพระอุโบสถ ยังไม่สำเร็จ ระยะเวลาที่ ๓ ก่อสร้างต่อมาจนสำเร็จในต้นรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีรายการจะกล่าวถึงตามลำดับ ดังนี้

๑. ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมตลอดหน้าวัด (กว้าง ๔ เส้น ๑๑ วา) มีเขื่อนก่ออิฐถือปูน หักมุมโค้งเข้าขอบคูวัดทั้งสองข้าง มีคันไถที่ริมคลองตลอดหน้าวัด เข้าใจว่าก่อสร้างในระยะเวลาที่ ๓.

๒. ศาลาทำนน้ำที่ริมคลองตรงประตูวัดออกไป มี ๓ หลัง หลังละ ๒ ห้อง หลังกลาง ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ปลุกกร่อมทางเดินลงคลอง สองข้างก่ออิฐยกพื้นสูงราว ๒ ศอก ปลุกด้วยกระเบื้องหน้าวัว ข้างหน้ามีบันไดสำหรับขึ้นลง ตามแบบอย่างศาลาทำนน้ำของวัดที่อยู่ริมคลองทั่วไป แม้ฐานหลวงที่เสด็จราชดำเนินหรือพระราชทานก็เสด็จมาโดยขบวนเรือเข้าเทียบที่ศาลานี้ เข้าใจว่าสร้างขึ้นในระยะเวลาที่ ๓.

๓. พื้นที่สนามวัดเดิม ระหว่างกำแพงวัดถึงคลอง ด้านตะวันออก กว้าง ๒ เส้น ๑๓ วา ยาว ๔ เส้น ๑๑ วา ด้านตะวันตก กว้าง ๒ เส้น ๑๒ วา ๑ กีบ ยาว ๔ เส้น ๑๑ วา.

๔. คูวัด ๓ ด้าน คือ ๒ ข้างและข้างหลังนั้น ด้านตะวันออก กว้างราว ๕ วา ยาว ๖ เส้น ๑๓ วา ๓ ศอก ด้านตะวันตก กว้างราว ๕ วา ยาว ๖ เส้น ๑๕ วา ๓ ศอก ด้านใต้ (หลังวัด) กว้างราว ๕ วา ยาว ๔ เส้น ๑๑ วา ๒ ศอก.

ในพิธีสงฆ์นอกกุหาทางตะวันตกตอนลานวัด มีคูแยกเข้าไปเป็นอยู่เรือ มีโรงเรือปลุกกร่อมอยู่แห่งหนึ่ง เข้าใจว่าจะขุดขึ้นในระยะเวลาที่ ๓ แต่ได้รื้อและถมเสียในยุคที่ ๔ ส่วนข้างคูด้านในทางตะวันออก (ตรงกุฏิโศกติวหาร) ก็เคยมีโรงเรืออีกแห่ง ๑ และได้รื้อเสียในยุคที่ ๔.

๕. พื้นที่ด้านหน้าเป็นลานวัด มีจำนวนกว้างยาวตามที่กล่าว
แล้วในข้อ ๓ รวมเนื้อที่ราว ๑๒ ไร่เศษ ได้ปลูกต้นไม้ประคองไว้เรียงราย
จนเต็มพื้นที่ แต่ภายหลัง ลานวัดข้างคลองผดุงกรุงเกษม ถูกตัดเป็น
ถนนกรุงเกษมเสียตลอดแนว และลานวัดข้างคูทั้งสองข้าง เทศบาล
และรัฐบาลก็มาขออาศัยปลูกโรงเรียนขึ้นข้างละ ๑ หลัง ลานวัดจึง
แคบลง ส่วนต้นไม้ที่ล้มตายไปตามสภาพจนไม่มีเหลืออยู่เลย.

๖. สระน้ำรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐถือปูน ขอบสูง ๒ ศอก
ที่ลานวัด นอกกำแพงตรงคณะหน้าและคณะนอก ข้างละ ๑ สระ มี
ท่อน้ำเชื่อมกับคูวัดฝั่งอยู่ใต้ดินสูงกว่าระดับน้ำลง เข้าใจว่าจะขุดขึ้นใน
ระยะที่ ๓ แต่ภายหลังไม่ได้ใช้ จึงถูกถมและสร้างโรงเรียนทับทั้งสอง
ข้าง.

๗. ทางเดินระหว่างทำนากับประตูวัดทั้ง ๓ ด้านหน้าวัดนั้น
ปูด้วยหินหยาบตั้งแต่ประตูไปถึงศาลาทำน้ำ ส่วนที่ประตูทำเป็นประตู
ซุ้ม.

ซุ้มประตูนี้ได้ซ่อมแซมในยุคนี ๓ และในยุคนี ๔ แต่ในยุคนี
ที่ ๔ ได้รื้อซุ้มกลางแล้วสร้างขึ้นใหม่ ขยายให้กว้างออกไปกว่าเดิม
และใช้บานประตูเหล็กยึดแทนบานประตูไม้สักของเก่า ส่วนอีก ๒
ประตูคงใช้บานไม้สักของเก่าอยู่ตามเดิมจนถึงทุกวันนี้.

๘. กำแพงวัดเป็นรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า กว้างตามลำคู ๒ ข้าง
ข้างละ ๓ เส้น ๑๑ วา ยาวทางหน้าวัดและหลังวัด ข้างละ ๔ เส้น

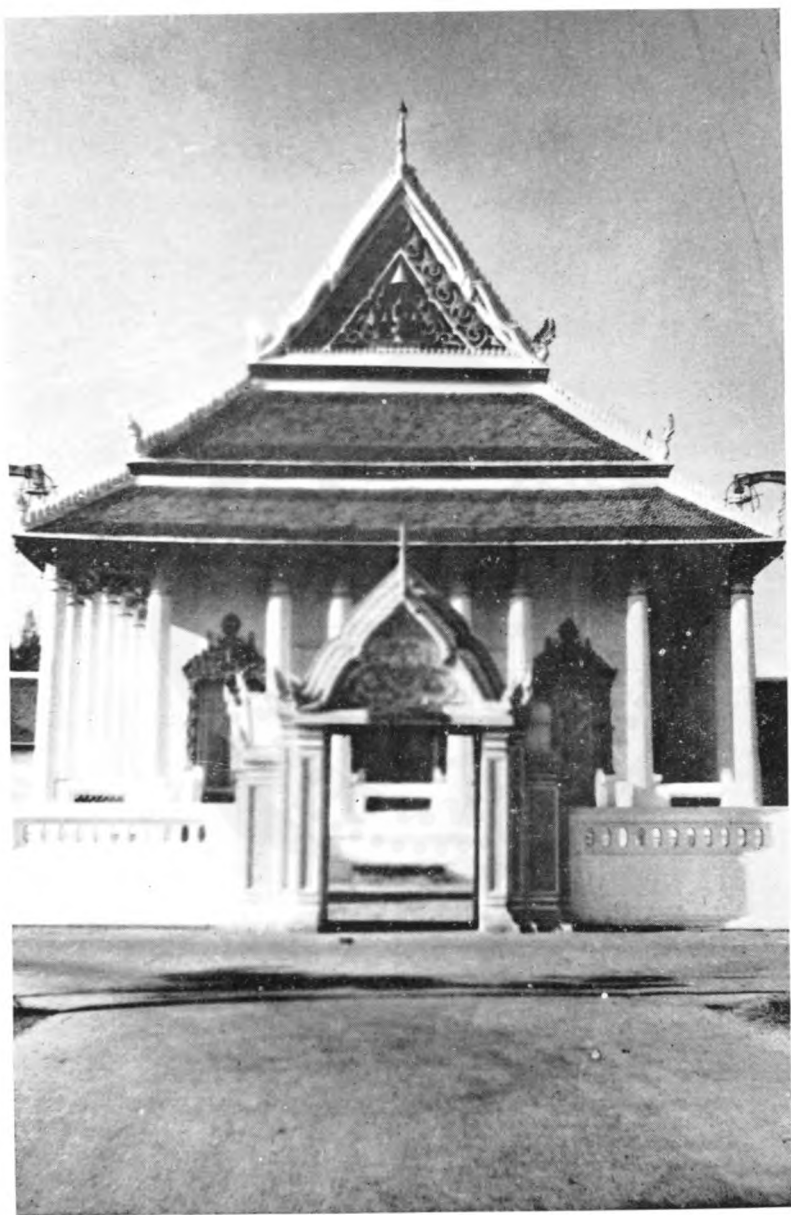
ตัวกำแพงก่ออิฐถือปูน หนาราว ๑ คืบ สูงราว ๑ ศอก มีช่องลูกฟัก
อยู่ตอนบน และมีซุ้มมหาสีมาอยู่บนมุมกำแพง มุมละ ๑ ซุ้ม.

๙. ศาลาโถงเดิม ๒ หลัง สร้างติดกับกำแพงหน้าวัด ๒ ข้าง
ประตูหน้าพระวิหารหลังละ ๓ ห้อง เสาเหลี่ยม หลังคามุงด้วย
กระเบื้องดินเผา ฟื้นฟูด้วยกระเบื้องหน้าวัว แต่ภายหลังได้บูรณะ
หรือสร้างใหม่.

๑๐. กำแพงกันเขตระหว่างพุทธาวาสกับสังฆาวาส ๒ ข้างพระ
วิหาร ยาวตั้งแต่กำแพงด้านหน้าจดกำแพงด้านหลัง ๓ เส้น ๑๑ วา สูง
ใหญ่เท่ากับกำแพงรอบวัด แต่ช่องลูกฟักเป็นรูปลูกฟักตัดครึ่ง มีประตู
ซุ้มข้างละ ๒ ประตู อยู่ตรงกับพระวิหารและหลังวิหารคด มีถนน
เดินเชื่อมถึงกันและเลียบกำแพงด้านใน ปลูกยหินหยาบ.

๑๑. กำแพงหน้าพระวิหารมีกำแพงแก้วสูงราว ๒ ศอก ยาว
ตลอดถึงมุขวิหารคดแล้วหักมุมไปต่อกับมุขวิหารคด ภายในกำแพงแก้ว
๒ ข้างพระวิหาร มีแท่นสำหรับปลูกต้นไม้ที่เป็นพุทธรูชา (ต้นแก้ว)
อยู่ข้างละ ๔ แท่น ภายนอกกำแพงแก้วมีถนนขนานตั้งแต่กำแพง
หน้าวัดเลียบไปตามกำแพงวิหารคดทุกกลาง ภายในบริเวณตอน
หน้าและข้างพระวิหาร ปลูกยหินหยาบโดยตลอด.

๑๒. พระวิหารวัดนี้ ตั้งอยู่ตอนหน้าวัด หันหน้าออกทาง
คลองผดุงกรุงเกษมและถนนกรุงเกษม เป็นวิหารใหญ่ ๗ ห้อง หลังคา
มุขลิก มีเฉลียงรอบ สร้างขึ้นบนฐาน ๒ ชั้น คือฐานระเบียงชั้นล่าง

พระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม

สูงราว ๓ คอก ฐานชั้นบน สูงราว ๑ คอก ๑ คืบ มีเสากลมใหญ่ตั้งบนฐานชั้นล่างรับหลังคามุขลช้างบนโดยรอบ รวม ๒๘ ต้น ก้านหน้าชั้นล่าง มีบันได ๒ ข้าง (ไม่มีบันไดกลาง) ข้างละ ๗ ขั้น ส่วนชั้นบนมี ๓ บันได บันไดละ ๔ ขั้น บันไดทั้งหมดทำด้วยหินเรียบ.

ผนังพระวิหารหนาราว ๒ คอก มีประตู ๕ ประตู คือ ประตูด้านหน้า ๓ ด้านหลัง ๒ มีหน้าต่างข้างละ ๗ กรอบประตูหน้าต่างด้านนอก ปั้นเป็นลายดอกไม้ด้วยปูนปั้น ส่วนข้างบนทำพานแว่นฟ้าซ้อนกันตั้งอยู่บนข้างสามเศียร ร่องรับเลข ๔ มีพระมหามงกุฎกรอบ และมีฉัตร ๙ ชั้นปักอยู่ ๒ ข้าง ปีกทองประดับกระจกทั้งประตูและหน้าต่าง ส่วนบานประตูหน้าต่างทำด้วยไม้สักหนาใหญ่ลงรักปิดทองลายรดน้ำ.

หลังคา ๓ ลด มุงด้วยกระเบื้องเคลือบ ที่หน้าบรรณทำเป็นลายกนกล้อมมหามงกุฎ ส่วนข้างบนใช้ปูนปั้นหัวนาคและตัวนาคแทนช่อฟ้าใบระกา.

ภายในพระวิหารนี้ วัดตามร่วมในฝาผนัง กว้าง ๖ วาเศษ ยาว ๑๑ วา ๑ คืบ ๗ นิ้ว มีเสา ๔ เหลี่ยม กว้างราว ๒ คอก ยาวราว ๒ คอกเศษ แกวละ ๖ ต้น ๒ แกว รวม ๑๒ ต้น ข้างล่างประดับด้วยหินอ่อนสูงขึ้นไปราวต้นละ ๒ คอก ข้างบนฉีดยุณเขียนลวดลายหลากหลาย เป็นปริศนาธรรมตามฉัพภชาติ คือ นับจากข้างหน้าเข้าไป คู่แรก สีคำกล้า คู่ที่ ๒ สีเขียวคราม คู่ที่ ๓ สีแดง คู่ที่ ๔ สีเหลือง คู่ที่ ๕ สีนวล คู่ที่ ๖ สีนวลขาว หมายความว่า ที่อยู่ใกล้พระ จิตใจ

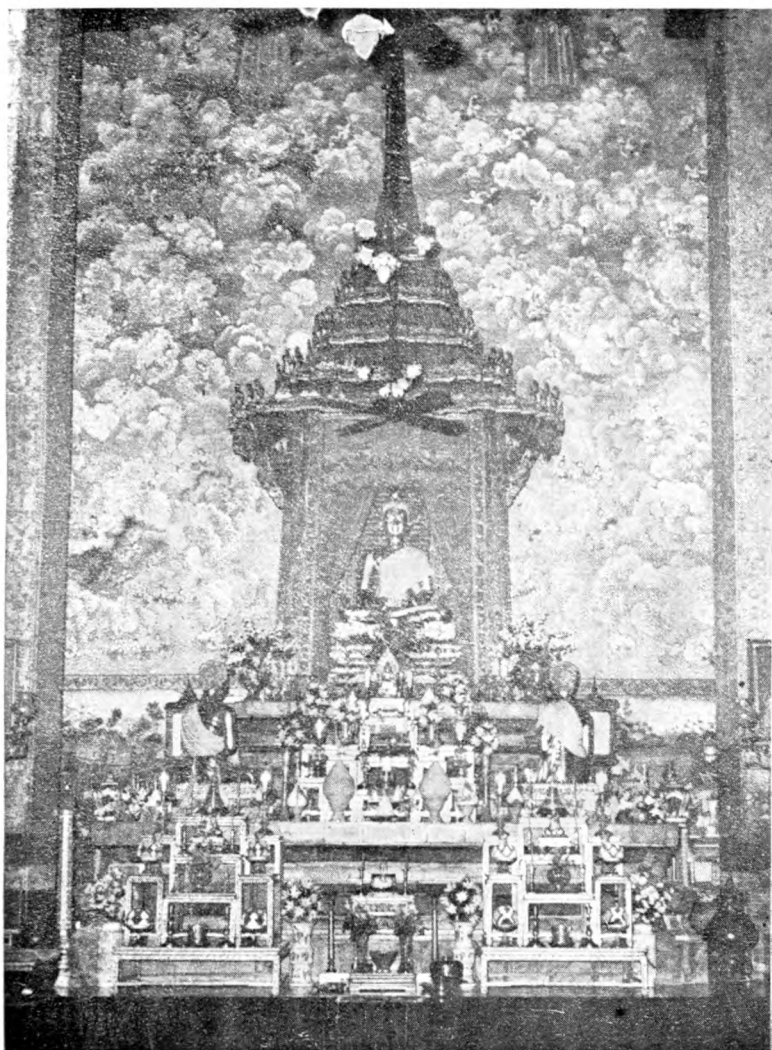
ก็มีคัมภีร์ ยิ่งใกล้เข้าไป จิตใจก็จางลงโดยลำดับ นอกจากสี่ ยังมีภาพเขียนแสดงความประพฤติของคนตามลำดับ เช่นเมื่อยังอยู่ห่างพระ ก็มีการยิงนกตกปลา ใกล้เข้ามาก็มีการเข้าวัด ใกล้เข้ามาอีกก็ออกบวช ประพฤติธรรมเป็นต้น ที่เสาด้านในมีตะเกียงแก้วเจียรไนติดอยู่ต้นละ ๑ ดวง.

ผนังพระวิหารด้านใน ประดับหินอ่อนขึ้นไปถึงกรอบหน้าต่าง ระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนภาพเรื่องราวของพระสาวกที่มาในบาลีและอรรถกถา มีอักษรจารึกบนแผ่นหินอ่อนบอกเรื่องย่อแผ่นละ ๗ บรรทัด ไขว้ข้างล่าง แม้ข้างกรอบหน้าต่าง ก็เขียนภาพการบำเพ็ญกัมมัฏฐานต่าง ๆ ไว้ด้วย.

ที่บานประตูทั้ง ๕ ทาสีน้ำเงิน ใช้รงทองเขียนพระสูตรต่างๆ ด้วยอักษรขอมบรรจง คือ บานประตูกลาง เขียนธัมมจักกัปปวัตตนสูตร บานประตูขวา เขียนธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ) และอาทิตตปริยายสูตร บานประตูซ้าย เขียนสาราณียธัมมสูตร ด้านหลัง บานประตูขวา เขียนโคตมีสูตร บานประตูซ้าย เขียนธัมมนิยามสูตร ส่วนที่บานหน้าต่าง ๑๔ ช่อง ๒๘ บาน ใช้รงทองเขียนคาถาธรรมบทด้วยอักษรขอมบรรจง.

พื้นพระวิหารทำเป็น ๒ ตอน คือตอนในสำหรับภิกษุสามเณร สูงกว่าตอนนอก ๑ คืบ ส่วนตอนนอกสำหรับอุบาสกอุบาสิกา ปูด้วยหินอ่อนขัดมัน

ที่สุดด้านในพระวิหารมีฐานพระประธานประดับหินอ่อน ๒ ชั้น

พระประธานในพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม

คือชั้นล่างใหญ่และสูงราว ๔ ศอกเศษ ชั้นบนย่อมและสูงราว ๔ ศอก เป็นที่ตั้งบุษบกปึกทองล่องชาดประทับกระจก.

พระประธานเป็นพระหล่อด้วยทองสำริด ปางสมาธิ ลงรัก ปีกทอง หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๙ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๑ คืบ ๘ นิ้ว ที่ผนังข้างหลังพระประธาน จารึกหัวใจปริยสัจด้วยอักษรขอมบรรจง ที่ฐานชั้นล่าง มีรูปพระอัครสาวก (พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ) สูง ๒ ศอก ๕ นิ้ว เป็นพระหล่อด้วยทองสำริด ลงรักปีกทอง นั่งพับเพียบประนมมือบนแท่นทำอยู่ข้างขวาและข้างซ้ายพระประธาน.

บนเพดานทำเป็นดาวทองล่องชาด ตรงกลางติดโคมแก้วเป็นกลุ่มแบบโบราณ ๕ กลุ่ม ส่วนที่ระเบียง ๒ ข้าง ก็มีโคมแขวนห้อยอีกข้างละ ๗ ดวง.

ที่บนกรอบประตูกลางข้างใน มีพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ส่วนบนกรอบประตู ๒ ข้าง มีพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดย่อมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ และที่เสาเหลี่ยมใกล้ฐานพระประธาน ก็มีพระบรมฉายาลักษณ์ของพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์นี้ แต่พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ นั้น เป็นพระบรมรูปทรงศีล.

อนึ่ง จะขอนามากล่าวเสียในที่นี้ที่เกี่ยวกับ ที่หน้าแท่นพระประธานนั้น มีโตะหมู่ลายทอง ๓ หมู่ พร้อมด้วยพาน แจกัน กระถางรูปเชิงเทียน แก้วเจียรไนทั้งหมด คือหมู่ ๔ เป็นที่ตั้งพระนิรันตราย และพระเจดีย์ทอง หมู่ ๗ ข้างบน ตั้งพระเจดีย์ หมู่ ๑ ข้างหมู่ ๔ ตั้ง

พระรูปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
หมู่ ๑ เป็นที่ตั้งพระรูปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส หมู่ ๑ นอกจากนั้นยังมีกระถางรูป ราวเทียน พาน
ขันสาคร และหม้อน้ำมนต์ ทำด้วยทองเหลืองขนาดใหญ่ ตั้งอยู่
ข้างหน้าโต๊ะทองค้าย ที่ข้างเสา ๒ ข้าง มีตู้เทียนเข้าพรรษา ๒ ตู้
มีธรรมาคันทองขนาดเล็กสำหรับนั่งอ่านพระวินัย และธรรมาคันทอง
ขนาดใหญ่สำหรับแสดงพระธรรมเทศนาในวันธัมมัสสวนะ (วันพระ
และวันอาทิตย์) ข้างแทนพระประธานมีตู้พระไตรปิฎก ฯลฯ

พื้นพระวิหารบันได ๕ ปูด้วยพรมผืนใหญ่สีทำเป็นพิเศษเต็ม
พื้นที่ มีพัตลมข้างบน และ ๒ ข้าง พร้อมทั้งนาฬิกาเล็กใหญ่สำหรับ
ดูเวลาด้วย.

ด้านหลังพระวิหาร มีหน้าต่างหลอกอยู่ ๒ ช่อง เวลานั้นเขียน
ลายทองรดน้ำ ภาพพุทธประวัติตอนตรัสรู้ช่อง ๑ ภาพแสดงธัมมจัก-
กัปปวัตตนสูตร ช่อง ๑

๑๓. วิหารคตยกพื้นสูงราว ๑ วา ก่อเชื่อมกับพระวิหาร
๒ ข้าง ตรงมุมหลังคาลัยนออกไป ๒ ข้าง ข้างละ ๗ วา ๒ ศอกเศษ
หักมุมยาวข้างละ ๑๗ วาเศษ เป็นรูป ๔ เหลี่ยมจตุรัส ที่ระเบียง
พระวิหารกัณฑ์ารคต มีประตู ๒ ข้าง ส่วนตัววิหารคตค้ำข้าง
และด้านหลัง มีมุขประตูยื่นออกไปทั้ง ๓ ด้าน ภายในหลังคาโดยรอบ
มีห้องโถง ๕๗ ห้อง คือ ด้านที่ติดกับพระวิหาร ข้างละ ๔ ห้องครึ่ง
ค้ำข้างและด้านหลัง ข้างละ ๑๖ ห้อง แต่เปิดเป็นประตูเสีย ๓ ห้อง

คงเหลือเป็นห้องเพียง ๕๓ ห้อง หลังคาเดิมมุงด้วยกระเบื้องดินเผา
พื้นทำเป็น ๒ ลก. ปลูกด้วยกระเบื้องหน้าวัว.

๑๔. พระเจดีย์ใหญ่ตั้งอยู่ท่ามกลางวิหารกต สูง ๒๐ วา
(๑ เส้น) วัตรอบองค์ได้ ๒๕ วา ๓ ศอก ๑ คืบ ฐานพระเจดีย์เป็นรูป
๔ เหลี่ยมจตุรัส สูงราว ๖ ศอก กว้างยาวด้านละ ๑๐ วา ๓ ศอก
๓ นิ้ว วัตรอบรอบ กว้างยาว ๔๑ วา ๑ คืบ ข้างบนมีกำแพงแก้วสูง
ราว ๒ ศอกโดยรอบ และมีชานบันไดยื่นออกมาทั้ง ๔ ด้าน ฐาน
พระเจดีย์ข้างบนและข้างล่าง ปลูกด้วยกระเบื้องหน้าวัว.

๑๕. พระอุโบสถ ตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสตอนหลังวัตร
ระหว่างวิหารกตกับกำแพงหลังวัดและกำแพงกันเขต หันหน้าไปสู่ทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งอยู่บนฐาน ๒ ชั้น ซึ่งสูง ๒ ศอกและ ๑ ศอก
ตามลำดับ ผนังพระอุโบสถนี้ หนาราว ๒ ศอก วัตร่วมใน กว้าง
๓ วา ๗ นิ้ว ยาว ๗ วา ๑๐ นิ้ว นับเป็น ๕ ห้อง มีหน้าต่างข้างละ
๕ ช่อง ข้างหน้ามี ๒ ประตู ข้างหลังมี ๒ ประตู และมีบันไดหิน
เรียบข้างละ ๒ บันได หลังคาเดิมมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ ใช้ปูนปั้น
เป็นนาคแทนช่อฟ้าใบระกา ที่หน้าบรรณปั้นเป็นรูปมหายักษ์อยู่ท่าม
กลางลวดลาย กรอบประตูหน้าต่างเป็นปูนปั้นลายกนกปิดทองประดับ
กระจก ข้างบนทำเป็นรูปมหายักษ์ปิดทองประดับกระจกคล้ายที่
พระวิหาร บานประตูหน้าต่างด้านนอก ลงรักปิดทองลายรดน้ำ มี
เสาระเบียง ๔ เหลี่ยม กว้างยาวราว ๑ ศอก ๒๔ นิ้ว และมีกำแพง
แก้วเชื่อมระหว่างเสารอบระเบียงพระอุโบสถ.

ลานพระอุโบสถจากระเบียงออกมาถึงกำแพงแก้วเป็นรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูงกว่าระดับดินราว ๒ ศอก เป็นสี่มณฑริก คือ ที่ว่างระหว่างซุ้มสีมาของพระอุโบสถกับมหาสีมาเต็มตามเขตวิสุงคามสีมา มีซุ้มสีมาตรงกลางและมุมกำแพงแก้ว รวม ๘ ซุ้ม เป็นที่ฝังลูกนิมิตระเทศมหาสีมา ส่วนลูกนิมิตระเทศสีมาของพระอุโบสถ ๘ ลูก ฝังอยู่ติดกับระเบียงพระอุโบสถ บนระเบียงรอบนอกพระอุโบสถและลานพระอุโบสถเดิม ปูด้วยกระเบื้องหน้าวัว.

ภายในพระอุโบสถ พื้นปูด้วยหินอ่อน ตอนหลังระหว่างประตูทั้งบุษบกทองมีฐานสูงจากพื้นราว ๒ ศอก ๑ คืบ กว้าง ๒ ศอก ยาว ๓ ศอก ยอกสูงเกือบจรดเพดาน เป็นที่ประดิษฐานพระประธานขนาดย่อม คือพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสำริด ปางสมาธิ หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๙ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๑ คืบ ๘ นิ้ว เพดานเขียนลายทองล่องชาดเป็นรูปดาวล้อมเดือน หรือดาวนพเคราะห์ทุกห้อง และมีโคมไฟเป็นตะเกียงน้ำมัน ๓ ซ้อ ซ้อละ ๔ ดวง.

พระอุโบสถนี้ แม้เมื่อเปิดวัด ก็ยังสร้างไม่สำเร็จ เพิ่งสำเร็จลงในยุคที่ ๑ ในต้นรัชกาลที่ ๕ แต่จะขอเล่ารายการมากล่าวเสียในตอนนั้นที่เดียว คือ

ภายในพระอุโบสถ เขียนภาพฝาผนังไว้เป็นตอน ๆ ทั้งแต่ข้างบนกรอบหน้าต่างขึ้นไปถึงเพดาน เขียนภาพประวัติของพระอัครสาวก ๑๑ องค์ มีอักษรจารึกบนแผ่นหินอ่อนเล่าเรื่องย่อติดไว้ใต้กรอบหน้าต่าง ส่วนที่ผนังระหว่างกรอบหน้าต่าง เขียนภาพประวัติ

พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม

ของพระอัครสาวิก ๔ องค์ มีอักษรจารึกบนแผ่นหินอ่อนเล่าเรื่องย่อ
คติไว้ข้างล่างเช่นเดียวกัน ที่ชอกบานประตูและหน้าต่าง เขียนรูปสิ่ง
ที่จะพึงปฏิบัติเนื่องด้วยธรรมวินัย เช่นรูปสัตว์ที่มีเนื้อไม่ควรฉน รูป
คันไม้มีผลใหญ่ไม่ควรทำเป็นปานะ รูปพืชพันธุ์ไม้ที่เกิดจากข้อและ
เมืงเป็นต้น พร้อมทั้งรูปแสดงธุดงค์ ๗๓ มีอักษรเขียนบอกไว้
ข้างล่าง.

ที่บานประตูและหน้าต่างข้างใน เขียนพระสูตรที่เป็นคาถา
ด้วยอักษรขอมบรรจง เช่นชราสูตร กุหฺมฺมรูกสูตรเป็นต้น คาถาธรรม
บทบางวรรค และโสฬสปัญหา

๑๖. ที่บริเวณพระอุโบสถมีศาลาโถงก่ออิฐถือปูน ยกพื้นสูง
ราว ๑ ศอก ๔ หลัง ก่อข้างหน้า อยู่ติดกำแพงข้างประตูทางตะวันออก
๑ หลัง ติดกับมุมกำแพงทางใต้ ๑ หลังข้างหลัง อยู่ติดกำแพงข้าง
ประตูทางเหนือ ๑ หลัง ติดกับมุมกำแพงทางตะวันตก ๑ หลัง พื้นเดิม
ปูด้วยกระเบื้องหน้าวัว หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา.

๑๗. ที่หน้าคณะหน้า มีศาลาโรงธรรมชั้นเดียวหลังใหญ่ เสา
ไม้ยกพื้นสูงราว ๒ ศอก พื้นไม้ หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา ๑ หลัง
อยู่ระหว่างกำแพงวัดกับกำแพงคณะหน้าทางซ้ายหรือทางตะวันตก
สำหรับเป็นที่แสดงธรรมในวันธรรมสวนะ เมื่อสร้างพระวิหารยังไม่
เสร็จ.

๑๘. คณะหน้ามีกุฏิ ๒ ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา
๖ หลัง เรียงเป็น ๒ แถว แถวละ ๓ หลัง หันหน้าเข้าหากัน มีระเบียง

ข้างหน้า ระหว่างกุฏิมีกำแพงเชื่อมกัน และมีประตูซุ้มเตี้ยบานไม้สัก
อยู่ทางเหนือและทางใต้ ข้างละ ๑ ประตู ปูพื้นด้วยกระเบื้องหน้าวัว
ทั้งชั้นล่างและพื้นคณะ มีศาลาไม้โถงขนาดเล็กยกพื้นสูงราว ๑ ศอก
อยู่ตรงกลางคณะ ๑ หลัง และแท่นสำหรับปลูกต้นไม้ (เช่นจำปีจำปา)
อีก ๒ แท่น

๑๙. คณะกลางมีกุฏิ ๒ ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา
๒ หลัง คือหลังใหญ่อยู่ตรงกลาง สำหรับเป็นที่อยู่ของเจ้าอาวาส
เรียกกันในภายหลังว่าหอสวคมนตรีบ้าง พระตำหนัก (เพราะเคยเป็นที่
ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) บ้าง
นอกนั้นอยู่ติดกับกำแพงคณะด้านเหนือ ด้านใต้ และด้านตะวันตก
ส่วนด้านตะวันออก มีศาลาทรงเก๋งจีนอยู่ตรงมุมคณะข้างละ ๑ หลัง
และระหว่างศาลาเก๋งจีนก็เป็นที่ตั้งหอไตร ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้อง
เคลือบ มีช่อฟ้าใบระกาประดับกระจกลี ข้างล่างทำเป็นลูกกรงเหล็ก
แทนหน้าต่าง พื้นกุฏิและพื้นคณะปูด้วยกระเบื้องดินเผา คณะนี้มี
ประตู ๓ ด้าน ๔ ประตู คือทางเหนือ ๑ ประตู ทางใต้ ๑ ประตู
ทางตะวันตก ๒ ประตู และมีกำแพงเชื่อมต่อกันโดยตลอด.

รูปกุฏิคณะกลางนี้แตกต่างจาก ๒ คณะนั้น เช่นกุฏิใหญ่ตรงกลาง
ทำรูปคล้ายศาลามีระเบียบข้างหน้า ภายในมีเสาไม้ขนาดใหญ่ ส่วนกุฏิ
ขวางทางเหนือและทางใต้ ยาว ๔ ห้อง มีบันไดขึ้นลง ๒ ข้าง สำหรับ
อยู่ได้หลังละ ๒ องค์.

๒๐. คณะท้าย เหมือนกับคณะหน้าทุกอย่าง.

๒๑. กำแพงวัดค้ำันตะวันตก มีประตูซุ้มเตี้ย ๓ ประตู ตรง
คณะหน้า คณะกลาง และคณะท้าย มีทางเดินก่อด้วยอิฐทั้งขวาง
จากประตูออกไปถึงกุ ซึ่งมีศาลาทำน้ำทำด้วยไม้ มีบันไดยื่นลงไปในคู
ไม่ปรากฏเหมือนศาลาหน้าวัด สำหรับสรงน้ำและจอกเรือมณฑปาท.

๒๒. คณะนอกเป็นเขตสังฆาวาสทางตะวันออก เมื่อตัดต้นไม้
ถมคูแล้วก็ยังไม่ได้ปลูกสร้างเสนาสนะอะไรเลย บางท่านกล่าวว่าพระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระราชประสงค์จะให้ป็นสวนดอกไม้
สำหรับใช้บูชาพระ แต่ยังไม่ทันสร้าง ส่วนสระใหญ่ก่อด้วยอิฐถือปูน ๒
สระ อยู่ตอนหน้าและตอนหลัง บางท่านว่าขุดขึ้นเพื่อเอาดินถมพื้น
และเพื่อใช้น้ำมาตักแต่แรกแล้ว.

๒๓. เวจกุฎีก่อด้วยอิฐถือปูน สูงจากพื้นราว ๖ ศอก มีหลังคา
๒ ข้าง มุงด้วยกระเบื้องดินเผา มีห้องข้างละ ๓ ห้อง ตั้งอยู่นอก
กำแพงวัดระหว่างกุกับกำแพง มีทางเดินก่อด้วยอิฐทั้งขวางจากประตู
วัดออกไปถึงกุและหักเข้าสู่เวจกุฎี ทางคณะท้าย ๑ หลังทางคณะนอก
๑ หลัง (เวจกุฎีทางคณะนอกนั้น เห็นจะสร้างพร้อมกับเสนาสนะใน
คณะนี้)

๒๔. ที่ดินหลังวัด ค้ำันตะวันออก กว้าง ๑๒ วา ๓ ศอก
ค้ำันตะวันตก กว้าง ๑๒ วา ๒ ศอก ยาว ๔ เส้น ๑๑ วา ๒ ศอก
เป็นที่รกร้างว่างเปล่า เข้าใจว่าจะปลูกต้นไม้เลื้อยและลอมมะลอก
ตามริมคู ซึ่งยังมีอยู่ต่อมาถึงยุคที่ ๓-๔.

นอกจากนี้ ในเขตสังฆาวาสทางตะวันตกนั้น มีถนนสูงราว

๑ คีบ กว้างราว ๓ ศอก ปูด้วยหินหยาบ อยู่ระหว่างคณะกับกำแพง
ทางตะวันตก ๑ สาย ทางตะวันออก ๑ สายยาวตั้งแต่หน้าวัดถึงหลัง
วัด และมีถนนแยกติดกันระหว่างคณะด้วย.

ภายในเขตพุทธาวาส มีถนนทั้งกล่าวเลียบกำแพงตั้งแต่กำแพง
หน้าวัดถึงประตู ๒ ข้างพระอุโบสถแล้วหักเข้าหากัน ระหว่างหลังวิหาร-
กตกับลานพระอุโบสถ.

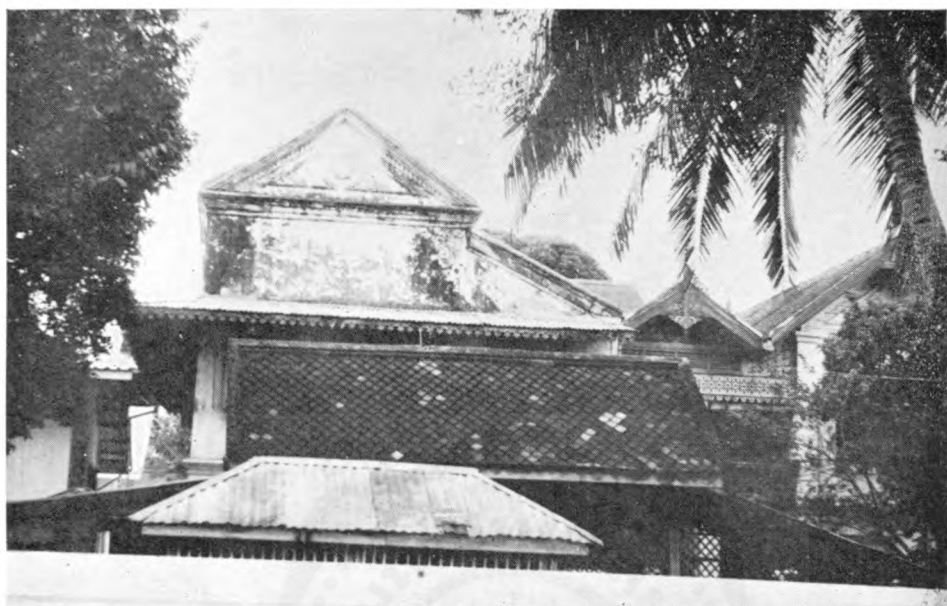

กุฏิเจ้าอาวาสองค์ที่ ๑ ในคณะกลาง เคยเป็นที่ประทับของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

กุฏิขวางด้านใต้ ในคณะกลาง เคยเป็นที่ประทับของ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

กุฏิเจ้าอาวาสองค์ที่ ๒-๓-๔ นอกคณะหน้า

กุฏิสุวรรณทัต นอกคณะท้าย พระตำหนักของ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์

ยุคที่ ๑

(พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๒๕)

ในยุคที่ ๑ นี้ พระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี ยิ้ม) เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก มีภิกษุอยู่จำพรรษาเพียง ๒๐ รูปเท่านั้น ไม่มีการอุปสมบทใหม่เลย เพราะเพิ่งได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาก่อนเข้าพรรษาเพียง ๕ วันเท่านั้น.

การก่อสร้างปูชนียสถานพระวิหารและพระอุโบสถเป็นต้น ก็มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายกฤตศิลป์อำนวยการอยู่ แต่ยังไม่ทันออกพรรษา ก่อนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ สวรรคตเพียง ๗ วัน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม (พระองค์เจ้าชุมสาย) นายช่าง ก็ประจวบสิ้นพระชนม์เสีย เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ โปรดให้ดำเนินการต่อมา แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) แม่กอง กิตติราชการแผ่นดินเพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมาก ภายหลัง พระยามหาอนุภาพ () นายงาน ก็ถึงแก่กรรมลงเสียอีกคนหนึ่ง การงานจึงล่าช้ามาหลายปี.

ในระหว่างที่การก่อสร้างยังไม่เสร็จนี้ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์ยิ่งเยาวลักษณ์ พระราชธิดาองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ (พระเชษฐภคินีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) ได้ขอพระบรมราชานุญาตทำวัดมกุฏกษัตริยารามฉลองพระเดชพระคุณ ในฐานะที่เป็นพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ เมื่อ

ได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงทรงชักชวนเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายใน
ร่วมกันก่อสร้างเพิ่มเติม ตามลำดับดังต่อไปนี้

ก. การก่อสร้างปูชนียสถาน

พระวิหาร (๑๒) โดยมากคงจะสำเร็จแล้ว ส่วนการตกแต่ง
สิ่งที่ประกอบ เช่น ทำลวดลาย ปิดทองประดับกระจก เขียนภาพ
ฝาผนัง จารึกพระสูตรและคาถาเป็นต้น คงจะทำขึ้นในตอนนี้ แม้
พระประธานปางสมาธิที่กล่าวแล้ว ก็ทราบว่าหล่อขึ้นในตอนนี้ กล่าว
กันว่าสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) วัดโสมนัสวิหารมาเป็นประธาน
ในการหล่อ เดิมไม่มีชื่อ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุภูชาโย จวน)
ได้ถวายพระนามว่า “พระพุทธรุจิรมงคล”

วิหารกต (๑๓) ที่ก่อสร้างพร้อมกับฐานพระวิหาร ก็คงสำเร็จ
ลงในคราวเดียวกับพระวิหาร เพราะไม่มีประวัติศิลปะอะไร.

พระเจดีย์ (๑๔) มีความสูงใหญ่ตามที่กล่าวแล้ว นับเป็น
พระเจดีย์สูงใหญ่เป็นองค์ที่ ๓ ในจังหวัดพระนคร (รองจากพระเจดีย์
วัดโสมนัสวิหารและวัดบวรนิเวศวิหาร).

พระอุโบสถ (๑๕) คงสร้างสำเร็จเป็นรูปร่างแล้ว ส่วน
ลวดลาย ภาพฝาผนัง และการจารึกพระสูตรและคาถาเป็นต้น คง
จะทำขึ้นในตอนนี้ แต่พระประธานจะหล่อขึ้นใหม่หรือนำมาจากที่อื่น
หาทราบไม่.

ข. การปลูกต้นไม้

ต้นไม้ ที่ปลูกเรียงรายอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษมนี้ เข้าใจว่า
จะปลูกเฉพาะหน้าวัดโสมนัสวิหารและหน้าวัดมกุฏกษัตริยาราม เพราะ

สองข้างคลองนี้ ปลุกต้นยางอินเคียโดยตลอด (บันทึกเปลี่ยนเป็นต้นทางนกยูง).

ต้นประดู่ ที่ปลุกเรียงรายอยู่ในลานวัดนั้น นอกจากสำหรับให้ร่มเงาแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแห่งความพร้อมเพรียงกัน เข้าใจว่าปลุกขึ้นในตอนนั้นเหมือนกัน.

ต้นจันทน์ ที่ปลุกเรียงรายไว้ ๒ ข้างพระวิหารและ ๓ ข้างพระอุโบสถ เว้นข้างเหนือทางวิหารคตนั้น เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งเสียงที่คล้ายสมณศักดิ์ของเจ้าอาวาสว่า “พระจันทรโคจรคุณ” ซึ่งมักเรียกกันสั้น ๆ ว่า “ท่านเจ้าคุณจันทร”

ต้นมะขามป้อม ปลุกเรียงรายไว้ข้างหลังวิหารคตและข้างเหนือพระอุโบสถ สำหรับใช้เป็นเกสัชของภิกษุสามเณร.

นอกจากนี้ ยังมีต้นไม้ที่ปลุกไว้ใช้ประโยชน์อีกหลายอย่าง เช่น สมอไทย สมอพิเภก สมอคิงู สมอร่องแร่ง มะตูม ขนุน สารภี พิกุล ลำทวน แก้ว กรรณิการิ เป็นต้น ส่วน ๒ ข้างถนนที่เป็นทางเดินภายใน ก็ปลุกไม้พุ่ม คือต้นเข็มสีต่าง ๆ เรียงรายโดยตลอด.

ค. การก่อสร้างคณะนอก

เมื่อก่อสร้างปูชนียสถานในเขตพุทธาวาสสำเร็จแล้ว เจ้านายทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในกับข้าราชการบางคน ได้ร่วมกันปลุกสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในคณะนอกที่ยังว่างอยู่ ดังนี้

๑. ต้นศรีมหาโพธิ์ (โพล้งกา) มีฐานก่ออิฐถือปูน ๔ เหลี่ยม จตุรัส หักมุม ๒ ชั้น ข้างในสูง ๑ วา กว้างด้านละ ๒ วา ข้างนอก

สูง ๖ ศอก กว้างด้านละ ๓ วา ระหว่างชั้นในกับชั้นนอก กว้างข้าง
ละ ๒ ศอก มีบันไดหินเรียบ ๓ ชั้น อยู่ทางเหนือกับทางใต้ ตั้งอยู่
กลางคณะ คือตรงประตูวัดทางตะวันออก.

๒. สระน้ำ ๒ สระ ซึ่งขุดไว้ใกล้กับประตูข้างหน้าและประตู
ข้างหลังนั้น ได้ก่ออิฐถือปูน หนา ๑ ศอก กว้าง ๗ วา ยาว ๔ วา
ลึก ๓ วา มีท่อระบายน้ำเข้าออกถึงคูวัด และมีขอบสูงจากพื้นราว
๑ ศอก.

๓. สร้างกุฏิขึ้นใหม่ ๑๓ หลัง กับกัปปิยกุฏิ ๑ หลัง คือริม
กำแพงวัดทางตะวันออก ๗ หลัง ข้างประตูหลังวัด ๑ หลัง ข้าง
กำแพงด้านใน ๕ หลัง ข้างสระทางใต้อีกสระละ ๑ หลัง.

กุฏิทางตะวันออก ๗ หลังนั้น หลังที่ ๑ กับหลังที่ ๗ ซึ่งอยู่
ตรงมุมวัดทางเหนือและทางใต้ เป็นตึก ๒ ชั้น ๓ ห้อง หลังที่ ๒ ที่ ๓
ที่ ๔ ที่ ๕ เป็นตึก ๒ ชั้น ๒ ห้อง ส่วนหลังที่ ๖ เป็นกัปปิยกุฏิ
เครื่องไม้ดองฉุน ก่ออิฐถึงพื้นชั้นเดียว และมีเฉลียงรอบ ๔ ห้อง
๑ หลัง.

กุฏิข้างประตูหลังวัด เป็นกุฏิไม้ ๒ ชั้น มีเฉลียงข้างหน้าและ
๒ ข้าง ก่ออิฐถือปูนถึงชั้นล่าง มี ๔ ห้อง ๒ บันได ๑ หลัง.

กุฏิข้างกำแพงด้านใน ๕ หลังนั้น เป็นตึก ๒ ชั้น ๒ ห้อง มี
ระเบียงข้างหน้าเหมือนกับกุฏิหลังที่ ๒—๕ ทางตะวันออก.

กุฏิข้างสระ ๒ หลังนั้น เป็นตึกชั้นเดียว ๓ ห้อง มีฝาผนังรอบ.

กุฎติกทั้ง ๑๐ หลัง คือด้านตะวันออก ๖ หลัง และด้านใน ๔ หลัง ดังกล่าวแล้ว ชั้นล่างด้านหน้า กันฝาผนัง ๒ ตอน ปูพื้นด้วยกระเบื้องหน้าวัว ชั้นบน หน้าสะกัก กันฝาผนังตลอดถึงระเบียง ด้านหน้ากันฝาผนังเพียงสุดพื้นตัวกุฎิ ตอนหน้าระเบียงกันด้วยลูกกรงเหล็กฉลุลาย หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเหมือนกันทั้งหมด

๒ ข้างสระทำถนนสูงราว ๑ คืบ กว้างราว ๒ ศอก ยาวตั้งแต่กำแพงหน้าวัดจดหลังวัด แยกเข้าถึงบันไดกุฎิแต่ละหลัง และหักมุมออกตรงประตูหน้าวัดและหลังวัด.

บรรดากุฎิดังกล่าวนี้ เข้าใจว่าเจ้านายฝ่ายหน้าและฝ่ายในสร้างองค์ละ ๑ หลัง ไม่ทราบว่พระองค์ใดบ้าง พบพระนามเพียง ๕ พระองค์ คือ พระองค์ยี่งเยาวลักษณ์ พระองค์กาญจนากร พระองค์ประดิษฐาสารี พระองค์อรทัยเทพกัญญา และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือพระประวัติครุสเล่าของพระองค์ว่า “ได้ไปอยู่วัดมกุฏกษัตริย์ เมื่อเดือนพฤศจิกายน ปีนั้นเอง แต่แรกท่านให้อยู่คณะด้านตะวันออก ที่กุฎิตรงสระด้านเหนือที่เราสร้างเอง แต่บัดนี้ชำรุดและรื้อเสียแล้ว ภายหลังขออยู่ในคณะของท่านทางคณะตะวันตก ท่านให้อยู่ที่หอไตร หลังกุฎิใหญ่ของท่าน ”

ต้นไม้ยืนต้นที่ปลูกในคณะนี้ ก็มีต้นจันทน์ มะม่วง ขนุน สมอ มะขามป้อม ฯลฯ ตามที่ว่าง ไม่เป็นหมวดหมู่กัน.

การปฏิสังขรณ์ในยุคนี คงมีไม่มากนัก เพราะเป็นสถานที่ซึ่งสร้างใหม่.

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์

ยุคที่ ๒

(พ.ศ. ๒๔๒๕—๒๔๔๓)

ในยุคที่ ๒ นี้ พระพรหมมุนี (กิตติสโร แฟง) เป็นเจ้าอาวาสองค์ที่ ๒ สืบต่อจากพระจันทร์โกจรคุณ (จันทร์สี ยัม).

ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ นี้เอง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น ได้เสด็จมาทรงบัญชางานปฏิสังขรณ์ปูชนียสถาน และเสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรมด้วยพระองค์เอง ทรงมอบให้พระผู้ใหญ่ในวัดเป็นนายค้ำ การปฏิสังขรณ์สำเร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ประทานรูปหมู่ที่ถ่ายร่วมกับพระนายค้ำไว้เป็นที่ระลึก ตามสำเนาลายพระหัตถ์ว่า “ถวายพระ.....ไว้เป็นที่ระลึกถึงการที่ได้เป็นนายค้ำปฏิสังขรณ์วัดพระนามบุญญิตแล้ว
บริบูรณ์ ณ วัน ๕^{๑๗} ๒๒ ค่ำ ปีมอก จศก จุลศักราช ๑๒๔๖”.

การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ ทำด้วยทุนของวัดบ้าง ของผู้มีศรัทธาบริจาคบ้าง ของส่วนตัวภิกษุผู้อยู่กุณนั้น ๆ บ้าง.

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ พระเจดีย์ใหญ่ (๑๔) ถูกฟ้าผ่ายอดหักลงมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงทราบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ค่อยยอดแล้วถือปูนใหม่ทั้งองค์ด้วยปูนซีเมนต์และคิทดอสายหล่อฟ้าค้ำย ในขณะที่เดียวกันก็ได้โปรดให้หล่อมณฑปด้วยทองสำริด

กว้าง ๕๐ เซนติเมตร สูง ๑ เมตร ถ้าวัดจากจนถึงยอด ก็สูง ๑ เมตร ๔๕ เซนติเมตร เพื่อสวมใส่บนยอด ค่ายพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์.

ครั้นเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เสด็จเข้าสู่ลานพระเจดีย์ทรงสายสุทร ยกมณฑปขึ้นประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ก่อนแล้ว จึงเสด็จเข้าสู่พระวิหารพระราชทานผ้าพระกฐิน.

ต่อมาในวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ นั้นเอง จึงทรงประกาศกระแสพระบรมราชโองการให้เรียกชื่อ “วัดพระนามบัญญัติ” “ว่าวัดมกุฏกษัตริยาราม” ตามเดิม ดังนี้

สำเนาประกาศกระแสพระบรมราชโองการ

สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่ชนทั้งปวง ทั้งภุชงค์แลบรรพชิตให้ทราบทั่วกันว่า วัดพระนามบัญญัติ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้นไว้นี้ เดิมพระราชทานนามว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม นั้น พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการจะกราบบังคมทูลนามวัด ก็เป็นการขัด ๆ อยู่ด้วยพ้องกับพระนาม จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนเรียกว่า วัดพระนามบัญญัติ ต่อไปภายหน้าจึงให้เรียกว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม ตามเดิม จึงได้ใช้นามวัดนี้ว่า วัดพระนามบัญญัติสืบมา อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริไว้ว่า พระเจดีย์ในวัดนี้ จะให้ทำเป็นรูปมณฑป เพื่อจะ

ให้เป็นที่ยกย่องนามวัด แต่การนั้นยังหาได้ทำไม่ พอเสด็จสวรรคตเสีย
บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึง
พระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะโปรด
ให้ทำพระเจดีย์เป็นรูปมณฑกษัตริย์ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้ช่างหล่อ ๆ รูปมณฑกษัตริย์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
สมเด็จพระเจดีย์ ครั้น ณ วันที่ ๗ เดือนพฤศจิกายน รัตนโกสินทร
๒๓

ศก ๑๐๙ เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระกรุณิแลทรงชักเชือก
ยกยอดมณฑกษัตริย์ขึ้นสวมบนยอดพระเจดีย์ แล้วทรงพระราชดำริว่า วัด
พระนามบัญญัติขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระ
ประสงค์ให้เรียกวัดมณฑกษัตริย์าราม ในภายหน้า บัดนี้กาลก็ล่วงมา
ช้านาน นับแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตมา
ได้ ๒๓ ปีแล้ว อนึ่ง ได้โปรดให้ทำยอดพระเจดีย์เป็นรูปมณฑกษัตริย์
เสร็จแล้ว เป็นเวลาสมควรที่จะเปลี่ยนนามวัดพระนามบัญญัติขึ้นเป็น
วัดมณฑกษัตริย์าราม ตามกระแสพระราชดำริพระราชประสงค์ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการโปรด
เกล้าฯ ให้เรียกวัดพระนามบัญญัติว่า วัดมณฑกษัตริย์าราม ตั้งแต่นั้น
สืบไป ฯ

๒๓

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๘ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๙
พระพุทธศาสนา ๒๔๓๓ เป็นวันที่ ๘๑๐๔ ในรัชกาลปัตยุบันนี้ ฯ

สังฆมณฑล
สุราษฎร์ธานี

พระสังฆมณฑลสุราษฎร์ธานี
ระนอง

การก่อสร้างเสนาสนะ

นอกจากการปฏิสังขรณ์ดังกล่าวแล้ว มีการก่อสร้างเสนาสนะเพิ่มเติมขึ้นใหม่อีก ๗ หลัง ดังนี้

๑. ที่หน้าคณะหน้าข้างขวา ตรงข้ามกับศาลาโรงธรรม (๑๗) เจ้าจอมมารดาบัวในรัชกาลที่ ๔ ได้สร้างกุฏิทรงบันหย้า ๒ ชั้น ๕ ห้อง มีระเบียงข้างหน้า ๑ หลัง มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ยกพื้นสูงปูด้วยไม้สัก เพื่อเป็นที่อยู่ของเจ้าอาวาส.

๒. ที่ข้างตะวันออกนอกคณะท้าย (๒๐) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงสร้างกุฏิไม้ทรงบันหย้า ๒ ชั้น ๑ หลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓.

๓. ที่มุมกำแพงวัดข้างไถ่นอกคณะท้าย ได้สร้างกุฏิไม้ ๒ ชั้น ๓ ห้อง หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา ยกพื้นสูงปูด้วยไม้สัก ๑ หลัง.

๔. ที่มุมกำแพงกันคณะข้างหน้าคณะนอก (๒๒) ทางซ้ายประตูวัด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมขุนศิริราชสังกาศกับเจ้านายร่วมพระชนนี ได้สร้างตึกเป็นโรงเรียนบาลี ๒ ชั้น ๕ ห้อง มีมุขกลางด้านหน้าเป็นที่บรรจุองค์การ เจ้าจอมมารดาบัว ในรัชกาลที่ ๔ ยกพื้นสูงปูด้วยไม้สัก หลังคามุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ ต่อมาเรียกว่าโรงเรียนอรทัย ๑ หลัง.

๕. ที่ว่างระหว่างกุฏิมุมกำแพง (หลังที่ ๖) กับประตูหลังวัดพระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) ได้สร้างกุฏิบันหย้า ๒ ชั้น ๔ ห้อง ไม่มีระเบียง พื้นปูด้วยกระเบื้องซีเมนต์ หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์เป็นที่อยู่ของพระจันโทปมคณ (หฤทัยปาโล ชื่น) ครั้นเป็นพระครูชื่อนั้น

๖. ที่หลังวัดทรงคณะนอกออกไปด้านใน พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) ได้สร้างธรรมสภาหรือศาลาโรงธรรม ๔ เหลี่ยม ชั้นเดียว ทรงบันยาศ สำหรับเป็นที่สนทนาธรรมและเจริญวิปัสสนาอีก ๑ หลัง.

๗. ที่ขอบสระคั่นใต้คณะนอก ทรงหน้ากุฏิพระจันโทปมคุณ (หตุธิปาโล ขึ้น) ครังเป็นพระครูชื่อนั้น คุณหญิงไป ภักดีภักทรากร ได้สร้างศาลาธรรมสภาหรือศาลาโรงธรรมเครื่องไม้ชั้นเดียว หลังคามุงด้วยกระเบื้องไม้ ยกพื้นสูงปูด้วยกระดาน มีชานรอบก่ออิฐปูด้วยกระเบื้องซีเมนต์ ๑ หลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘.

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์

ยุคที่ ๓

พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๖๒

ในยุคที่ ๓ นี้ พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) เป็นเจ้าอาวาสองค์ที่ ๓ สืบต่อจากพระพรหมมุนี (กิตติสาโร แฟง).

ในยุคนี้ มีการปฏิสังขรณ์ใหญ่เกือบทั่ววัดและมีการสร้างใหม่เพียงเล็กน้อย ดังนี้

๑. ซ่อมศาลาท่าน้ำ (๒) ริมคลองผดุงกรุงเกษม คือ ต่อเสาปรับเครื่องบน เปลี่ยนกระเบื้องหลังคา ทำพื้นข้างและบันได ทาสีใหม่ทั้งหมด.

๒. ซ่อมสระน้ำ (๖) ที่ลานวัดตรงคณะหน้าออกไป คือ ซ่อมเขื่อนและทำขอบใหม่.

๓. ซ่อมประตูหน้าวัด (๗) ตรงหน้าพระวิหาร คือ ดัดปูนและบันนาคบันลายุใหม่.

๔. ซ่อมศาลาหน้าพระวิหาร (๙) ทั้งสองหลัง คือ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาและกระเบื้องปูพื้นเป็นกระเบื้องซีเมนต์ดัดปูนและทาสีใหม่.

๕. ซ่อมพระวิหาร (๑๒) เป็นการใหญ่ คือ เปลี่ยนตัวไม้ข้างบนที่ชำรุด ซ่อมลวดลายบานประตูหน้าต่างและปีกทองประดับกระจกใหม่ ส่วนที่บานประตูหน้าต่างก็ลงรักปิดทองใหม่ทั้งหมด ภายในก็ซ่อมตัวอักษรจารึกที่ชำรุดและดวงดาวบนเพดาน ติดโคมไฟฟ้าตรงกลางขึ้นใหม่ ๕ ซ่อ ปูพื้นกระเบื้องข้างนอกด้วยกระเบื้องซีเมนต์แทนกระเบื้อง

หน้าวัว และปรับปรุงบันไดเสียใหม่ ใช้หินขัดแทนของเก่า ส่วน
ข้างล่างก็ปรับพื้นและซ่อมกำแพงแก้วใหม่ทั้งหมด.

๖. ซ่อมวิหารคต (๑๓) คือซ่อมหลังคาที่ชำรุด ถี้อปูนเสา
และผนัง ทาสีตัวไม้ ใช้พื้นกระเบื้องซีเมนต์แทนกระเบื้องหน้าวัว และ
ลาคซีเมนต์ลานพระเจดีย์ ออกแบบแทนหินอ่อนสำหรับบรรจุนิธิและ
เป็นฐานพระกลางห้องระหว่างเสาให้เหมือนกันโดยตลอด.

๗. ซ่อมพระเจดีย์ (๔) คือถี้อปูนใหม่ทั้งองค์แล้วฉาบด้วย
ดินเหลือง ปีกทองมงกุฎใหม่ ลาคซีเมนต์ที่ลานข้างบน ก่อแทนปลูก
ต้นไม้ดอกไว้ข้างล่างโดยรอบ.

๘. ซ่อมพระอุโบสถ (๑๕) คือเปลี่ยนตัวไม้หลังคาที่ชำรุด รื้อ
หลังคาปรับระแนงแล้วมุงใหม่ ทำปูนสันบันได ซ่อมกรอบหน้าต่าง
ลงรักปิดทองประดับกระจกประตุนหน้าต่างข้างนอก ซ่อมกำแพงแก้ว
ซุ้มสีมา บันไดทุกด้าน ส่วนที่ลานพระอุโบสถก็ลาคซีเมนต์แทนแผ่นหิน
หยาบ และรื้อแทนมุมพระอุโบสถที่ก่อทับลูกนิมิตชั้นทศสีมาด้วย.

๙. ซ่อมกุฏินอกคณะหน้า ที่เจ้าจอมมารดาบัว ในรัชกาลที่ ๔
สร้างไว้ และซ่อมกุฏิในคณะหน้าด้วย.

๑๐. ซ่อมกุฏิในคณะกลาง (๑๙) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โปรดให้ซ่อมหอพระหรือพระตำหนักที่ทรุด
ลาคพื้นด้วยซีเมนต์ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคา และซ่อมกุฏิอื่นอีก ๔ หลัง
ทำซุ้มประตูคณะทั้ง ๔ ประตู.

หอไตรนั้น เจ้าจอมมารคาชุ่ม ในรัชกาลที่ ๔ ได้บริจาคทรัพย์ให้ซ่อมเสาช้างใน หลังคา พื้น และลงรักปิดทองประดับกระจกช่อฟ้า ใบระกาพร้อมทั้งหน้าบัน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ ทรงบริจาคทรัพย์ซ่อมตู้กระจกลายสลักในหอไตรนั้นด้วย.

ส่วนศาลาเก๋ง ๒ หลังข้างประตูคณะ พระภักดีปรีชา (ขึ้น โพรติรินันท์) เป็นผู้บริจาคทรัพย์ในการซ่อม.

๑๒. ซ่อมกุฏิคณะท้าย ๖ หลัง คือซ่อมหลังคา ปรับพื้น ถือบุน ทาสี และซ่อมประตู เป็นต้น วัตถุประสงค์ ๒ หลัง พระภักดีปรีชา (ขึ้น โพรติรินันท์) และนางภักดีปรีชา (เทียน โพรติรินันท์) บริจาคทรัพย์ในการซ่อม ๔ หลัง.

พระครูสถิตธรรมสโมสราน (อมโร สอน) ซ่อมกุฏิไม้ที่อยู่นอก คณะตรงมุขวัดด้วยทุนส่วนตัวอีก ๑ หลัง

การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ มีผู้บริจาคทรัพย์ ดังนี้

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

พระราชชนนี ฯ ๑,๖๐๐๐ บาท

(๒) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ

(ทรงผนวช) ๘๐๐ บาท

(๓) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๒,๐๐๐ บาท

(๔) เจ้าจอมมารคาชุ่มและ

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ๘๘๐ บาท

(๕) อุปาสิกาวัน อเนกวนิช ๘๐๐ บาท

๑๓. ซ่อมและสร้างเสนาสนะในคณะนอก ดังนี้

(๑) พระครูวินยาธิการ (จินตสีโล เขมม) พร้อมด้วยอุปาสก
อุปาสิการื้อกุฏิเดิมทรงมุงกำแพงด้านตะวันออก แล้วสร้างขึ้นใหม่ใน
ที่เดิม.

(๒) จอมมารคาปริกในพระราชวังบวรวิชัยชาญ รื้อห้อง
พระโรงของพระราชวรรังสรรค์เธอ พระองค์เจ้าไชยรัตโนภาสมาปลูกเป็น
ศาลาชั้นที่โถงสระทางตะวันออก ถัดจากโรงเรียนบาลี (อรัญ) มา เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๔.

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ทรงขออนุญาตรื้อกุฏิข้างสระทางตะวันออก ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสร้างไว้แล้วแล้วสร้างขึ้นใหม่ เป็นตึก
๒ ชั้น ๓ ห้อง มีมุขเดียว เรียกว่า “โสคติวิหาร” และสร้างพระปรางค์
เล็กเป็นที่บรรจุอัฐิไว้ข้างหลังด้วย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕.

(๔) ข้าราชการสำนักงานพระคลังข้างที่ มีพระยาสุภภรณ์-
บรรณสาร (นุ่ม วสุธาร) เป็นหัวหน้า สร้างกุฏิ ๒ ชั้น ๒ ห้อง ขึ้น
ที่ริมคันไผ่ถึงกำแพงทางตะวันออก แทนกุฏิเดิม (หลังที่ ๓) ต่อจากโสคติ-
วิหาร ให้ชื่อว่า “พรตการสมมติ” อุทิศกุศลถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
(ชั้น ๔) กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕.

(๕) นายแสง ช่างก่อสร้าง ช่อมกุฎีไม้ข้างประตูหลังวัด คือ รื้อแล้วปลูกขึ้นใหม่ในที่เดิม เปลี่ยนกระเบื้องและทาสีใหม่ทั้งหมด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒.

(๖) ช่อมถนนสาย ๑ โดยตลอด

(๗) ช่อมเขื่อนสระน้ำและขอบสระทั้ง ๒ แห่ง.

๑๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) พระองค์เจ้าอรทัยเทพ-
กัญญา ทรงสร้างกุฎีตึก ๒ ชั้น ๓ ห้องอีก ๑ หลัง ข้างหน้ากุฎีเจ้าอาวาส
ที่เจ้าจอมมารดาบัว ในรัชกาลที่ ๔ สร้างไว้ที่หน้าคณะหน้า เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๘.

๑๕. พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ฌม) สร้างตึกทรงบันหย้า
๒ ชั้น ๔ ห้อง เป็นโรงเรียนนักธรรมชั้นที่ศาลาโรงธรรม (๑๗) ข้าง
หน้าคณะหน้า เป็นที่บรรจุน้ำและอ่างการหม่อมหมุ่น ในสมเด็จพระเจ้า-
พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และย้ายศาลาโรงธรรมเดิม
ไปปลูกเป็นกัปปิยกุฎี นอกกำแพงวัดทางตะวันตก ตรงกับตึกใหม่นี้
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

๑๖. นอกจากนั้นก็มีซ่อมและสร้างสิ่งอื่นอีกเป็นอันมาก เช่น
ศาลาทำน้ำข้างวัดและหลังวัด เป็นต้น

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์

ยุคที่ ๔

(พ.ศ. ๒๔๖๒-๒๔๘๘)

ในยุคที่ ๔ นี้ พระศาสนโศภน (จตุตสฺสโล แจ่ม) เป็นเจ้าอาวาสองค์ที่ ๔ สืบต่อจากพระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ดม).

ในยุคนี้ มีการปฏิสังขรณ์และสร้างใหม่หรือรื้อถอนเป็นอันมาก ดังนี้

๑. ศาลาทำน้ำ (๒) ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมทั้ง ๓ หลัง ถูกเทศบาลนครกรุงเทพในเวลานั้นสั่งให้รื้อเสียและตัดต้นไม้โคกเสียทั้งหมด.

๒. ถนนหินหยาบสายกลางระหว่างประตูวัดกับทำนายนัน ได้รื้อและขยายให้กว้างเป็นถนนอิฐและคอนกรีตตามลำดับ และสร้างถนนเลียบกำแพงหน้าวัด.

๓. กระทรวงศึกษาธิการ ขออนุญาตปลูกโรงเรียนประชาบาล เครื่องไม้กิ่งถาวรขึ้นที่ลานวัด (๓) ทางตะวันตก และถมสระ (๖) ที่บริเวณโรงเรียนนี้ด้วย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗.

๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมหมื่นพงศาติศรมหิป (พระองค์เจ้าไชยานุชิต) ทรงซ่อมสร้างถนนจากถนนกรุงเกษมเลียบคูทางตะวันออกไปทางหลังวัด และเลียบกำแพงหลังวัดไปประจบกับถนนทางตะวันตก.

๕. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๕) พระองค์เจ้าอภันทรปริษา ทรงสร้างถนนเลียบกำแพงหน้าวัด ๑ สาย.

๖. ซ่อมสร้างถาวรวัตถุและเสนาสนะในเขตพุทธาวาส ดังนี้

(๑) รื้อซ่อมประตูวัดตรงหน้าพระวิหาร แล้วสร้างชั้นใหม่ ขยายให้กว้างกว่าเดิม (๗) เปลี่ยนใช้บานประตูเหล็กแทนบานประตูไม้ และซ่อมประตูสองข้างด้วย.

(๒) รื้อศาลาโถง (๔) หน้าพระวิหาร แล้วสร้างชั้นใหม่ ในที่เดิม ไซเสากอนกรีต พื้นหินขัด หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบ แต่ถอยห่างออกมาจากกำแพงวัดราว ๑ วา.

(๓) ซ่อมกำแพงวัดคั่นหน้าโดยตลอด.

ทั้ง ๓ รายการนี้ สร้างด้วยเงินบริจาคของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ พระราชทาน ๒,๔๐๐ บาท สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประทาน ๖๐๐ บาท เจ้าภาพงานพระศพหม่อมเจ้าธำรงศิริ ศรีธวัช บริจาค ๑,๐๐๐ บาท ภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา บริจาค ๑,๐๐๐ บาท ทุนวัด ๒,๐๐๐ บาท รวม ๗,๐๐๐ บาท

(๔) มีการ สร้างแท่นพระ ระเบียงในวิหารคด อีกเป็นจำนวนมาก และย้ายห้องเพิ่มจากข้างหลังไปไว้ข้างหน้าในแถบเดียวกัน ดังที่เป็นอยู่ในเวลานี้

(๕) รื้อศาลาโถง (๑๖) ข้างประตูหลังพระอุโบสถ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ให้นางรวย กอนศิริ สร้างกุฏิ ๒ ชั้น ๒ ห้อง มีมุขหน้าชั้นหลัง ๑ ตรงกลางศาลาเก่าหรือตรงมุขหลังของพระอุโบสถ ระหว่างกำแพงคณะกับกำแพงลานพระอุโบสถ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้

นางลำควน มารดา นายเกลี้ยง กอนศิริ สามี และนางสาวกฤษณา กอนศิริ บุตรี ให้ชื่อว่า “กุญลำควน” ข้างหน้ามีกระดานน้ำพุ และมีรูปเหมือนปั้นด้วยปูนของคนที่ ๓ นั้น อยู่ข้างกระดานน้ำพุ ข้างเหนือทำเป็นสนามหญ้าและสวนไม้ประดับ เรียกว่า “สวนรดา” ข้างใต้ปลูกศาลาไม้โถงล้อมดูระหว่างกุฏิกับศาลาโถงเก่าอีก ๑ หลัง

(๖) นางรวาย กอนศิริ สร้างศาลาโถงเครื่องไม้บนลานหน้าพระอุโบสถ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้นายเกลี้ยง กอนศิริ และนางสาวกฤษณา กอนศิริ อีก ๑ หลัง

(๗) เจ้าอาวาสได้สร้างศาลาเล็กเครื่องไม้บนลานข้างหลังพระอุโบสถ ด้วยเงินทุนของ “คุณย่าสศ” ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ ให้ชื่อว่า “ศาลาสุศาลย์” ๑ หลัง

(๘) รื้อศาลาโถง (๑๖) ข้างประตูหน้าพระอุโบสถ แล้วเลื่อนไปสร้างขึ้นใหม่ตรงหน้าพระอุโบสถ ระหว่างกำแพงคณะกับกำแพงลานพระอุโบสถ เสาคอนกรีต หลังคามุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ พื้นหินขัดมัน ๑ หลัง

ในคราวนี้ ได้ทำถนนหินหยาบต่อจากประตูไปถึงศาลาโถงหลังเก่าที่มุมนั้นด้วย.

(๙) รื้อศาลา (๑๖) หน้าพระอุโบสถอีก ๑ หลัง แล้วสร้างขึ้นใหม่ที่มุมกำแพงในที่เดิม แต่เลื่อนให้ห่างกำแพงออกมา ภายหลังจึงกันฝาเป็นที่อยู่.

๗. ซ่อมกุญแจอ่าวาสและกุญแจที่อยู่นอกคณะหน้าหลาย
ครั้ง เช่นทำกำแพงกันกุญแจทั้ง ๒ ให้อยู่ในบริเวณเดียวกัน ทำหลังคา
กุญแจทั้ง ๒ เชื่อมกัน ทำพื้นและบันได ๒ ข้าง การปฏิสังขรณ์นี้ ทำด้วย
ดอกเบี้ยจากทุนอภัย และหม่อมเจ้าหญิงอาทรธนม ศรีวัช เจ้า-
พระยาศรีพิพัฒน์ ฯ (มร.ว. มุนี ดารากร) และพระยาอภัยวดี (เล็ก
โกมารภัก) ก็ร่วมบริจาคด้วย.

๘. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมหมื่นพงศาภิสมหิ-
ทรงสร้างหอรบฝั่งคอนกรีตขึ้นใหม่ ใกล้กุญแจอ่าวาส แทนหอรบฝั่งเก่า
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔.

๙. การซ่อมเสนาสนะในคณะหน้า (๑๘) คือ

(๑) พระยาสุพรรณบรรณสาร (นุ่ ม วสุธาร) ซ่อม ๑ หลัง
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖.

(๒) นายชกสุข ทพยัสสุนทร ซ่อม ๑ หลัง เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๐.

(๓) ขุนประสมทรัพย์สมาน (ทวี สุภจิตร) ซ่อม ๑ หลัง
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗.

๑๐. นางเหลียง เชนยะวณิช สร้างโรงเรียนนักระรม ๑ หลัง
ในที่ว่างทางตะวันออกของคณะหน้า เป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้น มีมุขกลาง
มีชื่อว่า “โรงเรียนเชนยะวณิช” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔.

๑๑. การซ่อมเสนาสนะในคณะกลาง (๑๘) คือ

(๑) คุณหญิงหุ่น รณชัยชาญยุทธ ซ่อมกุญแจหน้าใน

คณะกลาง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘.

(๒) พระวุฒิสภาสตร์เนติญาณ (सान โซติกเสถียร) กับ นางเหลียง เชนยะวณิช ช่อมเสนาสนะและศาลาเป็นต้นในคณะกลาง

๑๒. การช่อมเสนาสนะในคณะท้าย (๒๐) คือ ช่อมเล็กน้อย ทั่วไปทั้งคณะ โดยมากผู้อยู่ช่อมเองด้วยทุนส่วนตัว.

๑๓. นอกคณะท้ายออกไป คุณหญิงบุญมี ปุระราชรังสรรค์ สร้างกุฏิอีก ๒ ชั้น มีมุขหน้าตรงมุขกำแพงวัดทางตะวันตก แทนกุฏิไม้หลังเก่าที่ทรุดโทรม เป็นที่บรรจุอัฐิพระยาปุระราชรังสรรค์ (โชติ สุวรรณทัต) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒.

๑๔. ย้ายกบปียกจากนอกกำแพง มาปลูกไว้ในที่ว่างทาง ตะวันออกของคณะท้าย.

๑๕. หม่อมราชวงศ์หญิงโย ยุคนธร ถวายคาน้ำไม้ของ หม่อมเจ้าอุทัย ยุคนธร รื้อมาปลูกในที่ว่างทางตะวันออกของคณะท้าย ๑ หลัง

๑๖. การปฏิสังขรณ์ในคณะนอก (๒๒) คือ

(๑) หม่อมเจ้าหญิงวิลาศกัญญา ทวีวงศ์ ทรงสร้างหอ กลองชั้นที่ริมประตูข้างกำแพงภายในตอนหน้าวัด สำหรับบรรจุพระอัฐิ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมหมื่นภูเรศร์ธำรงค์ศักดิ์ กับ ของพระองค์เจ้ากาพย์กนกวิรัตน์ และของเจ้าจอมมารคาสลับ ในรัชกาล ที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔.

(๒) ปฏิสังขรณ์โรงเรียนนอร์ทัย ข้างประตูคณะนอก
หลายครั้ง.

(๓) เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ฯ (หม่อมราชวงศ์มนุญ การากร)
กับคุณหญิงประไพ การากร ณ อยุธยา สร้างกุฏิ ๒ ชั้น ข้างสระน้ำ
ทางตะวันตก ชื่อกุฏิดวงจันทร์ บรรจุนิคมหม่อมหลวงดวงเดือน และ
หม่อมหลวงจันทรบดีเทพ การากร ๑ หลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗

(๔) พระยาชลภูมิพาดิษ สร้างกุฏิเอนกวนิช ที่ข้างประตู
วัดทางตะวันออก ๑ หลัง แทนกุฏิเก่าหลังที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔
และสร้างศาลาเอนกวนิช ทางตะวันตกของคันไผ่อีก ๑ หลัง เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๘๐.

(๕) หลวงหิรัญ ฯ สร้างกุฏิชั้นเดียว (แบบบังกะโล) ข้าง
ประตูกำแพงชั้นใน ๑ หลัง แทนกุฏิเก่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒.

(๖) นายแหม่ม ภูติโยธิน ไวยาวจักรวัต ได้ทำผาติกรรม
ที่ธรณีสงฆ์ของวัดมกุฏกษัตริยาราม อยู่ที่ริมถนนราชดำเนินกลาง โดย
ถวายเงิน ๒,๔๐๐ บาท สร้างกุฏิ แหม่มภูติโยธิน ตรงมุขวัด แทนกุฏิที่
๒ หลังที่สร้างมาแต่ยุค ๑ และยุค ๒ ถึงกล่าวแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒.

๑๗. สมเด็จพระพันวัสสา อัยยิกาเจ้า ฯ โปรดให้สร้างเมรุขึ้นที่
ปากสระ ทอนหน้า สำหรับพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าเชษฐาธิ-
ฤทธิ กฤดากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ (ซึ่งได้แก้ไขใช้เป็นเมรุสำหรับ
ฌาปนกิจมาจนถึงทุกวันนี้).

๑๘. ได้ปรับปรุงสายไฟฟ้าทั่วทั้งวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย และต่อท่อประปาให้ใช้ทั่วทั้งวัด.

นอกจากนี้ ยังได้สร้างศาลาชั้นที่คณะนอกละหลายหลัง อีกทั้งซ่อมเวกกุฏิ และทำที่ว่างหลังวัดให้เป็นสถานที่เก็บศพตลอดมาจนถึงทุกวันนี้

๑๙. ได้ตัดถนนซอยจากถนนกรุงเกษมเข้าในที่ธรณีสงฆ์ ทางตะวันตก เพื่อให้คนที่อยู่ในบริเวณนั้นเข้าออกได้สะดวก ให้ชื่อถนนนี้ว่า “ถนนนามบุญญิต” ตามชื่อที่เคยเรียกวัดนี้มาชั่วยุระยะหนึ่ง.

๒๐. เมื่อรัฐบาลได้ตัดถนนประชาธิปไตยจากถนนกรุงเกษมไปเชื่อมถนนดินสอ ผ่านที่ธรณีสงฆ์ ทางตะวันตกของวัด ยาวประมาณ ๖ เส้นครึ่ง ทางวัดจึงสร้างอาคารบ้านไม้ ๒ ชั้นขึ้น ๒ ข้างถนน และริมถนนกรุงเกษม เป็นต้น.

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์

ยุคที่ ๕

(พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๑๐)

ในยุคที่ ๕ นี้ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุภูชาโย จวน) เป็นเจ้าอาวาสองค์ที่ ๕ สืบต่อจากพระศาสนโศภน (จตุตสโล แจ่ม).

ถาวรวัตถุปูชนียสถานและเสนาสนะเดิมในวัดนี้โดยมากมีอายุเกือบร้อยปีแล้ว แม้ได้รับการปฏิสังขรณ์มาโดยลำดับ แต่ก็ชำรุดทรุดโทรมลงอีก จึงต้องปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ทั่วทั้งวัด นอกจากนั้นยังมีการสร้างถาวรวัตถุขึ้นใหม่บ้าง สร้างเสนาสนะใหม่แทนของเก่าบ้าง มากกว่า ๕๐ รายการ จำนวนเงินที่ใช้ในการนี้ (เว้นโรงเรียนของรัฐบาลและเทศบาล) ประมาณ ๓-๔ ล้านบาท จะขอนำมากล่าวเฉพาะส่วนที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

๑. ฌ บริเวณลานวัด

(๑) เมื่อรัฐบาลตัดถนนกรุงเทพมหานครวงเวียนริมคลองผดุงกรุงเกษม ในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ตัดผ่านลานวัดไปโดยตลอด ยาวราว ๔ เส้นครึ่ง จึงเหลือที่ธรณีสงฆ์อยู่ริมคลองส่วน ๑ และเหลือเป็นลานวัดในปัจจุบันส่วน ๑ ต้นประตูที่ปลูกไผ่เดิมก็ล้มตายไปหมดสิ้น เมื่อจะมีงานฉลองรอบร้อยปี จึงสร้างกำแพงชั้นนอกริมถนนขึ้น เป็นเสาคอนกรีตก่ออิฐขัดปูนข้างล่างลูกกรงเหล็กข้างบนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐.

(๒) กรมสามัญศึกษาขออาศัยลานวัดทางตะวันออก
สร้างโรงเรียนมัธยม เป็นตึก ๓ ชั้น ระหว่างถนนเข้าวัดกับคูข้างวัด
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔

(๓) เทศบาลนครกรุงเทพ ขออนุญาต สร้างโรงเรียน
เทศบาล เป็นตึก ๓ ชั้น แทนโรงเรียนไม้ที่อาศัยปลูกอยู่ทางตะวัน
ตก ระหว่างถนนเข้าวัดกับคู เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙.

(๔) ขยายถนนคอนกรีตตรงประตูกลาง และ ๒ ข้าง
หน้าวัดให้กว้างออกไป และทำถนนคอนกรีตริมกำแพงวัดด้านหน้าไป
ไปเชื่อมกับถนน ๒ ข้างวัดระหว่างกำแพงกับคู ให้รถเดินได้รอบวัด.

๒. รื้อกำแพง ๒ หลังที่ตั้งอยู่นอกกำแพงวัดทางตะวันตก
ซึ่งเลิกใช้แล้วและชำรุดทรุดโทรม.

๓. สร้างกำแพงทางตะวันออกใหม่ แทนของเก่าที่ชำรุดตลอด
ตั้งแต่มุมหน้าวัดถึงมุมหลังวัด และซ่อมกำแพงภายในที่ชำรุด เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๑๐.

๔. ปฏิสังขรณ์เสนาสนะในคณะหน้า (๑๙) คณะกลาง (๑๙)
และคณะท้าย (๒๐) ทั้งหมด คือ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคา ขยายช่อง
หน้าต่างข้างล่างให้กว้างขึ้น และถือปูนผนังที่ชำรุดเป็นต้น ตลอดจน
พื้นคณะและทางระบายน้ำระหว่างคณะ ก็ทำใหม่ทั้งสิ้น.

๕. ฦ บริเวณทางตะวันออกและทางใต้ นอกคณะท้าย

(๑) สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยศิษยานุศิษย์และผู้

ที่เคารพนับถือบริจาคทุนต่อเติมกุฏิสุวรรณทนต์ (พระตำหนักช้างจัน) ออกไปอีก ๑ ห้อง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

(๒) พันตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ และคุณหญิง อุกมลลักษณ์ ศรียานนท์ สร้างกุฏิติก ๒ ชั้น ๑ หลัง ชื่อ “กุฏิเผ่า-อุกม” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘.

(๓) นางวณิ ลำซำ และพี่น้องสร้างกุฏิติก ๒ ชั้น ๑ หลัง ต่อจากกุฏิเผ่า-อุกม เพื่อบรรจุอัฐิพระยาชวกิจบรรหาร (เลื่อน ณ บ่อมเพชร) และคุณหญิงสร้อยชวกิจบรรหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗.

(๔) สมเด็จพระสังฆราช ให้สร้างติก “ศิริสม” เป็นติก ๒ ชั้น ๑ หลังเพื่อเป็นที่บรรจุอัฐิพระบิดา ถวายทุนส่วนพระองค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗.

๖. ณ บริเวณพุทธาวาส

(๑) ปฏิสังขรณ์พระวิหาร (๑๒) ครัวใหญ่ทั้งภายใน และภายนอก คือปรับพื้นหินอ่อนใหม่ ซ่อมภาพฝาผนัง ลายเสาดงรักปิดทองซุ้มประตูหน้าต่าง เขียนลายทองรดน้ำบานประตูหน้าต่างเป็นต้น สิ้นค่าใช้จ่ายกว่า ๒๔๐,๐๐๐ บาท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๖.

(๒) ปฏิสังขรณ์วิหารคต (๑๓) ครัวใหญ่ คือเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาเป็นกระเบื้องเคลือบ เปลี่ยนเครื่องไม้หลังคาและเพดานที่ชำรุด ถือบุนฝาผนัง ทำพื้นด้วยหินขัดเป็นต้นถวายทุนส่วน

พระองค์ของสมเด็จพระสังฆราช และของวัด สิ้นค่าใช้จ่ายกว่า ๕๐๐,๐๐๐ บาท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐.

(๓) ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ (๑๔) คือถือนุปนและทาสีใหม่ ลงรักปิดทองมุงกุฏเป็นต้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖. และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ อีกครั้งหนึ่ง.

(๔) สร้างพระแท่นและซุ้มที่ประดิษฐานพระบรมรูปหล่อด้วยทองสำริดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมพระนาริพวงศ์ประพันธ์ ที่ข้างพระเจดีย์ทางหลังพระวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒.

(๕) ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ (๑๕) ครั้งใหญ่ ทั้งภายในและภายนอก คือปรับพื้นหินอ่อนใหม่และเสริมหินอ่อนผนังข้างล่าง กรอบหน้าต่างโดยรอบ ส่วนภายนอกซ่อมค้ำแต่หลังคาลงมาถึงพื้น เช่นห้วนาค ลงรักปิดทองลวดลายที่ซุ้มประตูหน้าต่าง เขียนลายทอง รนน้ำบานประตูหน้าต่างเป็นต้น สิ้นค่าใช้จ่ายกว่า ๒๘๐,๐๐๐ บาท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖.

(๖) สมเด็จพระสังฆราช และนายเกษม ลำชา สร้างโรงเรียนปริยัติธรรมตรงมุมกำแพง หลังพระอุโบสถ เป็นตึก ๒ ชั้น ๑ หลัง ชื่อ “เกษมปัญญาการ” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑-๒ และธนาคารกสิกรไทยได้ต่อเติมเป็นที่บรรจุอุฐินายเกษม ลำชาอีก ๑ ห้อง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖.

(๗) สมเด็จพระสังฆราช ให้สร้างศาลาตรงมุขกำแพง
ข้างหน้าพระอุโบสถ ตรงศาลาเก่า(๑๖) เป็นที่บรรจุนิคมุขปาณ
นันทาภิวัฒน์ เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๒.

๗. ณ บริเวณคณะนอก

(๑) ปฏิสังขรณ์โรงเรียนนอร์ทัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖
และพระมหาเจี๋ยก กลยาโณ จัดการซ่อมกุฏิหลังที่ ๑ ตรงมุขกำแพง
วัดทางตะวันออก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔.

(๒) ถมสระน้ำเดิมที่อยู่ตรงหน้าเมรุ

(๓) นายเสียง โสสกุล สร้างศาลาบรรจุนิคมุขปาณ ชื่อ
“พลับพลาพิมพวดี” ระหว่างประตูกับโรงเรียนนอร์ทัย ๑ หลัง เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๐๓-๔.

(๔) สกุลจินตามัย สร้างกุฏิแบบบังกะโล แทนกุฏิเก่า
๑ หลัง ชื่อกุฏิ “จินตามัย” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕.

(๕) พระวินัยมณี (กุสุโม โกสุม) สร้างกุฏิแบบบังกะโล
แทนกุฏิเก่า ๑ หลัง ร่วมกับทุนวัด ชื่อกุฏิ “กุสุมรังสรรค์” เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๔๖.

(๖) มารดานางศาริ อมาตยกุล สร้างกุฏิแบบบังกะโล
แทนกุฏิเก่า ๑ หลัง สำหรับบรรจุนิคมุขปาณ อมาตยกุล ชื่อ “ศาริ
อมาตยกุล” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖.

(๗) นายเกตุ มังคลศิริ สร้างกุฏิแบบบังกะโลแทนกุฏิ
เก่า ๑ หลัง ร่วมกับทุนวัด บรรจุนิคมุขปาณ ชื่อกุฏิ “มังคลศิริ”
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔.

(๘) สร้างกุฏิแบบบังกะโล แทนกุฏิไม้เก่า ข้างประตู
หลังวัด กว๊านของท่านอาจารย์ถม สิริขันธ์กร ชื่อกุฏิ “วราสัย”
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐.

(๙) น.ส. ทองคำ เผือกใจแผ้ว สร้างกุฏิติก ๒ ชั้น
แทนกุฏิเก่า ๑ หลัง บรรจุนิเวศน์ นาวาอากาศเอก เจริญ เผือกใจแผ้ว
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓.

(๑๐) หม่อมเจ้าหญิงจงกลนี วัฒนวงศ์ สร้างศาลาหลัง
๑ ตรงที่ว่างระหว่างต้นโพธิ์กับสระ สำหรับบรรจุนิเวศน์พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ ชื่อ “ศาลามรุพงศ์”
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘.

(๑๑) เจ้าภาพงานศพนายชัย กิตติศิลป์ สร้างศาลา
ที่ปากสระทางใต้ สำหรับบรรจุนิเวศน์ ๑ หลัง ชื่อ “ชัยกิตติศิลป์”
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘.

๘. ณ บริเวณหลังวัด.

(๑) สมเด็จพระสังฆราช เป็นประธานสร้างสถานบำ-
บัดโรคผิวหนังทรงมุขกุฎ (ที่ถมแล้ว) ทางตะวันตก ริมถนนประชา-
ธิปไตย ๑ หลัง.

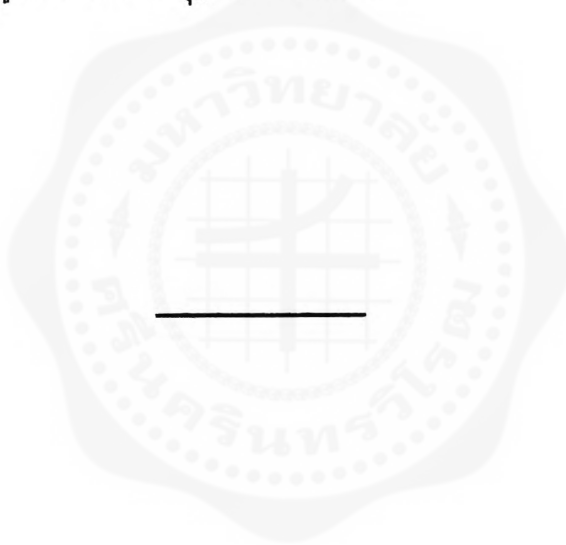
(๒) สร้างอาคารเป็นหอพักนักเรียนต่างจังหวัด กว๊าน
ทุนของสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ในที่ใกล้เคียงกัน ๑ หลัง.

(๓) ถมกุหล่งวัดที่ต้นเขิน สร้างบ้านพักของคณางานวัด.

(๔) ถมกุหล่งวัดทางตะวันตกตอนคณะทำยใกล้สะพาน
อเนกวนิช อนุญาตให้กรมโยธาเทศบาลอาศัยตั้งเครื่องสูบน้ำบาดาล.

นอกจากนี้แล้ว ยังมีการปรับปรุงอื่นอีกเป็นอันมาก เช่นการ
บักเสาดินสายไฟฟ้าใหม่ เมื่อเปลี่ยนกระแสไฟฟ้า ๑๑๐ เป็น ๒๒๐
และเปลี่ยนท่อประปาใหม่เป็นตน.

อนึ่ง การปฏิสังขรณ์สำคัญที่จะพึงทำต่อไปนี้ คือการประทับ
หินองค์พระเจดีย์ ให้เป็นไปตามพระราชนิยมแห่งพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าฯ ผู้ทรงสร้างวัดมกุฏกษัตริยารามนี้.

พระจันทรโคจรคุณ (จันทรีสี่ ยัม)

ประวัติเจ้าอาวาส

พระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี ยิ้ม)

(พ.ศ. ๒๔๑๑—๒๔๒๕)

พระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี ยิ้ม) เกิดเมื่อวันอังคาร ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๒ บิดาชื่อมา มารดาชื่อนง บ้านเดิมอยู่สามเสนอำเภอคูสิด จังหวัดพระนคร อุปสมบทที่วัดราชาธิวาส เมื่อ เดือน ๗ พ.ศ. ๒๓๗๓ มีพระสุนทรธำมรงค์เป็นอุปัชฌายะ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ครั้นยังทรงผนวชประทับอยู่ที่วัดนั้นเป็นพระกรรมวาจาจารย์.

ท่านไม่ได้เป็นเปรียญ แต่ปรากฏว่าท่านรู้ภาษาบาลีและแปลได้ เป็นพระปลัดของสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) ครั้นยังเป็นพระอริยมุนี อยู่วัดราชาธิวาส ภายหลังย้ายมาอยู่วัดโสมนัสวิหารและได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระครูจันทร์โคจรคุณ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ต่อมาเป็นพระจันทร์โคจรคุณ ไปอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒ ทรงพระกรุณาโปรดให้เข้ามาเป็นเจ้าอาวาสวัดนี้ เมื่อวันศุกร์ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑.

ท่านเป็นพระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงมีประวัติของท่านอยู่ในพระประวัติไตรัสเล่าของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ อยู่หลายตอน คงจะกั๊กมาลงไว้ในที่นี้ คงต่อไปนี้

“กองบวชแต่เราผู้เดียว สมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยวัน
หนึ่ง รุ่งขึ้นอุปสมบทที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันศุกร์ เดือน
๘ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จุลศักราช ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๒๗
มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๒๒ เสร็จอุปสมบทกรรมเวลาบ่าย ๑ โมง
๔๑ ลิปดา สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌายะ
พระจันทรโคจรคุณ (จันทรสี) วัดมกุฏกษัตริย์ เป็นพระกรรมวาจา
จารย์สวดองค์เดียวตามแบบพระวินัย.

ธรรมเนียมที่ใช้กันมา สวดคู่ ท่านผู้อยู่ข้างขวา เรียกกรรม
วาจาจารย์ท่านผู้อยู่ข้างซ้าย เรียกอนุสาวนาจารย์ เรียกอย่างเชิน ๆ
เพราะอนุสาวนาเป็นเอกเทศของกรรมวาจา จะหมายกรรมวาจาเป็น
ญาติ ก็แยกกันสวดไม่ได้ อย่างไรจึงสวดคู่ เราเห็นว่าคงเกิดขึ้นใน
หมู่ที่ไม่เข้าใจบาลี สวดเข้าคู่กัน เป็นอันทานกันเอง รูปหนึ่งสวดผิด
การสวดย่อมลุ่ม รู้ได้ง่าย เป็นวิธีชอบกลอยู่ แต่ท่านผู้รู้มักรังเกียจว่า
สวดไม่สะทว ว่าอักษรไม่ตระหนั”.

“เหตุใดน เจ้าคุณจันทรโคจรคุณ ผู้เป็นเพียงพระราชาคณะ
ยก จึงเป็นพระกรรมวาจาของเรา มีเป็นธรรมเนียมในราชการ พระ
อุปัชฌายะ หลวงเลือก พระกรรมวาจาจารย์ เจ้าตัวผู้บวชเลือก เรา
เลื่อมใสอยู่มากในเจ้าคุณจันทรโคจรคุณ เห็นอาการของท่านเคร่งครัด
และเป็นสมณะดี มีฉายาอันเย็น เช่นพระราหุลครั้งยังเป็นพระทารก
กล่าวชมสมเด็จพระบรมศาสดาฉะนั้น ทำทางรู้จักกับท่านไว้มาก่อนแล้ว
ครั้นถึงเวลาบวช จึงเลือกท่านเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ไม่ต้องการท่าน

ผู้มียศสูงกว่า เราพอใจว่าได้ท่านเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ตั้งแต่บัดนี้มาจนทุกวันนี้”.

“ครั้งนั้น ใครจะไปอยู่ในสำนักเจ้าคุณจันทโรจรัญ ที่วัดมกุฏกษัตริย์ ซึ่งครั้งนั้นเรียกวัดพระนามบัญญัติ เพื่อสำเนียงความปฏิบัติของท่าน พอออกพรรษาแล้ว พุทแก้วท่าน ทูลขอพระอนุญาตของล้นเกล้าฯ ทูลลาสมเด็จพระอุปัชฌายะ โปรดให้ไปสมปรารถนาเป็นคราวแรกที่เจ้านายพวกเราไปอยู่วัดอื่น นอกจากวัดบวรนิเวศวิหารนี้และวัดราชประดิษฐ์ฯ ไ้ไปอยู่วัดมกุฏกษัตริย์เมื่อเดือนพฤศจิกายนปีนั้นเอง แต่แรกท่านให้อยู่คณะค้ำยันตะวันออก ที่กุฏิตรงสระค้ำยันเหนือที่เราสร้างเอง แต่บัดนี้ชำรุดและรื้อเสียแล้ว ภายหลังขออยู่ในคณะของท่านทางคณะตะวันตก ท่านให้อยู่ที่หอไตรหลังกุฏิใหญ่ของท่าน ท่านฝากเราให้เรียนนมคธภาษาต่อเจ้าคุณพระพรหมมุนี (กิตติสาร) ครั้งยังเป็นเปรียญ เรียนมັถกัลถกที่ปนี พอคำอาจารย์มาสอนที่กุฏิ”.

“เจ้าคุณอาจารย์ของเรา ได้เคยเป็นพระปลัดของสมเด็จพระวันรัต อยู่วัดราชธรรมาวาสแล้วย้ายมาอยู่วัดโสมนัสวิหารพร้อมกับท่าน ต่อมาท่านกระหม่อมทรงตั้งเป็นพระราชาคณะ โปรดให้มาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ภายหลังโปรดให้ไปครองวัดมกุฏกษัตริย์ ท่านเคยพบความเพี้ยนกันมาแล้ว ท่านจึงเลือกใช้ตามชอบใจ ความปฏิบัติธรรมและวินัยตลอดจนอรรถาัย เป็นไปตามคติวัดโสมนัสวิหาร แบบธรรมเนียมเป็นไปตามคติวัดบวรนิเวศวิหารปนกันอยู่”.

“ตั้งแต่ครั้งท่านกระหม่อมยังทรงผนวช พวกพระธรรมยุตินับถือสืมนำว่าบริสุทธิ์เป็นที่สิ้นสงสัย ไม่วางใจในวิสุตคามสีมาอันไม่ได้

มาในบาตี เป็นแต่พระอรรดกอาจารย์แนะไว้ในอรรดกถาอนุโลมคาม-
 สี่มา ครังยังไม่มืวักอยู่ตามลำพัง จึงใช้สี่มาน้ำเป็นที่อุปสมบท ต่อมา
 พระรูปโคจะอยู่เป็นหลักฐานในพระศาสนา ท่านผู้ใหญ่จึงพาพระรูป
 นั้นไปอุปสมบทซ้ำอีกในสี่มาน้ำ เรียกว่าทำทัฬหีกรรม... ครังเรา
 บวช ความนับถือพระบวชในสี่มาน้ำยังไม่วาย เราเห็นว่าเราเป็นผู้จัก
 ยั่งยืนในพระศาสนาต่อไป พระเช่นเราจักต้องเป็นหลักในพระศาสนา
 ถ้ายเหมือนกัน เมื่อพระในนิกายเดียวกัน มีวิธีปฏิบัติแพกกันตาม
 สำนัก เราควรเป็นผู้เข้าได้ทุกฝ่าย อันจะให้เข้าได้ ต้องไม่เป็นที่
 รังเกียจในการอุปสมบทเป็นมุล ทั้งเราก็อุปสมบทเร็วไปกว่าปกติ เมื่อ
 ทำทัฬหีกรรมอุปสมบทซ้ำอีกในสี่มาน้ำ จักสามารถทำประโยชน์ให้
 สำเร็จได้คื เราจึงเรียนความปรารภนี้แก่เจ้าคุณอาจารย์ ขอท่านเป็น
 ธุระจัดการให้ ท่านเห็นถ้ายและรับจะเอาเป็นธุระ สั่งให้เรามากราบ-
 ทูลเชิญเสด็จพระอุปัชฌายะ ท่านตรัสว่าจะเสด็จก็เกรงจะเป็นการ
 อื้ออึง... แต่เจ้าคุณอาจารย์ เจ้าคุณพรหมมุนีกับเรา... จึงตกลง
 กันว่า เราจกถือเจ้าคุณอาจารย์เป็นอุปัชฌายะใหม่ ในเวลาทำทัฬหี-
 กรรม เจ้าคุณพรหมมุนีพันท์ สวดจะเป็นเหตุรังเกียจ เจ้าคุณ
 อาจารย์ท่านเลือกเอาเจ้าคุณธรรมไตรโลก (ฐานจาร) วัดเทพศิรินทร์
 ครังยังเป็นบาเรียนอยู่วัดโสมนัสวิหารเป็นผู้สวดกรรมวาจา ท่านรับจัก
 การให้เสร็จ พาตัวไปทำทัฬหีกรรมที่แพโบสถ์ อันจอกอยู่ที่แม่น้ำ
 ตรงฝั่งวัดราชาธิวาสออกไป เมื่อวันเสาร์เดือนยี่ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ
 เอกศก จุลศักราช ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๒๒

แรกขอนิสสัยถืออุปัชฌายะใหม่ แล้วทำวิธีอุปสมบททุกประการ สวด
ทั้งกรรมวาจาฆรและกรรมวาจารามัญ จบกรรมวาจาแรก เวลา ๕ ทุ่ม
.... ลิปดา เสร็จทำทัฬหีกรรมแล้ว เจ้าคุณท่านสั่งให้ถือนิสัยอาจารย์
ไปตามเดิม เราจึงเรียกเจ้าคุณอาจารย์ตลอดมา.

ในเวลาจำพรรษาที่ ๒ เราขออนุญาตเจ้าคุณอาจารย์เข้าไปอยู่
อุปฐากท่านในกุฏิเดียวกัน ด้วยปรารถนาจะได้คุ้นเคยสนิทและจะได้
เห็นความปฏิบัติของท่าน ในเวลาอยู่ตามลำพังด้วย ท่านไม่ได้เป็นเจ้า
และเป็นเพียงพระราชาคณะสามัญ เราเป็นเจ้าชั้นลูกหลวง ห่างกัน
มาก แม้เป็นศิษย์ ก็ยากที่จะเข้าสนิท จึงปรารถนาจะหาช่องผูกความ
คุ้นเคย เข้ายากแต่ในชั้นแรก พอเข้าสนิทได้แล้ว เป็นกันเองก็ เรา
กลับเข้าได้สนิทกว่าสมเด็จพระอุปัชฌายะผู้เป็นเจ้าด้วยกัน และเป็นชั้น
เดียวกับอ่าวด้วย ปกติของสมเด็จพระอุปัชฌายะแม้เข้าสนิทได้แล้ว
แต่ไม่ได้เผื่อนานวันเข้า กลับห่างออกไปอีก ต้องคอยเข้าอยู่เสมอ
ยากที่จะรักษาความสนิทให้เย็นที่ แม้สัทธิวิหาริกผู้มีใจเจ้า ที่ท่านเคยใช้
สอยมาสนิท มีฐานันดรเป็นพระราชาคณะชั้น อาจห่างออกไปได้
ด้วยท่านทรงเลิกใช้เสีย พระนั้นเลยเข้ร่อยไม่ถูก ฝ่ายเจ้าคุณอาจารย์
เข้าสนิทได้คราวหนึ่งแล้ว แม้อยู่ห่างจากกัน กงสนิทอยู่ตามเดิม เมื่อ
เรากลับมาอยู่วัฏบวรนิเวศวิหารและเป็นต่างกรม มีสมณศักดิ์ในพระ
แล้ว ท่านก็ยังคุ้นเคยสนิทสนมด้วยตามเดิม.

ตั้งแต่เรามาอยู่กับท่าน ยังเห็นจรรยาของท่านน่าเลื่อมใสอยู่
เสมอ เมื่อเข้าไปอยู่ใกล้ชิด เห็นว่าเป็นปกติของท่านอย่างนั้นจริง

ยิ่งเลื่อมใสขึ้น ปกติกของท่าน รักษาไตรทวารให้บริสุทธิ์ปราศจากโทษ
นี้เป็นลักษณะสมณะแท้ คุณสมบัติของท่านที่ควรระบุนั้น เราไปอยู่ใน
สำนักของท่าน ๒ ปี ๒ เดือน อยู่อุปฐากเกือบปีเต็ม ในระหว่างนี้
ไม่ปรากฏว่าได้แสดงความโกรธแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง เป็นผู้มีใจเย็น ไม่เคยไ้
ยินคำพูดของท่านอันเป็นสัณเฑาะพาลาป การณ์ที่ไม่รู้ไม่เข้าใจ ไม่พูดถึง
เสียเลย จึงไม่แสดงความเข้าใจเขวให้ปรากฏเลย ความถือเราถือเขา
ของท่านไม่ปรากฏเลย เป็นผู้มีสติมาก สมตามคำสอนของท่านว่า จะ
ทำอะไรหรือพูดอะไร จงยั้งนึกก่อน ข้อที่แปลกผู้ใหญ่อื่นโดยมาก ไม่
คุหมีนคนเกิดทีหลังว่าเด็กและทัน แม้ผู้เป็นเด็กพูด ฟังโดยฐานะเป็น
ผู้มีเมตตาอารี หาใช่ผู้มีใจคับแคบตามวิสัยของพระผู้ตั้งตัวเป็นผู้เกรง
ไม่ เช่นเราเข้าไปขอยุ่ด้วยในสำนัก ท่านมีอริยาศัยเผื่อแผ่พอที่จะรับ
ไว้และอนุเคราะห์ให้ได้รับประโยชน์จริง ๆ อุบายดำเนินการของท่าน
ปกครองบริษัทให้รักและนับถือ แม้เราเป็นเจ้านาย ก็ปกครองไว้อยู่
ตลอดถึงน้ำใจ สอนคนด้วยทำตัวอย่างให้เห็นมากกว่าจะพูด เมื่อพูด
สั่งสอนอย่างใด เห็นว่าท่านปฏิบัติมาอย่างนั้นด้วย เมื่ออธิกรณ์เกิดขึ้น
ควรจะนิคคะหะ ก็รับทำ แต่ชี้โทษให้ผู้ผิดเห็นเองทำอย่างที่เราเรียกว่า บัว
ไม่ช้ำน้ำไม่ชุ่น รักษาความสม่ำเสมอในบริษัท จะแจกของ แจกทั่วกัน
เช่นหน้าเข้าพรรษา ท่านแจกเครื่องสักการะเพื่อพระสามัญญผู้ไม่ได้รับ
ของใครเลย จะได้ใช้ทำวัตร เรามีผู้ถวายแล้วท่านก็แจกมาถึงด้วย
เหมือนกัน ชอบผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่แสดงให้ปรากฏ มีศิษย์เป็นเจ้านาย
เฉพาะบางพระองค์ที่มาอยู่ด้วย มีแต่เรา ไม่มีเผื่อจุเสด็จพระอุปัชฌายะ

น่าจะตื่น ท่านเป็นอันเตวาสิกของทุนกระหม่อม ได้พระเจ้าลูกเธอของท่าน เรียกตามโวหารสามัญว่าลูกครุมาไว้เป็นศิษย์น่าจะยินดีเท่าไร แต่ท่านระวังจริงๆ เพื่อจะไม่ให้ความพอใจรั่วไหลออกภายนอก แต่ก็ไม่ฟังอยู่ดี ท่านประพฤติก่เราโดยฐานมีเมตตาอารีเอื้อเฟื้อ ระวังไม่ตีสันทกับเราเกินพอดี ที่จะพึงเห็นว่าประจบหรือเอาใจเรามากเกินไป

ข้อบกพร่องของท่าน ตามที่เรานึกเห็น เป็นผู้พูดน้อยเกินไป ที่เรียกกันว่าพูดไม่เป็น ทุนกระหม่อมทรงพระดำนิว่าพระไม่พูด แต่อันที่จริง คู่กันแล้ว ท่านพูด พูดไม่ถนัดเฉพาะท่านที่จะพึงเคารพหรือยำเกรงและคนแปลกหน้า.

อีกอย่างหนึ่ง เรานึกคิดท่านในครั้งนั้นว่าเก็บพัสดุบริวารไว้มากเป็นตระหนี่ เพราะเวลานั้น เรายังไม่มีศิษย์บริวารจะพึงสงเคราะห์ นอกจากทาคีอุปฐากแทนตาคัจฉผู้ตายไปเสียและยังมียายเป็นผู้บำรุงอยู่ จึงเห็นว่าพระไม่ควรมီးอะไรมากนัก ต่อเป็นผู้ใหญ่ขึ้นด้วยตนเองจึงรู้ว่าพระผู้ใหญ่ผู้ครองวัดและหาผู้บำรุงมั่งคั่งเป็นหลักฐานมิได้ เช่นเจ้าคุณอาจารย์ จำต้องมีพัสดุบริวารไว้ใช้การวัดและเจือจานบริษัทผู้ขัดสน ยิ่งวัดมกุฏกษัตริย์ที่ตังใหม่ ไม่มีของใช้บริบูรณ์เหมือนวัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จพระอุปัชฌายะเคยตรัสต่อว่าทางเราว่า แต่ก่อนจะรับฐิน เคยขอยืมเครื่องบูชาที่วัดบวรนิเวศวิหารไปตั้ง อย่างไรเดี๋ยวนี้หายไป เจ้าคุณอาจารย์ท่านแก้ว่า พอมีขึ้นบ้างแล้ว จึงไม่ได้ไปทุนรบกวน และการสงเคราะห์บริษัทเล่า ทางคี่ที่ควรทำ รูปใดต้องการสิ่งใด จึงให้ แต่เป็นผู้ใหญ่ยอมห่างจากผู้น้อย ภิภุสามเณร

มักกระดากเมื่อจะเข้ามาขอของที่ต้องการ ได้แก้ตัวเราเองเมื่อภายหลัง
ข้อนี้ เราขอขมาท่านในที่นี้.

เวลาอยู่อุปฐากเจ้าคุณอาจารย์ในพรรษานั้น เราหยุดเรียน
หนังสือ แต่ได้ศึกษาวินัยกับท่านตลอดถึงสังฆกรรมและหัตถสวดจา
อุปสมบททั้งทำนองมคธ ทั้งทำนองรามัญ แม้ท่านไม่ได้เป็นบาเรียน
แต่ได้เคยเรียนบาลี อ่านเข้าใจ ได้ยินว่าพระราชาคณะยกในฝ่ายธรรม
ยุติกนภายในครั้งนั้น รัฐบาลแทบทั้งนั้น เว้นเฉพาะบางรูป ฐานันดร
ว่าพระราชาคณะยกนั้น น่าจะเฟื่องเอาท่านผู้รัฐบาล แต่ไม่ได้สอบได้
ประโยคเป็นบาเรียน ทรงยกย่องเป็นบาเรียนยก เราเห็นว่าแม่นยำใน
ทางวินัยมาก สังฆกรรมที่ไม่ชิน อย่างอุปสมบท เมื่อถามขึ้นโดยไม่รู
ตัว ท่านอธิบายได้ แต่การปฏิบัติวินัย ยังเป็นไปตามอักษร และ
มักเกรงจะเป็นผิด ถูกตามแบบที่นิยมไว้ว่า “เป็นผู้มีปกติละเอียดใจ มัก
รำคาญ ใครศึกษา” แต่ไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะเหตุนี้ เหมือนพระผู้ตั้ง
ตนว่าเกรง.

ในการสวดกรรมวาจาอุปสมบท ท่านได้ชื่ออยู่ในเวลานั้น ทั้ง
เป็นที่นับถือในทางปฏิบัติด้วย ครั้นสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว)
ทำทัฬหีกรรม ท่านก็สวด หักผู้อื่น ไม่สั่นทักในอันนั้น แต่ยืนหลัก
มั่น ยังไม่ถูก ไม่ผ่อนตาม ธรรม สนใจบางประการเฉพาะที่ถูก
อารมณ์และรู้จักอรรถรส ไม่พูดพร่ำเพรื่อ ถึงคราวจะเทศนา ใช้
อ่านหนังสือ ท่านพอใจอย่างนั้นมากกว่าพুষุเทศน์ปากเปล่าเลลึงเจ้ง
ที่ในปกรณัมเรียกผู้เทศน์อย่างนั้นว่า ธรรมกถิกย่านไทร สอนผู้บวช

ใช้ปากเปล่า แต่มีแบบพอสมควรแก่สมัยฟังได้ ท่านไม่ได้เป็นบาเรียน ก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านที่เป็นบาเรียนมีชื่อเสียงตลอดมาทุกยุค ถึงเราเองในบัดนี้ นับถือท่านแทบทั้งนั้น เราไม่เคยเสียใจว่ามีอาจารย์ วิชาศาต่ำเลย ยังเป็นที่พอใจของเราอยู่จนทุกวันนี้.

เกมนี้น่าจะอยู่อุปฐากเพียงพรรษาหนึ่ง ออกพรรษาแล้วจัก ลาออกเรียนหนังสือต่อไป แต่ยังไม่ยอมไปอยู่ จึงทำต่อมาอีกบรรจบเป็น ๑๑ เดือน แต่เรียนหนังสือไปด้วย จนถึงเรียนปฐมนิเทศปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย อันเป็นหลักสูตรแห่งประโยค ๗ ที่ต้องดูหนังสืออื่นแก่อีกสองสามคัมภีร์ ต้องใช้เวลามาก และประจบคราวเสด็จ พระอุปัชฌายะประจวบใช้พิชมีพระอาการมาก เราลาท่านกลับมาอยู่ พยาบาลที่วัดบวรนิเวศวิหาร กว่าจะหายประจวบ เมื่อกลับไปจึงเลย ออกจากหน้าที่อุปฐากด้วยทีเดียว ตั้งหน้าเรียนหนังสือต่อไป

เกมเราตั้งใจเรียนและอ่านบาลีอรรถกถาฎีกาเข้าใจความ อย่างเสด็จพระอุปัชฌายะและเจ้าคุณอาจารย์ท่านนั้น ไม่ปรารถนาเป็นบาเรียน ครั้นทราบมาจากเจ้าคุณพรหมมุนีว่า ล้นเกล้า ฯ ตรัสถามถึงว่าจะแปลได้หรือไม่ได้ และเจ้าคุณพรหมมุนีถวายพระพรทูลรับเข้าไว้ ทวย เกรงว่าจะถูกจับแปล การแปลมีวิธีอย่างหนึ่ง นอกจากความเข้าใจ เราไม่ได้เตรียมตัวไว้ ถูกจับแปลเข้า จักอายน่า เป็นเจ้าพ่อไป ได้ ก็เชื่อว่าไม่ตก ยกเสียแต่ไม่มีพื้นมาเลย เช่นพระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ เมื่อครั้งบวชเป็นสามเณร แต่เขาคงว่าได้อย่างเจ้า พวกเจ้าผู้แปล หนังสือเป็นบาเรียนได้รับคำชม ได้ยินเพียงทูลกระหม่อมของเรา กัน

หม่อมเจ้าเนตร ในพระองค์เจ้าเสือ พระเจ้าราชวงศ์เธอ (ชั้น ๒) ผู้
อยู่วัดบวรนิเวศวิหาร^๕ นอกจาก^๕ ถูกตีก็มี เจ็บบอยู่ก็มี คราวนี้ต้อง
เตรียมตัวเพื่อเข้าแปลหนังสือด้วย เมื่อตกลงใจอย่าง^๕นี้แล้วพลอยเห็น
อำนาจประโยชน์ไปด้วยว่า อาจารย์ผู้บอกหนังสือไม่ได้รับตอบแทน
คุ้มกัน เมื่อเราแปลได้ประโยชน์เป็นบาเรียน จักได้ชื่อได้หน้า จักได้
เห็นผลแห่งการงานของท่าน เรากล่าวถึงพระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์แปล
หนังสือตกไว้ในที่^๕ หากท่านยังอยู่ ท่านคงไม่โกรธ บางทีกลับจัก
เห็นเป็นชื่อเสียงอีก มีผู้รู้กัน^๕ขึ้นว่าท่านก็เป็นนักเรียนบาลีเหมือนกัน
ดีกว่าไม่ได้เป็นที่เดียว.

เมื่อเราสองพรธาล่วงไปแล้ว จักเข้าสามพรธษา เจ้าคุณ
อาจารย์ให้สวดกรรมวาจาอุปสมบท ครั้นนั้นที่วัดไม่มีผู้สวด เจ้าคุณ
พรหมมุนีพ้นหลุก ไม่สะดวก พระจันโทปมคุณ (หฤทธิपाल) ครั้นยัง
เป็นพระปลัด ไม่รู้มครภาษาและไม่สันทักว่าอักษร สวดไม่ได้ ต้อง
นิมนต์ผู้สวดมาจากวัดอื่น และผู้สวดกรรมวาจานั้น ในพระบาลีไม่ได้
ยกย่องเป็นครูบาของผู้อุปสมบท ยกย่องเพียงอุปัชฌายะและอาจารย์ผู้
ให้นิสสัย ฟังยกย่องในยุคอรธตกถา พระธรรมยุตจึงไม่ถือเป็นสามัญ
นัก ทูลกระหม่อมและเสด็จพระอุปัชฌายะ ท่านก็ได้สวดมาแต่พรธษา
ยังน้อย เจ้าคุณท่านให้เราสวดอนุวัตรตามอย่างนั้น เราพอใจในทาง
หนึ่งว่า ได้เปิดคราวแรกต่อหน้าอาจารย์ของเราเอง และได้ยกชื่อ
อาจารย์ของเราเองขึ้นสวดเป็นแรก ถือว่าเป็นมงคลแก่กรรมนี้ อัน
จะพึงทำต่อไปข้างหน้า แต่เสียคายว่าภิกษุรูปแรกที่เราสวดกรรมวาจา

อุปสมบทให้ฉัน แม้เลือกเอาคนบวชต่อแก่แล้ว ก็หาที่ยืนหรือตาย
ในพรหมจรรย์ไม่

เราอยู่วัดมกุฏกษัตริย์ ได้รับเมตตาและอุปการะของเจ้าคุณ
อาจารย์อันจับใจ ท่านได้ทำกรณียะของอาจารย์แก่เรา ผাগเราให้เรียน
หนังสือในสำนักเจ้าคุณพรหมมุนี จัดการทำทัฬหกรรมอุปสมบทให้
แก่เรา ยังเราให้ได้รับฝึกหัดในกิจพระศาสนาเป็นอันดี ยกย่องให้
ปรากฏในหมู่ศิษย์ ตลอดถึงเป็นทางเข้ากับสำนักวัดโสมนัสได้ ให้กำลัง
เราในภายหน้ามาก เพราะข้อนี้ แสดงความวิสสาสะณอาจารย์กับศิษย์
เปิดช่องให้เราเข้าสนิท ไม่กระเงิน นับว่าได้เจริญในสำนักอาจารย์ เอา
ใจใส่เอื้อเฟื้อในเราเป็นอย่างยิ่ง สุขทุกข์ของเรา เป็นสุขทุกข์ของท่าน
และอยู่ข้างเกรงใจเรามาก แผนยายเมื่อเรายังไม่ได้อุปสมบท เรามี
หน้าที่เป็นผู้รับอาบัติของท่าน และได้รับในหนักที่สุด เมื่อจวนจะถึง
มรณภาพ เราถือว่าเป็นเกียรติของเรา.

ฝ่ายเจ้าคุณพรหมมุนีเล่า ได้ตั้งใจบอกปรียัติธรรมแก่เราโดย
เอื้อเฟื้อ ประโยคที่เราจะเรียนในวัน ๆ ท่านอ่านและไตรตรองมาก่อน
เป็นผู้มีความรู้ทางแปลหนังสือแตกฉาน เราได้รับความแนะนำในการ
แปลหนังสือเป็นอย่างดีละเอียดลออ ได้ความรู้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็น
อันมาก ในครั้งนั้น ท่านเป็นบาเรียน ยังหาได้เข้าประชุมในการ
สอบความรู้ไม่ จึงไม่แน่ใจในวิธีแปลที่ใช้ในสนามหลวงนัก จึงต้อง
สนใจหาความเข้าใจไว้หลายทาง ถ้ามีทางจะแปล กลับได้ความคิด
แตกฉานขึ้นอีก.

เสร็จจากการเปลี่ยนหนังสือแล้ว กราบลาเจ้าคุณอาจารย์กลับมา
วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเตรียมการรับกรม กลับมาในมกราคมนี้เอง
เวลาากลับ เราปรารถนาจะแสดงความคิดถึงอุปการะของเจ้าคุณ
อาจารย์ ที่ท่านได้มีแก่เราอย่างไร แต่เห็นท่านจ้อยมากสักหน่อย จะ
เพิ่มความกำสรวลเข้าอีก และเราบางทีก็จะทนไม่ได้เหมือนกัน จึงไม่ได้
รำพันถึง ในระหว่างเราเปลี่ยนหนังสือ เจ้าคุณอาจารย์จับอาพาธเป็น
บुरาณโรค เราจึงหนักใจอยู่ แต่ยังไม่ไปไหนไม่ได้ และยังมีมาส่งเราที่วัด
บวรนิเวศวิหารได้ จึงไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ต่อไป และผิดการรับกรมไป
ข้างหน้า ทั้งจะต้องรับก่อนการฉลองพระนคร อันจะมีในพฤษภาคม
ด้วย”.

“ทั้งต่อมา เรายังเที่ยวไปวัดมกุฏกษัตริย์อยู่อีก ภายหลังมีธุระ
มากขึ้น จึงเข้าจองโรงพิมพ์เป็นสำนักงานอีกหลังหนึ่ง เหมือนครั้ง
ทูลกระหม่อม

สรุปประโยชน์ที่ได้รับเพราะไปอยู่วัดมกุฏกษัตริย์ ดังนี้

๑. ได้รู้ความเป็นไปของคณะธรรมยุติกว้างขวางออกไป
๒. ได้รับอุปถัมภ์ของเจ้าคุณอาจารย์ เป็นทางตั้งตัวเป็นหลัก
ต่อไปข้างหน้า

๓. ได้ความรู้มรรยาทภาษาดีขึ้น

๔. ได้ช่องเพื่อจะเข้าสนิทกับวัดโสมนัสวิหาร

๕. บรรเทาความตึงเครียดในธรรมลงได้ หรือพูดอีกโวหารหนึ่ง
ว่าทำคุณ ให้เข้าทางที่ควรจะเป็นได้

อนึ่ง ที่วัดมกุฏกษัตริย์มีสำนักพุทธธรรม พระจันทโศปมคุณเป็นเจ้าสำนัก ได้รู้นิสัยของพวกนี้ว่าเป็นอย่างไร

ถ้าเราจักไม่ได้ไปอยู่วัดมกุฏกษัตริย์แล้วไซ้ เราจักบกกพร่องมากที่สุดเท่าที่เดียว หากจะได้ขึ้นเป็นหัวหน้าของคณะ ก็คงเป็นหัวหน้าผู้ไม่แข็งแรง เป็นวาสนาของเราอยู่ ที่น้อมความเลื่อมใสไปในเจ้าคุณอาจารย์แล้วและไปอยู่วัดมกุฏกษัตริย์”.

“เราพอใจจะบ่นถึงฤกษ์รับกรมเพิ่มอีก นอกจากไม่สะดวกถึงกล่าวแล้ว ละเอียดเมื่อวันสวดมนต์ เจ้าคุณอาจารย์ผู้อาพาธเสาะเสาะมานั้น อาพาธเป็นธาตุเสียท้องร่วงมาในงานไม่ได้ ไม่ได้รอน้ำในเวลาตรง และไม่ได้อยู่ในเวลาตั้ง ขาดท่านผู้สำคัญไปรูปหนึ่ง”.

“ถ้าเลื่อนวันรุกเข้ามาจากวันนั้น แม้ไม่ติดถึงวันนั้น เจ้าคุณอาจารย์คงจักมาได้ ได้อาจารย์มาเข้าพิธี เราถือว่าเป็นมงคลกว่าทำในวันฤกษ์งาม แต่ขาดท่านผู้สำคัญไปอย่างนี้ ฝ่ายยายนั้นเป็นลมเพราะทำธุระมากกระมัง เลื่อนเข้ามา จักคุ้มได้หรือไม่ หารู้ไม”.

พระจันทโรจกรคุณ (จันทวัติ ยัม) เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๑๔ ปีเศษ ถึงมรณภาพเมื่อวันจันทร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๒๕

พระเถระผู้ใหญ่ในวัดนี้เล่ากันต่อมาว่า ในคืนที่ท่านจะถึงมรณภาพ ณ พระตำหนักในคณะกลางนั้น มีภิกษุสามเณรอยู่เฝ้าใช้หลายรูป ตอนตึกสงัด โคมไฟและเทียนที่จุดอยู่ในที่นั้นดับพรึบลงพร้อมกัน ทั้ง ๆ ที่ไม่มีลมพัด ต่างตกใจรีบลุกขึ้นจุดใหม่ เมื่อแสงไฟ

สว่างตามเดิมแล้ว จึงเห็นท่านคับจิตเสียแล้วพร้อมกับไฟดับ เพราะความอศรรย์อย่างนี้ ทำให้สันนิษฐานกันว่าท่านคงเป็นพระอรียเจ้าผู้ดับไปแล้ว (ปรินิพพาน) เหมือนไฟดับ ตามพระบาลีว่า “นิพฺพนฺติธีรา ยถามุทฺทีโป” (ธีรชนยอมดับเหมือนประทีปนี้) ข้อนี้สมกับพระประวัติที่เล่าว่า “ไม่ปรากฏว่าท่านแสดงความโกรธผู้ใดผู้หนึ่งเลย” และ “เป็นผู้มีสติมาก”.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้นยังเป็นกรมหมื่น ทรงรับภาระเรื่องศพของท่านโดยตลอด พระเถระผู้ใหญ่เล่าว่า ก่อนจะเผานั้น เขาผูกเนื้อหนังลงในอ่างน้ำเหลืองส่วนหนึ่ง เอากระดูกไว้เผาส່วนหนึ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงเห็นว่ากระดูกนิ้วมือนิ้วเท้าหายไปข้อหนึ่ง จึงใช้พระหัตถ์ลงควานหาในอ่างนั้นด้วยพระองค์เอง จนได้มาโดยปราศจากความรังเกียจ.

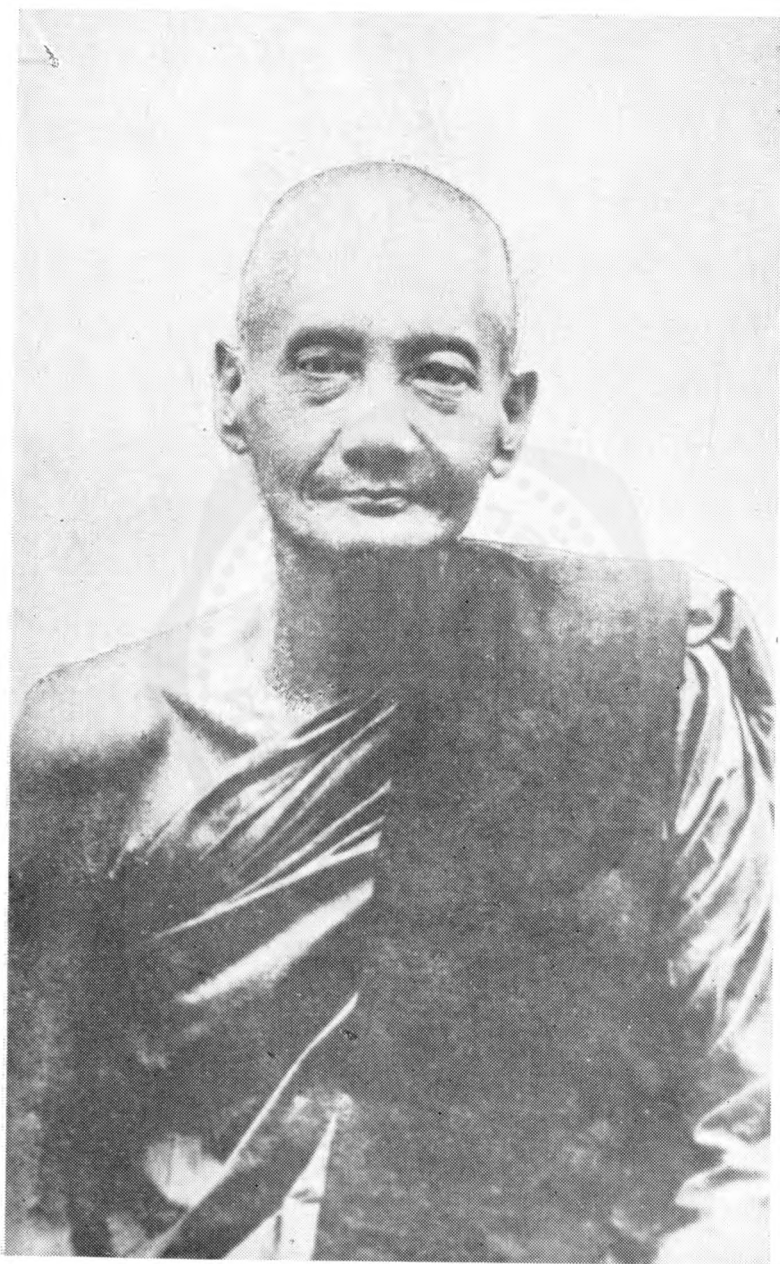
ต่อมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ โปรดให้ช่างปั้นรูปเหมือนแล้วหล่อด้วยทองสำริด ไว้ที่พระตำหนักเดิมนี้ เมื่อเข้าพรรษาได้ ๑ วัน จะเสด็จไปถวายสักการะทุกปีเหมือนเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ นอกจากพระองค์แล้ว ยังโปรดให้พระสัทธวิहारิกและอันเตวาสิกในวัดบวรนิเวศวิหารไปถวายสักการะพระอาจารย์ของพระองค์ด้วย และยังถือเป็นธรรมเนียมมาจนถึงทุกวันนี้.

หอสวดมนต์หรือพระตำหนักเดิมนี้ เมื่อพระจันทร์โคจรคุณถึงมรณภาพแล้ว ก็ไม่มีเจ้าอาวาสหรือภิกษุอื่นไปอยู่อีก นอกจากมีภิกษุเฝ้าอยู่เท่านั้น เมื่อขำรุดทรุดโทรมลง สมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ

ยังทรงพระชนม์อยู่ โปรดให้ปฏิสังขรณ์ด้วยทุนส่วนพระองค์ ภายหลัง
ก็จ่ายทุนวัดปฏิสังขรณ์ตลอดมาจนทุกวันนี้.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ถือพระองค์ว่าเป็นเจ้าวัด เกย
รับสั่งว่าพระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) ซึ่งเคยเป็นฐานานุกรม
และเป็นศิษย์ของพระองค์ เป็นเพียงผู้แทนในการปกครองวัดเท่านั้น
มีเรื่องเล่าว่า ที่ข้างพระตำหนักนี้ มีต้นกระดินอยู่กอหนึ่ง ซึ่งพระ
อาจารย์ของพระองค์ปลูกไว้ ภายหลังเสด็จมาเห็นต้นแก้วถูกซุกทั้ง
จึงกริ้วว่าไม่ทูลให้ทรงทราบเสียก่อน ต้องไปซุกที่อื่นมาปลูกแทนดังนี้
เป็นต้น.

ภิกษุสามเณรในวัดมกุฏกษัตริยาราม เรียกท่านด้วยความเคารพ
ว่า “ท่านเจ้าคุณบูรพาจารย์” และทำบุญอุทิศกุศลถวายทุกปีมา.

พระพรหมมุนี (กิตติสโร พง)

พระพรหมมุนี (กิตฺติสาโร แฝง)

(พ.ศ. ๒๔๒๕—๒๔๕๓)

พระพรหมมุนี (กิตฺติสาโร แฝง) เกิดเมื่อวันจันทร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกา ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ บิดาชื่อนาง มารดาชื่อนาง บ้านเดิมอยู่คลองสามเสนฝั่งเหนือ ตรงข้ามกับวัดอภัยทายาราม (วัดมะกอก) อำเภอคูสิด จังหวัดพระนคร เมื่อจวนจะอุปสมบท ได้มาเป็นศิษย์อยู่ในสำนักพระจันทรโคจรคุณ (จันทรสี ยิ้ม) ครั้นยังเป็นพระครูชื่อนั้น และอุปสมบทที่วัดโสมนัสวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒ สมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) ครั้นยังเป็นพระพรหมมุนี เป็นอุปัชฌายะ พระจันทรโคจรคุณ (จันทรสี ยิ้ม) ครั้นยังเป็นพระครูชื่อนั้น เป็นกรรมวาจาจารย์

เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักพระพรหมมุนี (เหมือน) ครั้นยังเป็นพระอริยมุนีอยู่ที่วัดโสมนัสวิหารบ้าง ในสำนักอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมที่วัดโสมนัสวิหารและวัดบวรนิเวศวิหารบ้าง เป็นพระสมุห์ของพระจันทรโคจรคุณ (จันทรสี ยิ้ม) และมาอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม ในคราวยกวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑.

ได้เข้าแปลพระปริยัติธรรม ณ พระที่นั่งกุสุมมहाปราสาท ได้ ๓ ประโยค เป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ และเข้าแปลอีกครั้งหนึ่ง ณ พระที่นั่งพุทธไสยาสน์ปราสาท ได้อีก ๔ ประโยค รวมเป็น ๗ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ ต่อมาเป็นอาจารย์เอกในการสอนปริยัติธรรม.

ไกรับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระภิกษุสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ และเป็นเจ้าอาวาสสืบต่อจากพระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี ยิ้ม) พระอาจารย์ที่ถึงมรณภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อจากนั้นก็ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นโดยลำดับ คือเป็นพระเทพโมลี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นพระธรรมปาโมกข์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ และเป็นพระพรหมมุนี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒.

ท่านเป็นพระอาจารย์ถวาย ความรู้ ภาษาบาลี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งเสด็จมาประทับอยู่ที่วัดนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๒๒—๒๔๒๔ ตามที่ปรากฏอยู่ในพระประวัติตรัสเล่าขึ้นแล้ว เมื่อมีการตรวจชำระพระไตรปิฎก ท่านก็ได้รับมอบหมายให้ตรวจคัมภีร์พระไตรปิฎก ๖ เล่ม คือ พระวินัย ๔ เล่ม พระอภิธรรม ๔ เล่ม รวมถึง ๒๔๔๔ หน้า.

ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหากรุณาวิทยาลัย รุ่นแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นผู้จัดการโรงเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ และเป็นพระเถระองค์หนึ่งในเถรสมาคมคณะธรรมยุต ท่านได้ช่วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ แต่งหนังสือสำหรับแจกจ่ายบางเรื่อง เช่น อบายมุขกถา เวฬุทธาเนยยสูตร มงคลกถาที่ ๓ และแปลมิลินทปัญหาบางตอนลงในหนังสือธรรมจักษุรายเดือนเป็นต้น.

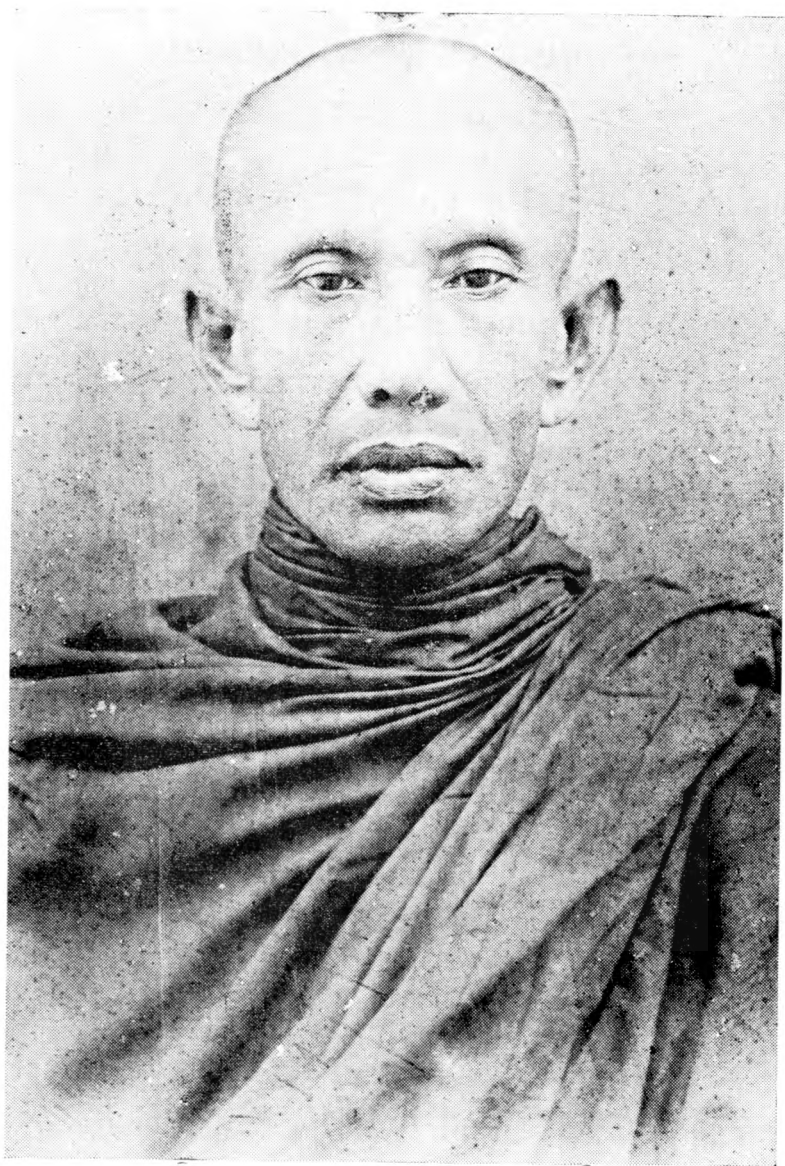
ท่านอาพาธด้วยโรคเหน็บชามาแต่ พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นโรคตกโลหิตเพิ่มขึ้นอีก และตกอีกครั้งหนึ่งในปลายสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ และถึงมรณภาพเมื่อวันอังคาร ที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ เวลา ๑.๓๐ น. รวมเวลาเป็นเจ้าอาวาส ๑๘ ปีเศษ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง
สรรเสริญพระพรหมมณี (กิตติสารี แพง) ไว้ในพระประวัติตรัสเล่า
ว่า “เป็นผู้มีความรู้ในทางแปลหนังสือแตกฉาน” และว่า “ได้ชื่อว่า
แปลหนังสือดี” พระเถระผู้ใหญ่ในวัดนี้เล่าว่า ท่านชำนาญในคัมภีร์
ไบลานที่จารด้วยอักษรขอมยิ่งกว่าที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย ถึงกับพูดว่า
“ดูคัมภีร์ไบลานเห็นสัมพันธ์กันกันเป็นแถว”.

ท่านเป็นผู้เคร่งครัดในพระวินัยมาก เมื่อพ้นหลุทหมตปาก
แล้ว ไม่ยอมสวดนาคเป็นกรรมวาจาจารย์ ด้วยเกรงว่าจะเป็นอักษร-
วิบัติ เพราะออกเสียงอักขระที่เป็นทนต์ชะ (เสียงอักขระที่เกิดจากฟัน)
ไม่ชัดเจนพอ ถึงแม้มีข้อความอยู่ในพระประวัติตรัสเล่าเช่นแล้ว.

ท่านเป็นพระอุปัชฌายะที่สำคัญ คือเป็นพระอุปัชฌายะของ
พระเถระผู้ใหญ่ถึง ๔ องค์ คือ ๑. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
วชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น สุกิจโต) วัดบวรนิเวศวิหาร ๒. พระ
รัตนธัมมณี (รัตนธโช ม่วง) วัดท่าโพธิ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช
๓. พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) วัดมกุฏกษัตริยาราม และ
๔. พระศาสนโสภณ (จตุตสโล แจ่ม) วัดมกุฏกษัตริยาราม.

เมื่อท่านถึงมรณภาพแล้ว บรรดาศิษยานุศิษย์ได้พร้อมใจกัน
หล่อพระพุทธรูปไว้บนแท่นหินอ่อนที่บรรจุอัฐิ ณ ระเบียบวิหารคด
และทำบุญอุทิศกุศลถวายทุกปีมา.

พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม)

พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม)

(พ.ศ. ๒๔๔๓—๒๔๖๒)

พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) เกิดเมื่อวันพุธ แรมค่ำ ๑ เดือนอ้าย ปีระกา ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ บิดาชื่อหลวงสิทธิ (ข้า สิทธิขมังกูร) นายเวร มหาตเล็ก เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ บ้านเดิมอยู่ที่ปากคลองกรามในคลองบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี อุปสมบทที่วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ พระพรหมมุนี (กิตติสโร แพง) ครั้นยังเป็นพระกิตติสารมุนี เป็นอุปัชฌายะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้นเป็นกรมหมื่น เป็นพระกรรมวาจาจารย์

เมื่ออุปสมบทแล้วได้ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ และพระพรหมมุนี ได้เป็นพระครูฐานานุกรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็คือ เป็นพระครูสมุห์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ และเป็นพระครูพิศาลสรภัญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ เข้าแปลพระปริยัติธรรม ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ ๗ ประโยคในคราวเดียว ต่อมาได้รับพระราชทานตำแหน่งพระราชาคณะสามัญที่ พระราชกวี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ และได้เลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นราชในชื่อนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นพระเทพกวีและเป็นเจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ครั้นพระพรหมมุนี (กิตติสโร แพง) ถึงมรณภาพ จึงโปรดให้กลับมาเป็นเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ และเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระธรรมปาโมกข์ เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๔๙ แต่ภายหลังเกิดขัดกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ จึงลาออกจากสมณศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้รับอนุญาตเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๒ นั้น แล้วย้ายไปอยู่วัดมัจฉานันทาราม บางเขนในเวลานั้น.

ภายหลังได้ลาสิกขาเป็นอุบาสก ไม่มีครอบครัว สมทานนิตย-
ศีล บำเพ็ญทานการกุศล เช่นอุทิศเงินสร้างกุฏิวราสัย ที่คณะนอก
๑ หลัง ถวายที่ดินแก่วัดมกุฏกษัตริยารามและแก่วัดบวรนิเวศวิหาร
บริจาคเงินแก่มหามกุฏราชวิทยาลัย และถวายพระแก้วมรคทองคำน้อย
เป็นสมบัติของวัดมกุฏกษัตริยารามเป็นต้น.

ทรัพย์สินที่นำมาบริโภควัฒนและทำบุญในภายหลังนี้ เป็น
ทรัพย์สินส่วนตัว อันเป็นมรดกตกทอดมาจากญาติผู้ใหญ่ของท่านทั้งสี่
หาใช่ไทยทานที่เกิดจากภิกษุภาวะไม่.

พระศาสนโสภณ (จตุตสลุโต แจ่ม)

พระศาสนโศภน (จตุตสลุโล แจ่ม)

พ.ศ. ๒๔๖๒-๒๔๘๘

พระศาสนโศภน (จตุตสลุโล แจ่ม) เกกเมื่อวันอังคาร
ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘
เวลาราว ๗.๓๐ น. บิดาชื่อฟ่วง มารดาชื่อเอี่ยม นายฟ่วง เป็น
มหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ บ้านเดิมอยู่ที่บ้านตำหนัก
อำเภอเมือง ฯ จังหวัดเพชรบุรี เรียนอักษรสมัยที่วัดสนามพราหมณ์
อำเภอเมืองเพชรบุรี

เข้ามาอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม ในสำนักพระครูวินัยธร (แสง)
ฐานานุกรมของพระพรหมมุนี (กิตติสโร แสง) เมื่ออายุ ๑๘ ใน
พ.ศ. ๒๔๓๕ และบวชเป็นสามเณรในเดือน ๗ ข้างขึ้นแห่งปีนั้น
อุปสมบทเมื่อวันพุธ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๑๕
มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระพรหมมุนี (กิตติสโร แสง) ครั้งเป็น
พระธรรมปาโมกข์ เป็นพระอุปัชฌายะ พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย
ดม) ครั้งเป็นพระราชาภิเษก และพระมหานายก (มณฑาจารย์ ติ)
ครั้งเป็นพระครูปลัดชื่อนั้น เป็นกรรมวาจาจารย์

เมื่อบรรพชาอุปสมบทอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ได้ศึกษา
พระปริยัติธรรมจากพระมหาทอง เปริยณ ๗ ประโยค เมื่อเป็นสามเณร
๓ พรรษา และเป็นภิกษุ ๒ พรรษาแล้ว ย้ายไปอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร
๓ พรรษา ได้เรียนในสำนักพระศาสนดิลก (คำ) เข้าสอบด้วยวิธีเขียน

คำแปลแทนวิธีแปลปาก และตอบปัญหาภาษาบาลีด้วยภาษาบาลี
เป็นต้น ได้เปรียญตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เปรียญโท เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๑ และได้เปรียญเอก (เทียบ ๗ ประโยค) เมื่อ พ.ศ.
๒๔๔๒ ครั้นสอบได้เปรียญเอกแล้วจึงกลับวัดมกุฏกษัตริยารามในปี
นั้นเอง และเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมต่อมา.

ไกรับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระอริยมุนี เมื่อวันที่ ๖
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้เป็นพระคณาจารย์เอกทางรรณาและแปล
พระสูตร เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ เลื่อนสมณศักดิ์เป็น
พระราชกวี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นเจ้าอาวาส
เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นพระเทพกวีเมื่อวันที่
๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นพระธรรมปาโมกข์ เมื่อวันที่ ๙
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ และเป็นพระศาสนโสภณ เมื่อวันที่ ๘
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑

นอกจากท่านจะเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสและเจ้าอาวาสมาถึง ๓๘ ปี
แล้ว ยังได้ทำกิจพระศาสนาอีกเป็นอันมาก คือ

๑. เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมในสำนักวัดมกุฏกษัตริยาราม
มาหลายปี จนศิษย์สามารถเป็นครูสอนแทนได้
๒. เป็นครูสอนนักธรรมเป็นองค์แรก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖
เป็นต้นมา จนศิษย์สามารถเป็นครูสอนแทนได้เช่นเดียวกัน
๓. เป็นผู้สอนธรรมวินัยและ โดย เฉพาะวินัย บัญญัติ แก่ภิกษุ
สามเณรผู้บวชใหม่ในพรรษาเองตลอดมาจนถึงปีสุดท้ายก่อนถึงมรณภาพ

๔. เป็นกรรมการสนามหลวงในการสอบบาลี ตั้งแต่ยังตั้งกองสอบไล่อยู่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๑

๕. เป็นกรรมการสนามหลวงฝ่ายนักธรรม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๑

๖. เป็นกรรมการมหาภูมิบาลวิทยาลัย ตั้งแต่วันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ จนถึงมรณภาพ (พ.ศ. ๒๔๘๘)

๗. เป็นแม่กองธรรมสนามมณฑลราชบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ และเป็นแม่กองธรรมสาสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗

๘. เป็นแม่กองธรรมสนามหลวงทั่วราชอาณาจักร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ จึงลาพักเพราะอาพาธ

ท่านเป็นผู้ปรับปรุงแก้ไขวิธีการหลายอย่าง เช่นกำหนดวันสอบ การออกข้อสอบ (วิชาละ ๗ ข้อแทน ๑๔ ข้อ) วิธีสอบการบัญชี ระเบียบข้อบังคับ หลักสูตร (ใช้พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒ สำหรับเรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นโท และเล่ม ๓ สำหรับชั้นเอก) เริ่มประมวลประกาศ ระเบียบบัญชี พร้อมทั้งปัญหาและเฉลยเข้าเป็นเล่มพิมพ์ สำหรับแจกแก่คณะกรรมการ ซึ่งคงใช้ตลอดมาจนถึงทุกวันนี้

๙. เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง และเป็นรองประธานมหาเถรสมาคมบัญชาการแทนพระองค์ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ และได้บริหารงานแทนประธานมหาเถรสมาคมอีกหลายครั้ง

๑๐. เป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง ตามพระราชบัญญัติ
คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ และ
ได้รับเลือกเป็นรองประธานสังฆสภา เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๘๕

ท่านเป็นนักเทศน์ นักแต่ง นักแปล นักรวบรวมและเรียบเรียง
สมตามราชทินนาม เมื่อครั้งเป็นพระราชาคณะชั้นราชว่า “พระ
ราชกวี นรสีห์พจนานิลันธน์ คันถรจนาบัณฑิต” หนังสือที่ท่านแปล
และเรียบเรียงมีมาก เช่น

๑. **คาถาธรรมบทแปล** มีเรื่องปรารภนำ เรียบเรียงเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๗ มอบให้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัย สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โปรดให้จัดเป็นธรรม
สมบัติ หมวดที่ ๑๒ และทรงสรรเสริญไว้ในคำนำหนังสือนี้ว่า
“ข้าพเจ้าขอสรรเสริญพระอรหันต์ไว้ในที่นี้ว่า เป็นผู้เอาใจใส่ในการ
แปลงานหนังสือต่าง ๆ เพิ่มประโยชน์ให้แก่ผู้ถือศาสนาด้วยกัน ภิคุ
เช่นนี้ ชื่อว่ายังพระศาสนาของพระศาสดาให้รุ่งเรืองเพื่อคนทั้งหลาย
ได้ญาณจักขุเห็นธรรม ดังคำเปรียบว่าเหมือนส่องประทีปเพื่อคนมี
จักขุได้เห็นรูปฉะนั้น”

๒. **สวคมนต์แปล** คือบาลีและแปลเจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน
พระสูตร และคำที่ใช้สวดกันอยู่โดยทั่วไป ภายหลังมหาวิทยาลัย
ขออนุญาตพิมพ์จำหน่ายต่อมาจนทุกวันนี้.

๓. **บรรพตธรรม** ประมวลหัวข้อธรรมจากบาลีและอรรถกถา
จัดเป็นหมวด กล้ายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๑ มี ๒๐ หมวด

๔. **ธรรมสโมธาน** รวบรวมและเรียบเรียงพระสูตรแปลและคาถาแปล ภายหลังอนุญาตให้มหาวิทยาลัยพิมพ์เผยแพร่ต่อมาจนถึงทุกวันนี้.

๕. **เทศนาจาตุรงคสันนิบาตและมานูषา** เป็นคัมภีร์เทศน์เรื่องแรกที่ท่านเป็นต้นคิดให้โรงพิมพ์ไท้หลานกระตาศพิมพ์ด้วยอักษรไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ และใช้ลานแท้มพิมพ์เทศน์นั้นและเทศน์อื่น ๆ ต่อมาจนถึงทุกวันนี้

๖. **นิทรศนเทศนา** เป็นหนังสือรวมธรรมเทศนาของท่านเล่มหนึ่ง

๗. **สโมธานเทศนา** เป็นหนังสือรวมธรรมเทศนาของท่านอีกเล่มหนึ่ง

๘. **อารามิกวิธิ** เป็นหนังสือรวบรวมเรื่องและวิธีปฏิบัติของผู้เข้าวัด

๙. **ชาดกบางเรื่อง** ชาดกที่แปลให้หอสมุดแห่งชาติพิมพ์เป็นครั้งแรก

๑๐. **ปกิณณกเทศนา** เป็นหนังสือรวมธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ดของท่านเล่มหนึ่ง

๑๑. **เรื่องออกไม่ได้ในปัญหาจำลาคิด** คำตอบปัญหาเกี่ยวกับศาสนาของนรินทร์ กลิ่ง

๑๒. **อุทานธรรมคำกลอน** เป็นคำกลอนสอนใจ ๔๘ บท มีผู้พิมพ์แจกหลายครั้ง

๑๓. เทศนาชุดพิเศษ ๑๒ กัณฑ์ เป็นหนังสือรวมธรรมเทศนาของท่านอีกเล่มหนึ่ง

๑๔. พระธรรมเทศนา ๑๔ กัณฑ์ ซึ่งมีมหามกุฏราชวิทยาลัยขออนุญาตพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือเทศน์กัมภีร์ไทย

๑๕. อันตรกาดา เป็นคำแปลกาดาในระหว่างเรื่องแห่งอรรถกถาธรรมบท มีเล่าเรื่องนำ ท่านองเดียวกับคถาธรรมบทแปล (ธรรมสมบัติหมวดที่ ๑๒) ซึ่งท่านให้พระมหาแจ่ม เขมราโม ป. ๖ แต่ง แต่ถึงมรณภาพเสียเมื่อแต่งได้ถึงเรื่องที่ ๑๔ (โคธิกปรินิพพานในธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๓) จึงมอบให้พระมหาทองสืบ จารุวณโณ ครั้งเป็นเปรียญ ๗ ประโยกแต่งต่อจนจบ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๕ มหามกุฏราชวิทยาลัยขออนุญาตพิมพ์จำหน่ายตั้งแต่นั้นมา พ.ศ. ๒๔๘๑

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ท่านได้รับอาราธนาให้ตรวจชำระกัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถากับปกรณ์วิเสส คือ อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ในกัมภีร์ขุททกนิกาย อังคุตตรนิกาย อรรถกถาอภิธัมมสังคณี และมีตินทปัญญา รวมหนังสือ ๒๓๕๗ หน้า (ขนาด ๘ หน้ายก)

เมื่อทำบุญอายุครบ ๖๐ ท่านได้หล่อพระพุทธรูปด้วยทองสำริดนั่งขัดสมาธิแบบปาละไว้ ๑ องค์ และสร้างแท่นหินอ่อนสำหรับตั้งพระพุทธรูปองค์นั้นไว้ในพระวิหารคต เพื่อเป็นที่บรรจุอัฐิของท่าน

ท่านมีโรคเล่าไข้ประจำตัว ภายหลังได้อาพาธเกี่ยวกับโรคไต และโรคหัวใจพิการ ถึงมรณภาพที่กุฏิเจ้าอาวาส เมื่อวันที่ ๒๕

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๘ เวลา ๒.๓๐ น. รวมอายุได้ ๗๐ ปี ๕ เดือน ๗ วัน รวมเวลาเป็นเจ้าอาวาสได้ ๒๖ ปี ๔ เดือน ๒๕ วัน

วัดมกุฏกษัตริยารามคือเมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน เป็นวันบำเพ็ญกุศลถวายอดีตเจ้าอาวาสทุกองค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นต้นมา ถวายถึงทุกวันนี้

อนึ่ง ชีวิตประวัติของท่านที่น่ารู้ ซึ่งท่านเล่าให้ศิษย์บางคนฟัง หรือที่ปรากฏเป็นการภายใน ถ้าไม่เขียนไว้ ก็คงสาบสูญไปเสีย จึงขอนำบางเรื่องมาเขียนเพิ่มเติมไว้ในที่นี้ ดังต่อไปนี้

๑. **ตระกูลเดิม** ท่านเล่าว่าบิดาของท่านนั้นเป็นชาวสุพรรณบุรี ปู่ชื่อขาว เป็นน้องชายของปู่เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) เปรี๊ยะยทวดเดียวกัน เป็นตระกูลกรมการเมืองสืบกันมา ถือศักดินาที่มีศักดิ์ และมีนาจริง ๆ ไม่ใช่มีแต่ศักดิ์ ไม่มีนาเหมือนขุนนางเกียวนั้น จะว่าเป็นลูกชาวนา ก็ถูกเหมือนกัน ท่านเล่าต่อไปว่าพวก (ญาติ) ของท่านเข้ามาได้ตี ๓ คน คือ ท่านได้ตีทางพระ ๑ เจ้าพระยามรราช ได้ตีทางราชการ ๑ เจ้าจอมมารตาน้อยเล็ก (พระมารดาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ได้ตีทางผู้หญิง ๑ ฉะนั้นท่านกับเจ้าพระยามรราชจึงรักใคร่กันนับถือกันจนญาติตลอดมา

๒. **ชื่อ** ท่านเล่าว่าท่านมีชื่อมาตามลำดับถึง ๓ ชื่อ คือ ที่แรกเขาเรียกกันว่า “จำ” เพราะเมื่อเป็นเด็ก ชอบเล่นเป็นจำเพื่อน จำฝูง ภายหลังเขาเรียกกันว่า “แปลก” เพราะชอบเล่นอะไรแปลก ๆ

ต่อมาเมื่อเป็นสามเณร จึงชื่อ “แจ่ม” ท่านได้แต่งกลอนไว้ว่า “เดิมชื่อแปลก แรกชื่อจำ มาชื่อแจ่ม”

๓. นามสกุล ท่านเล่าว่าปู่ของท่านชื่อขาว ตาชื่อคง แต่เมื่อพระประธานพันธุกิจ (จอห์น) น้องของท่านขอพระราชทานนามสกุล เอาชื่อตามมาเป็นชื่อปู่เสีย จึงได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “ถาวรบุตร” ท่านว่าถ้ากราบบังคมทูลไปถูกว่าปู่ชื่อขาว ก็คงจะพระราชทานนามสกุลขึ้นต้นว่า “เศวต” (แปลว่า “ขาว”) อะไรสักอย่าง

๔. บทกลอน ท่านชอบแต่งบทกลอน นอกจากอุทานธรรม คำกลอนที่เคยพิมพ์แพร่หลายมาแล้ว ยังมีชื่ออื่น ๆ อีกไม่น้อย เช่น

(๑) เมื่อท่านออกจากวัด มกุฏกษัตริยาราม ไปอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้เขียนคำฉันท์ที่รูปถ่ายติดไว้ที่กุฏิเดิมว่า

“อนุสตรสมัยพรัค สถานวัดมกุฏไป
จะกุกุกก็ใน กระดาษหนังสือต่างตู่”

(๒) เมื่อสร้างสุสานข้างหลังวัด ท่านตั้งชื่อเป็นปริศนาธรรมที่ประตูทั้ง ๔ กันว่า “มาไม่กลับ” “หลับไม่ตื่น” “ฝันไม่มี” “หนีไม่พ้น” ฯลฯ

(๓) เมื่อสร้างอาคารของวัดเป็นหลัง ๆ ข้างถนนประชาธิปไตย ท่านตั้งชื่ออาคารแต่ละหลังว่า “อายุวัฒน์” “ธนะวัฒน์” “สิริวัฒน์” “ยศวัฒน์” “พลวัฒน์” “วรรณวัฒน์” “สุขวัฒน์”
ตามมงคลจักรวาลเป็นต้น

๕. คาทาบาลี ท่านสามารถแต่งได้อย่างไพเราะและคมคาย
เช่น

(๑) เมื่อศิษย์สอบบาลีได้เป็นเปรียญตรี (ประโยค ๓)
เปรียญโท (ประโยค ๖) เปรียญเอก (ประโยค ๙) ท่านจะให้รูปพร้อม
ด้วยคาทาอันวยพรบอกประโยคที่ได้ มีชื่อและนามฉายาด้วย เช่น
คาทาที่แต่งให้ศิษย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ว่า

“อุฏฺฐายี อิติ ฉายาย	มหารัจจนติ วิสสุโต
อุสฺสาโห ปริยตฺติสุ	สมฺปตฺโตกปริณฺณตํ
ทสฺสาปายํ มยา ทินฺโน	โสมนสฺสเสว เทสิทฺ
วาทฺธโน จตฺตมฺเมหิ	อายุ วณฺโณ สฺขํ พลํ
นิตฺทุกฺโข จาปี นิสฺโสโก	อโรโค โหตุ นิพฺภโย
วาทฺธี วิรฺพฺหิเวปฺลุลํ	ปณฺปิโต พุทฺธสฺสเน”

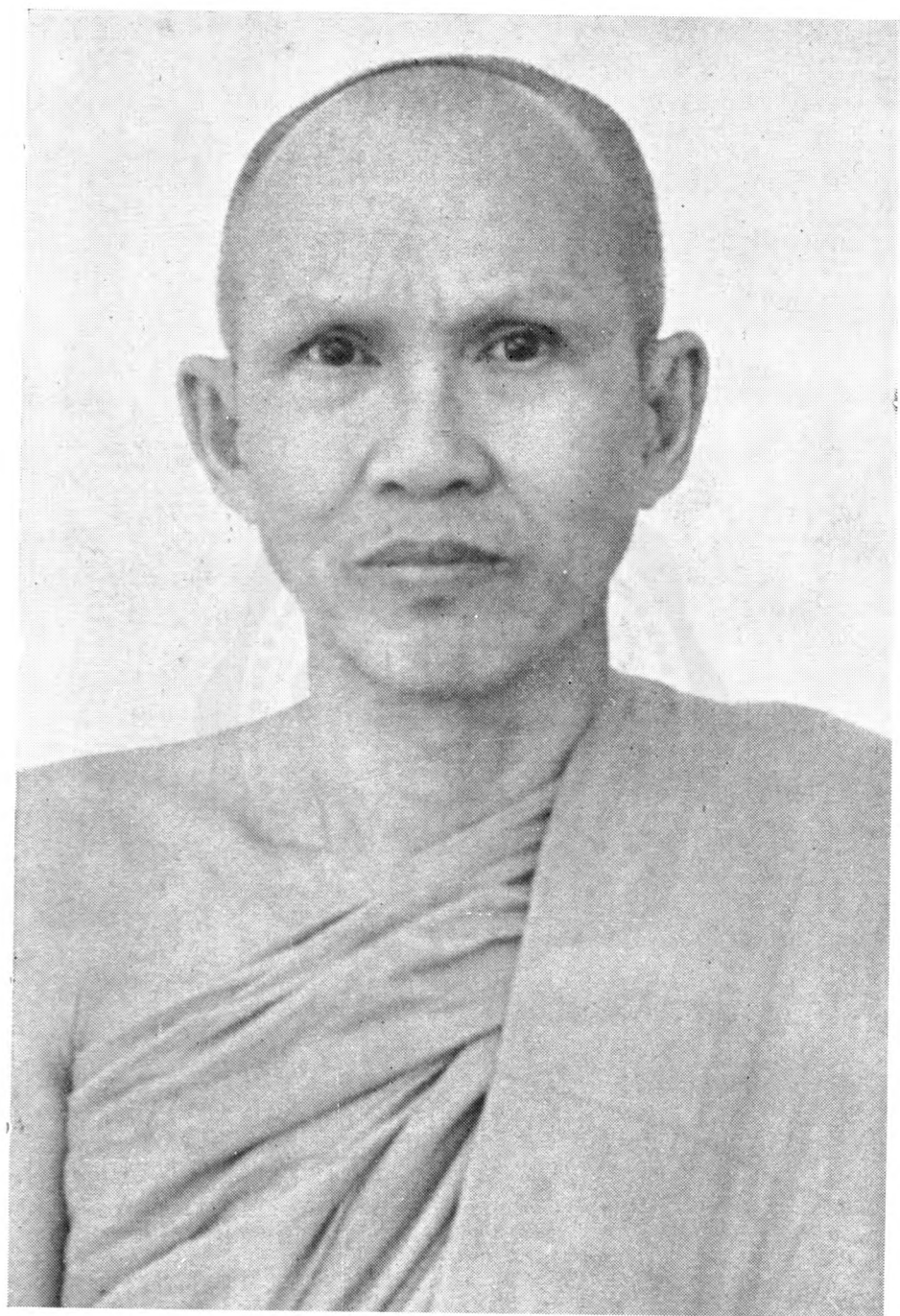
(๒) คาทาที่ท่านแต่งถวายพระราชกุศลแก่ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้า ฯ เนื่องในงานฉลองเสนาสนะในวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ว่า

“การาปโก มหาราช	มหามกุฏสวหโย
มกุฏขตฺติยารามํ	ธมฺมยฺตฺติกสงฺฆิกํ
ทสฺส ทตฺถาธิวาสินํ	สฺสสนโสภโณ มุขํ
สทฺ สพฺพกหฺญูเจหิ	คุณูปการโฆโต
สมกฺโข กุสฺลํ กมฺมํ	กิริตฺวาน ยถาพลํ
ทสฺส ปตฺติ นียฺยาเทติ	อนฺโมทตุ สาทฺกํ
ทิมฺรตฺกํ หิตายสฺส	จฺานโส อุกปปฺปตฺติ”

(๓) โคลงที่ท่านแต่งไว้ไม่มาก แต่มีคมขำ เช่นโคลงบทหนึ่ง
ที่แต่งติดไว้ในตัวว่า

“อมุโก ขอท่านผู้	ทศนา
เจธ อากตา—	ปิไชร
มึ เลขกั มา	กุชฌ—ถเซย
โรเวสฺสามิ ให้	เรียบร้อยปจฺฉา”.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุฎฺธายี จวน)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุภูชายี จวน)

(พ.ศ. ๒๕๔๘-)

๑. สมภพและชาติภูมิ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุภูชายี จวน) ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีระกา ตรงกับวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบิดาชื่อหงส์ ศิริสม พระมารดาชื่อจิ้น ศิริสม บ้านเดิมอยู่ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.

๒. การศึกษาเบื้องต้น

เมื่อพระชนม์ได้ ๑๐ พรรษา (พ.ศ. ๒๔๔๙) ได้เข้ามาอยู่กับญาติและเรียนหนังสือไทยที่โรงเรียนวัดคฤหบดี บ้านปูน อำเภอบางพลัด จังหวัดธนบุรี จบประถมศึกษาในเวลานั้น (ป. ๓) ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ แล้วกลับไปอยู่ภูมิลำเนาเดิม.

๓. เข้ามาบรรพชาอุปสมบท

เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา (พ.ศ. ๒๔๕๕) จึงเข้ามาอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม ในสำนักพระศาสนโศภน (จตุตสโล เจ่ม) ครั้นยังเป็นพระอริยมณี ในฐานะญาติฝ่ายมารดาของกันและกัน.

ได้ทรงบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ มีพระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) เป็นพระอุปัชฌายะ พระ

ศาสนโศภน (จตุตสฺสโล แจ่ม) ครั้งยังเป็นพระอริยมุนี เป็นสรณคมนาจารย์.

ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันอังคาร ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ มีพระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) เป็นพระอุปัชฌายะ พระศาสนโศภน (จตุตสฺสโล แจ่ม) ครั้งเป็นพระราชาภิ เป็นพระกรรมวาจาจารย์.

๔. การศึกษาพระปริยัติธรรม

ได้ศึกษาบาลีไวยากรณ์กับพระมหาสุข สุขท่ายี ป.๕ บ้าง พระศาสนโศภน (จตุตสฺสโล แจ่ม) ครั้งเป็นพระอริยมุนีบ้าง ตั้งแต่แรกมาอยู่ก่อนบรรพชา ครั้นบรรพชาแล้วจึงศึกษานักธรรมชั้นตรี (สามเณรภูมิ) กับพระศาสนโศภนนี้ สอบได้ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ นั้น และสอบวินัยบัญญัติ (นวกภูมิ) เพิ่มเติมได้ใน พ.ศ. ๒๔๖๐.

ทรงศึกษารัมปทัญฐกถาและมั่งคัลลัตถปิณีกับพระราชาณาจารย์ (กมาธิโก ชั้น) ครั้งยังเป็นเปรียญ ๕ และสอบได้ตามลำดับ คือ ได้เปรียญธรรมประโยก ๓ พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้นักธรรมชั้นโท มัชฌิมภูมิ พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้ประโยก ๔ พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้ประโยก ๕ พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ประโยก ๖ พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้นักธรรมชั้นเอก เณรภูมิ พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ประโยก ๗ พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ประโยก ๘ พ.ศ. ๒๔๗๐ และได้ประโยก ๙ พ.ศ. ๒๔๗๒.

๕. สมณศักดิ์

ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ตามลำดับ คือ เป็นภิกขิตถาจารย์ เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นพระราชเวที เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นพระเทพเวที เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นพระธรรมปาโมกข์ เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นพระศาสนโศภน เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ และเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์.

๖. ภาระกิจต่าง ๆ

พระภารกิจที่ทรงทำนั้นมีมากมาย ยากที่จะนำมาเขียนให้ละเอียดในที่นี้ได้ จะเขียนไว้พอเป็นสังเขป ดังต่อไปนี้

(๑) เกี่ยวกับวัดมกุฏกษัตริยาราม

ในการศึกษา ได้เป็นครูสอนบาลีไวยากรณ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นครูสอนธรรมปทัฏฐกถา (ประโยค ๓) พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นครูสอนมงคลัตถที่ปณี (ประโยค ๔) พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นครูสอนสมันตปาสาทิกา (ประโยค ๕) พ.ศ. ๒๔๖๙ และเป็นอาจารย์ใหญ่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อเป็นเจ้าอาวาสและเป็นพระอุปัชฌายะ ก็ทรงสอนธรรมวินัยภิกษุใหม่ในพรรษาด้วยพระองค์เอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นต้นมาจนถึงบัดนี้ (พ.ศ. ๒๕๑๐).

ในการบริหาร เป็นกรรมการวัดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ช่วยรับภาระทำกิจของพระอุปัชฌายะอาจารย์บางอย่าง เป็นต้นว่า ช่วยแสดงธรรมในวันธรรมสวนะ ช่วยสั่งสอนอบรมภิกษุสามเณรตลอดถึงศิษย์วัด ช่วยตรวจชำระคัมภีร์พระไตรปิฎก รับเป็นเลขานุการนักธรรมชั้นตรีและชั้นโท เมื่อเวลาสอบทั่วราชอาณาจักรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ ตลอดเวลาที่พระศาสนโศภน (จตุตสฺสโล แจ่ม) เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง เมื่อเป็นเจ้าอาวาส ก็ได้บูรณะปฏิสังขรณ์เสนาสนะเป็นต้น ดังกล่าวแล้วข้างต้น.

(๒) เกี่ยวกับมหาวิทยาลัย

ในเบื้องต้น ได้รับแต่งตั้งให้เป็นอนุกรรมการตรวจชำระหนังสือแบบเรียน เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการ เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นกรรมาธิการวางระเบียบบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมและงบประมาณการใช้จ่ายประจำปี เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นกรรมการกองอำนวยการออกหนังสือธรรมจักษุขึ้นใหม่ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ และเมื่อแบ่งการงานของมหาวิทยาลัยออกเป็นกอง ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้ากองเผยแผ่ มีการออกหนังสือธรรมจักษุรายเดือนเป็นต้น เป็นอุปนายก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ในที่สุดเป็นนายกกรรมการมหาวิทยาลัย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ มาจนถึงทุกวันนี้.

ได้ทรงมอบหนังสือสมันตปาสาทิกา เล่ม ๓ (ตอน ๑-๒) เล่ม ๔ และเล่ม ๕ แปล (๑๐๐๑ หน้า) ซึ่งแปลไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

ให้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๐ ซึ่งพิมพ์จำหน่ายมาถึง ๖-๗ ครั้งแล้ว

ได้มอบพระธรรมเทศนาต่าง ๆ รวม ๘ กัณฑ์ พิมพ์ถวายลานกระตาสะ รวมเข้าชุดคัมภีร์ไทย ให้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัย

นอกจากนี้ยังได้ทรงช่วยตรวจหนังสือบางเล่มที่ใช้เป็นหลักสูตรตามโอกาสที่อำนวย.

อนึ่ง เมื่อมหาวิทยาลัยได้ตั้งสภาการศึกษาขึ้นเป็นรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็ทรงมีส่วนร่วมงานด้วยตั้งแต่ต้นจนถึงทุกวันนี้.

(๓) เกี่ยวกับการศึกษา

เป็นกรรมการตรวจข้อสอบบาลีไวยากรณ์สนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๗๐

เป็นกรรมการตรวจนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก สนามหลวง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นต้นมา

เป็นกรรมการตรวจบาลีประโยค ๔,๕,๖ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ และตรวจบาลีประโยค ๗,๘,๙ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นต้นมา.

(๔) เกี่ยวกับการบริหารคณะสงฆ์

เป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคม ตั้งแต่วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๑

เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุติ ตั้งแต่พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

เป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติ เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน

พ.ศ. ๒๔๙๐

เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๙๙

เป็นประธานกรรมการทำการในหน้าที่เจ้าคณะมณฑลราชบุรี ตั้งแต่วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ ถึง วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้ริเริ่มตั้งพระอนุศาสนาจารย์ประจำอำเภอให้มีหน้าที่อบรมศีลธรรมแก่ ประชาชนภายใน ดินของตน ทั้งทั้งมณฑลราชบุรี

เป็นสมาชิกสังฆสภาตามคุณวุฒิ เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ และเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ ตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เมื่อวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕.

ในขณะที่เป็นสังฆมนตรีระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้รับมอบหมายให้รักษาการในตำแหน่งสังฆนายก หลายครั้ง.

ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสังฆนายกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ แต่ได้ลาออกเสียเมื่อวันที่ ๑๕ เดือนนั้นเอง คงเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ต่อมาตามเดิม เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ และได้รับแต่งตั้งให้เป็น สังฆนายกอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๐๓.

ได้บัญชาการคณะสงฆ์ในตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชวัดเบญจมบพิตร ที่สันพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ ภาย

หลังได้เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง ตามพ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๖.

ในที่สุดทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายก เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘.

(๕) เกี่ยวกับการต่างประเทศ

ไปนมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ในประเทศอินเดียและเนปาล การพระศาสนาในประเทศนั้นกับทั้งในสิงคโปร์ บิ๊นัง กัวลาลัมเปอร์ ในประเทศมาเลเซีย ครั้งเป็นพระศาสนโศภน ตั้งแต่วันที่ ๒๔ มีนาคม ถึงพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘.

เป็นผู้แทนคณะสงฆ์ไปร่วมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ในประเทศญี่ปุ่น และไปเยี่ยมทหารไทยในประเทศเกาหลี ครั้งเป็นสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒.

ไปส่งคณะสงฆ์ไทยที่ไปอยู่จำพรรษาณวัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๒.

เป็นผู้แทนสมเด็จพระสังฆราชไปร่วมประชุมสังคายนา ครั้งที่ ๓๕ ณ กรุงย่างกุ้ง สหภาพพม่า เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔.

เป็นหัวหน้าคณะพุทธศาสนไมตรีไปเยี่ยมพุทธบริษัท ที่ฮ่องกง ไต้หวัน ประเทศเกาหลี และประเทศญี่ปุ่น ตามคำอาราธนาของพุทธบริษัทในประเทศนั้น ๆ เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน ขากลับแวะมอบพระไตรปิฎกแก่คณะสงฆ์ญวน ที่ไซ่ง่อน ประเทศเวียดนาม เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗

ได้เสด็จไปเยี่ยมคณะสงฆ์ ณ ประเทศลังกา ตามคำอาราธนาของ
รัฐบาลและคณะสงฆ์ลังกา เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐
ถึงวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๐

อนึ่ง นอกจากประเทศที่กล่าวแล้ว ยังเคยไปดูการพระศาสนา
ที่สุวรรณเขต ท่าแขก ปากหินปูน และเวียงจันทน์ ในประเทศ
ลาว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ รวมทั้งประเทศที่เคยเสด็จไป ๑๑ ประเทศ.

(๖) เกี่ยวกับกรณียะเบ็ดเตล็ด

เป็นกรรมการสอบจรรยาประโยชน์มัยมบริบูรณ์ ตั้งแต่วันที่ ๒๕
มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๒

เป็นกรรมการตรวจและสะสมศาสนสมบัติ เมื่อวันที่ ๑๔
เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗.

เป็นพระคณาจารย์เอกทางเทศนา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗

เป็นกรรมการพิจารณาเทียบวิทยฐานะเปรียญ ๖ ประโยคกับ
มัยมบริบูรณ์ (มัยม ๘) พ.ศ. ๒๔๗๘.

เป็นกรรมการควบคุมการแปลพระไตรปิฎก เมื่อวันที่ ๙
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๙

ได้รับรางวัลในการชนะการประกวดการแต่งรตนกุตยาภิยาจน
กาถา เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒.

เป็นประธานกรรมการส่งเสริมสภาพการศึกษาหมามกุฏราชวิทยา
ลัย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๐

ได้ทรงตั้งมูลนิธิส่งเสริมกิจการศาสนาและมนุษยธรรม ในพระ
อุปถัมภ์ของสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ (ก.ศ.ม.) เมื่อวันที่ ๑๒
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๑ สำนักงานมูลนิธินี้ ตั้งอยู่ที่ตึกศิริสม ข้าง
หน้าพระตำหนักในปัจจุบัน มีการออกนิตยสารรายเดือน ชื่อ “ศุภมิตร”

เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๐๕ มีสำนักงานตั้งอยู่ที่ตึกกรุณานิรมิต (ตึก ๓ ชั้น) ทรง
มูมหลังวัด และเป็นสถานบำบัดโรคผิวหนังของกรมอนามัย กระทรวง
สาธารณสุขด้วย.

(๗) เกี่ยวกับกรณีพิเศษ

เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ในการอุปสมบทกรรมของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ.
๒๕๔๙.

ภิกษุสามเณร

ภิกษุสามเณรวัดมกุฏกษัตริยาราม ต่างโดยเป็นภิกษุภาวะ (บวช ๑ พรรษา) กิติ เป็นภิกษุสามเณรประจำวัดกิติ ย่อมศึกษา พระปริยัติธรรมและพระธรรมวินัยตามสมควรแก่ภาวะ สืบต่อจาก อุปัชฌายะอาจารย์มาตั้งแต่ต้นจนบัดนี้ ได้ ๑๐๐ ปี มีชื่อที่ควรนำมา เขียนไว้ในที่นี้ ดังนี้

๑. การศึกษาพระปริยัติธรรม

เมื่อเริ่มตั้งวัด มีภิกษุ ๒๐ รูปนั้น ไม่ปรากฏว่ามีพระเปรียญ มาอยู่ในรุ่นแรกหรือไม่ แม้พระพรหมมณี (กิตติสาโร แพง) ผู้มาอยู่ ครั้งแรก ก็ยังไม่ได้เป็นเปรียญ เป็นแต่นักเรียนพระปริยัติธรรมมาจาก สำนักพระอริยมุนี วัดโสมนัสวิหาร เพิ่งสอบได้เปรียญ ๔ ประโยก ใน พ.ศ. ๒๔๑๓ ภายหลังที่ตั้งวัดได้ ๓ ปี นับเป็นเปรียญองค์แรกของ วัดนี้ ต่อมาได้เรียนในสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร สอบได้ถึงประโยค ๗ ใน พ.ศ. ๒๔๑๔.

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้ง ดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ เสด็จมาประทับอยู่ที่วัดนี้ ทรง ศึกษาพระปริยัติธรรมเพิ่มเติมจากพระพรหมมณี (กิตติสาโร แพง) ครั้งเป็นเปรียญ ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมได้ ๕ ประโยก ใน พ.ศ. ๒๔๒๒ นับเป็นเปรียญองค์ที่ ๒ ของวัดนี้ นอกจากนี้ แม้มี การศึกษา ก็ไม่ปรากฏว่ามีเปรียญเกิดขึ้นในยุคนั้นอีกหรือหาไม่.

ในต้นยุคที่ ๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ครังเป็นกรมหมื่น ฯ ยังเสด็จไป ๆ มา ๆ อยู่วัดนี้ ได้ทรงสอนพระปริยัติธรรมที่พระตำหนัก ซึ่งเคยประทับ ในขณะกลาง ทราบว่าแบบเรียนบาลีไวยากรณ์ที่ใช้ อยู่ในเวลานั้นนี้ ก็ทรงแต่งขึ้นทดลองสอนมาแต่ครั้งนั้น ต่อมา โปรดให้พระมหาทอง เปரியุ ๗ ประโยค และพระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) ครังเป็นเปรียญ ๗ ประโยค ช่วยกันสอนพระปริยัติธรรมในสำนักนี้.

เมื่อทรงตั้งมหาหมกุฎราชวิทยาลัยขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ก็โปรดให้สำนักเรียนวัดนี้เป็นสาขาของมหาหมกุฎราชวิทยาลัยด้วย และโปรดให้พระมหาทอง เปரியุ ๗ ประโยค เป็นครูที่ ๑ พระครูประสาทสรกิตต์ (ภู) เป็นครูที่ ๒.

ในยุคที่ ๒ นี้ มีเปรียญเกิดขึ้นในวัด ตั้งแต่ประโยค ๓ ถึง ประโยค ๙ รวม ๒๕ รูป ในจำนวนนี้ มีพระมหาเพิ่ม จิตาโม ๙ ประโยค พระมหาน้อย ๘ ประโยค พระมหาวัน ๘ ประโยค พระมหาทอง ๗ ประโยค พระมหาถม วราสโย ๗ ประโยค และพระมหาแจ่ม จกตสโล ๗ ประโยค นอกจากนี้ เป็นเปรียญ ๓-๖ ประโยค.

พระมหาเพิ่ม จิตาโม นั้น เป็นศิษย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ และเป็นเปรียญ ๙ ประโยคองค์แรกของวัดนี้ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อท่านเข้าแปลประโยค ๙ ที่สนามหลวงวัดพระศรีรัตนศาสดารามได้ แล้ว สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) ผู้เป็นประธานรับสั่งว่าประโยคที่แปลนี้ง่าย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ จึงให้จับสลากแปลใหม่อีก

ประโยคหนึ่ง กรันแปลจบแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ต้องการ
จะแสดงให้เห็นว่าศิษย์ของท่าน สามารถแปลได้ทุกประโยค
จึงรับสั่งว่า ถึงประโยคนี้ก็ยังง่ายไป โปรดให้แปลใหม่อีกประโยคหนึ่ง
ท่านก็แปลได้ เป็นอันว่าพระมหาเพิ่ม จิตากโม สอบประโยค ๙ ได้
๓ ประโยค เขาจึงเรียกกันว่า พระมหาเพิ่ม ๑๑ ประโยค.

เข้าใจว่าพระมหาเพิ่ม จิตากโม คงรู้อักษรลังกาและภาษาอังกฤษด้วย เพราะพบลายมือชื่อของท่านที่หนังสือลังกาและอรรถกถา
ธรรมบทแปลภาษาอังกฤษอยู่ในวัดนี้ ท่านถึงมรณภาพด้วยโรคไข้
ทรพิษที่วัดนี้.

ในยุคนที่ ๓ มีเปรียญเกิดขึ้นในวัดเพียง ๑๔ รูป และอย่างสูง
มีเพียง ๕ ประโยค คือ พระมหาชน กมารโก ป. ๕ และพระมหาสุข
สุขทายี ป. ๕ นอกจากนี้ เป็นเปรียญ ๓-๔ ประโยค.

ในยุคนที่ ๔ มีเปรียญเกิดขึ้นในวัด ตั้งแต่ประโยค ๓ ถึง
ประโยค ๙ รว ๗๐ รูป มี ๙ ประโยค ๒ รูป คือ สมเด็จพระอริย-
วงศาสดญาณ (อู่ซายี จวน) ซึ่งได้ประโยค ๓ มาแต่ยุคนที่ ๓ นับ
เป็นเปรียญ ๔ ประโยคองค์ที่ ๒ ของวัดนี้ ๑ พระมหาทองสืบ
จารุวณโณ ได้ประโยค ๓-๔ ในยุคนี้นับเป็นเปรียญ ๔ ประโยค
องค์ที่ ๓ ของวัดนี้ ๑ มี ๘ ประโยค ๑ รูป คือ พระมหาเชย เติมิโย
นอกจากนี้ เป็นเปรียญ ๓-๖ ประโยค

ในยุคนที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๑๐) นี้ มีเปรียญเกิดขึ้นในวัด
ราว ๔๐ รูป มีเปรียญจากสำนักอื่นมาได้ ๘ ประโยค ๑ รูป คือ

พระปริยัติเมธี (กณฺจโน สุวรรณ) และเปรียญจากวัดอื่นมาอยู่ สอบ
ได้ ๗ ประโยค ๑ รูป นอกจากนี้ เป็นเปรียญ ๓—๖ ประโยค.

๒. การศึกษานักธรรม

ในยุคที่ ๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงเปิดการสอบ
นักธรรมชั้นตรีขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ นักเรียนวัดนี้เข้าสอบได้หลายรูป
มีเรื่องความแก่กระทุ้ธรรมที่แต่งดีถึงขนาด มหามกุฏราชวิทยาลัยนำ
ไปพิมพ์เป็นตัวอย่าง ๑ ฉบับ.

ต่อมาทรงเปิดการสอบนักธรรมชั้นโทขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐
นักเรียนวัดนี้เข้าสอบได้หลายรูป มีเรื่องความแก่กระทุ้ธรรมที่แต่งดี
ถึงขนาด มหามกุฏราชวิทยาลัยนำไปพิมพ์เป็นตัวอย่างอีก ๑ ฉบับ.

ในยุคที่ ๔ ได้เปิดสอบนักธรรมชั้นเอกขึ้นเป็นปีแรก เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๕ นักเรียนวัดนี้เข้าสอบได้เป็นที่ ๑ ในสนามหลวง มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย จึงนำเอาสำเนาเรื่องความแก่กระทุ้ธรรมไปพิมพ์เป็น
ตัวอย่างอีก ๑ ฉบับ.

เมื่อเปิดการสอบธรรมศึกษาชั้น ก็มีคฤหัสถ์สมัครเข้าสอบใน
สำนักนี้เป็นครั้งคราว.

๓. การปฏิบัติพระธรรมวินัยประเพณีนิยม

การปฏิบัติพระธรรมวินัยของภิกษุสามเณรวัดนี้ เป็นไปตาม
แบบฉบับของคณะธรรมยุติกนิกาย ตั้งแต่ต้นจนถึงทุกวันนี้.

มีระเบียบและขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบกันมา ดังนี้ .

๑. ทำวัตรเช้า—ค่ำและสวดมนต์ในพระวิหารทุกวัน
๒. ทำอุโบสถสวดปาฏิโมกข์ในพระอุโบสถทุกกึ่งเดือน
๓. ทำพิธีเข้าพรรษาและปวารณาในพระวิหารทุกปี
๔. ในวันพระมีทำวัตร แสดงธรรม รักษาศีลและฟังธรรม

ในพระวิหารทุกวันธรรมสวนะ

๕. รับกฐินพระราชทาน (ตัด—เย็บ—ย้อม) และกรานในพระวิหารทุกปี

๖. ทำวิสาขบูชา มาฆบูชา และอาสาฬหบูชาในพระวิหารทุกปี

๗. โดยมากอุปสมบทในพระอุโบสถ บางครั้งจึงอุปสมบทในพระวิหาร

๘. ในพรรษา มีอานวียนัยภายหลังทำวัตรค่ำ เว้นวันทำอุโบสถ

๙. ตั้งพระภิกษุเทศก์ และเสนาสนคานาปาละ ตามพระวินัยไว้ประจำวัด

๑๐. มีคลังเก็บของสงฆ์และเจ้าหน้าที่ (ภณฑาคาริก) ประจำวัด

๑๑. มีกรรมการวัดและเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ

๑๒. มีเจ้าคณะช่วยเจ้าอาวาสปกครองภิกษุสามเณรเป็นคณะ ๆ

๑๓. มีนวกัมมาธิฐฐายีเป็นเจ้าหน้าที่บูรณะปฏิสังขรณ์วัดทั่วไป

๑๔. กำหนดเอาวันที่ ๒๕ พฤศจิกายนทุกปี เป็นวันทำบุญประจำปี เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่อัตถเจ้าอาวาส.

๔. พระราชาคณะและพระครูสัญญาบัตร

ในยุคแรก มีพระราชาคณะเกิดขึ้น ๑ รูป คือ พระกิตติสารมณี (กิตติสารโรรส) ต่อมาเลื่อนขึ้นเป็นพระพรหมมณี

ในยุคที่ ๒ มีพระราชาคณะ ๓ รูป คือ พระจันทโสมมคุณ (หัตถิปาโล ชื่น) เลื่อนขึ้นจากพระครูชื่อนั้น ๑ พระมหานุนายก (มณฑาจารย์ ตี) เลื่อนขึ้นจากพระครูปลัดชื่อนั้น ๑ พระราชกวี (วราสโย ถม) เป็นพระราชาคณะสามัญในชั้นนี้ ต่อมาเลื่อนขึ้นเป็นพระธรรมปาโมกข์ ๑

ในยุคที่ ๓ มีพระราชาคณะเกิดขึ้น ๑ รูป คือ พระอริยมุนี (จตุตถสุโขทัย) ต่อมาเลื่อนขึ้นเป็นพระศาสนโศภน

ในยุคที่ ๔ มีพระราชาคณะเกิดขึ้น ๔ รูป คือ พระพนิตพิณัย (กมลาโก ชื่น) ต่อมาเลื่อนขึ้นเป็นพระราชาวงษาจารย์ ๑ พระกิตติสารมณี (อุฎฺฐายี จวน) ต่อมาเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ๑ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (จารุวงฺโณ ทองสีเป) ๑ พระธรรมกิจจานุการี (กิจจานุการี ผั่น) ๑

ในยุคที่ ๕ มีพระราชาคณะเกิดขึ้น ๗ รูป คือ พระเทพเมธี (คนธราโร หั่น) ๑ พระราชาวงษาจารย์ (กุสโม โกสุม) ๑ พระอมรโมลี (มโหสถโร รื่น) ๑ พระกิตติสารมณี (กนฺตาทาโร ประจวบ) ๑ พระปริยัติเมธี (กณฺจโน สุวรรณ) ๑ พระมหาคณานติษฏ์ (ปาลโก สงวน) ๑ พระสาธุศีลสังวร (สุคติโต ทองหยิบ) เลื่อนขึ้นจากพระครูปลัด ๑.

ส่วนพระครูสัญญาบัตรนั้น นอกจากพระครูจันทโสมมคุณที่เลื่อนเป็นพระราชาคณะแล้ว ก็มีอีก ๓ รูป คือ พระครูวินยาธิการ

(จิณฺณสโร เจียม) ๑ พระครูสถิตสิริธรรม (จิตฺติ กสิน) พระครู
จันทานวัตร (จันทานโก พร) ๑.

วัดมกุฏกษัตริยารามที่ตั้งมาได้ ๑๐๐ ปีนี้ มีศิษย์ที่ได้บวชเรียน
หรืออยู่ในวัดนี้มากกว่า ๓๐๐๐ รูป เป็นเปรียญกว่า ๑๐๐ รูป ที่เป็น
เปรียญเอก ๙ ประโยก ๓ รูป เป็นพระราชาคณะ ๑๖ รูป (นอกจาก
เจ้าอาวาสรูปแรก) และเป็นสมเด็จพระสังฆราช ๓ องค์ คือ สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร ๑
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ๑
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ๑.

อนึ่ง เรื่องราวที่เกี่ยวกับวัดมกุฏกษัตริยารามนั้น สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในตำนาน
วัดบวรนิเวศวิหาร ว่า

“ในรัชกาลที่ ๔ นั้นทรงจัดสถาปนาวัดมกุฏกษัตริยาราม
อันทอดตั้งมานานนั้นขึ้น ทรงอาราธนาพระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี
ยิ้ม) ออกจากวัดนี้ไปอยู่ครอง แต่พระสงฆ์ผู้ไปอยู่ด้วย ออกจากวัดนี้
บ้าง จากวัดโสมนัสวิหารบ้าง เพราะท่านเคยมาอยู่ในสำนักวัดสมอราย
แล้วย้ายมาอยู่วัดโสมนัสวิหาร ครั้นเลิกวัดสมอราย ต่อมาทรงตั้งเป็น
พระราชาคณะ โปรดให้มาอยู่ช่วยการที่วัดนี้ เมื่อไปอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริ
ยาราม จึงได้พาพระสงฆ์ผู้เป็นศิษย์ที่วัดนี้บ้าง ที่วัดโสมนัสวิหารบ้าง
ไปอยู่ด้วย”.

“การตั้งฐานานุกรมที่วัดนี้ เพราะพระสงฆ์มีน้อย ตั้งเฉพาะของเจ้าอาวาส ครั้นข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะรอง ใต้ตั้งฐานานุกรมของข้าพเจ้าไว้ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม อันเป็นวัดที่ได้ไปตั้งสำนักอยู่ในครั้งนี้ มีพระฐานานุกรมพระอริยวงศาคตญาณอยู่ จึงไม่ได้ตั้งฐานานุกรมของข้าพเจ้าที่วัดนี้ นอกจากชื่อที่ว่าง”.

“ในตอนนี้ (คือตอนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงชรา) ไม่ค่อยได้ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ ประทานอุปสมบทเหมือนในหนหลัง แม้ผู้อุปสมบทในวัดนี้ ก็ไม่ทรงรับเป็นอุปัชฌายะ แต่โปรดให้อุปสมบทและอยู่ในวัดได้ ผู้อุปสมบททองดีพระอุปัชฌายะอื่น บางคราวพระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สียม) วัดมกุฏกษัตริยาราม บางคราวพระกุสุมธรรมาศ (กุสุโม เกศร์) วัดตรีทศเทพ มาเป็นพระอุปัชฌายะ ท่านผู้รับพระใหม่ไว้ เป็นผู้ให้นิสสัย”.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ตั้งแต่ครั้งยังประทับอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม แม้เมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว ก็ยังเสด็จมาเป็นพระกรรมวาจาจารย์บ้าง เช่น ในการอุปสมบทพระธรรมปาโมกข์ (วราสโยดม) เป็นต้น เป็นพระอุปัชฌายะบ้าง เช่น ในการอุปสมบทพระราชวุฒาจารย์ (กมาธิโก ชั้น) พระธรรมกิจจานุการี (กิจจารี ผั่น) พระครูจันทานวัตร (จันทานโค พร) พระครูสิทธิฐรรคุณ (วิกสิตो พัว)

เป็นต้น ใน พ.ศ.๒๔๕๕ โปรดให้สามเณรจิตต์ เปริยญ วักมกุฏกษัตริ-
 ยาราม ไปอุปสมบทที่วัดบวรนิเวศวิหาร ใน พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๖๑ เสด็จ
 มาเป็นพระอุปัชฌายะที่วักมกุฏกษัตริยาราม เป็นครั้งสุดท้าย (สิ้น
 พระชนม์ในปีนั้น) ส่วนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
 ก็เคยเสด็จมาเป็นพระอุปัชฌายะสามเณรแดง เปริยญ สามเณรทองสีบ
 เปริยญ และสามเณรบุญมี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นต้น ครั้งเป็น
 พระญาณวราภรณ์.

พระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ฌม) กิติ พระศาสนโศภน
 (จตุตสฺสโล ฌม) กิติ เคยไปอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ถึงกล่าวแล้ว
 พระราชกวี (อุปคุตโต อาบ) วัดบวรนิเวศวิหาร ก็ไปจากวักมกุฏกษัตริ-
 ยาราม ครั้งยังเป็นสามเณร.

วักมกุฏกษัตริยาราม เป็นที่มาอยู่อาศัยของภิกษุสามเณรจาก
 จาตุรทิศแล้ว ยังเคยเป็นที่มาอยู่อาศัยของภิกษุลังกา กัมพูชาและลาว
 ในบางสมัยด้วย.

ภัตตาทหาร

ภิกษุสามเณรในวัดมกุฏกษัตริยาราม^๕ ได้รับอุปการะจาก
เจ้านายและอุบาสกอุบาสิกาเป็นลำดับ ทั้งนี้

ในตอนต้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) พระองค์เจ้าภักตร์
พิมลพรรณ พระเชษฐภคินีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลร่วมกับอุบาสกอุบาสิกา เช่น
ทักษัตราข้าวสารเป็นต้นจนตลอดพระชนมายุ.

ต่อมา สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระราชชนนี
พระพันปีหลวง ได้พระราชทานข้าวสารสำหรับแจกภิกษุสามเณรทั่ว
ทั้งวัดเป็นรายเดือน เดือนละ ๕ กระสอบ ในเวลานั้นแบ่งแจกได้
ประมาณรูปละ ๑ ถัง ในวันวิสาขบูชาและมาฆบูชา ได้พระราชทาน
เลี้ยงภิกษุสามเณรตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกา คือ ตอนกลางคืน พระ
ราชทานใบชา กาแฟ และหมากบหรี่ ตอนเช้าวันรุ่งขึ้น^๕ พระราชทาน
เลี้ยงข้าวต้ม ตอนเพล พระราชทานเลี้ยงข้าวสวย เป็นนิത്യตลอด
พระชนม์.

ครั้นสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ฯ สวรรคตแล้ว
ข้าวสารที่เคยพระราชทานสำหรับแจกเดือนละ ๕ กระสอบนั้น ตกเป็น
พระราชมรดก สำนักงานพระคลังข้างที่ ผู้จัดผลประโยชน์ ได้จ่าย
เป็นเงินให้วัดสำหรับ^๕ซื้อเอง เดือนละ ๑๐๐ บาท (เห็นจะพอซื้อ
ข้าวสารในเวลานั้นได้เดือนละ ๔—๕ กระสอบกระมัง) ตลอดมาจนถึง
ทุกวันนี้ (พอจะซื้อสารได้เดือนละ ๒—๓ ถัง).

ในวันวิสาขบูชาและมาฆบูชาใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
(ชั้น ๔) พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลเช่นนั้น
ต่อมาอีกหลายปี.

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ได้บอกบุญ
บรรดาญาติมิตรและผู้เกี่ยวข้องกับวัด รวบรวมเงินขึ้นเป็นทุนบุญนิธิ
เพื่อหาดอกผลจากต้นทุนมาเป็นค่าข้าวสาร สำหรับแจกภิกษุสามเณร
ประจำเดือนต่อมา และบุญนิธินี้ ได้มีผู้ศรัทธาบริจาคเพิ่มเติมขึ้นอีก
เป็นลำดับตราบถึงทุกวันนี้.

ไวยาวัจกรวัด

จำเดิมแต่ตั้งวัดมา มีไวยาวัจกรช่วยดูแลกิจการและผลประโยชน์ของวัด ๘ คน คือ

๑. ขุนราชวิหาร (จ้อย) เจ้ากรมวัด (น้องชายเจ้าอาวาสรูปที่ ๑)
 ๒. หมื่นพิทักษ์เทวवास (แจ้ง)
 ๓. นายกลั่น (น้องชายเจ้าอาวาสรูปที่ ๒)
 ๔. นายแหม่ม ภูติโยธิน
 ๕. หลวงพิมพ์พยุหรัักษ์ (พุ่ม วรรัตนพินทุ)
 ๖. พระพิจิตรจำนง (แจ้ง สังขคุลย์)
 ๗. พ.ท. พระรัตนภูบาล (กรอง บุญยธรรมพ)
 ๘. นายยุดิ ผาสุข
-

พัฒนาภูมิเกษตรนิยาม

ก. สถานทางวัด

ไร่ งาน วา

(๑) ส.ก. ๑ ถนนกรุงเกษม ต. บางขุนพรหม อ. พระนคร จ. พระนคร ๓๔-๓-๕๐

บ. ทรรศณสงฆ

(๑)	โฉนดที่ ๔๓๔	ท. พระโขนง	อ. พระโขนง	จ. พระนคร	๑-๑-๑๐
(๒)	"	๒๐๕	ท. บางขุนพรหม	อ. พระนคร	๒-๐-๕๖
(๓)	"	๑๖๖๐	"	"	๐-๐-๔๑
(๔)	"	๒๐๖	"	"	๐-๐-๒๕
(๕)	"	๒๐๔	"	"	๐-๐-๖๑
(๖)	"	๒๐๗	"	"	๕-๐-๗๖
(๗)	"	๒๕๖	ท. นางเลิ้ง	"	๐-๐-๗๓
(๘)	"	๔๒๔	"	"	๐-๑-๘๐
(๙)	"	๓๐๖	"	"	๒-๑-๕๕

(๑๐)	”	๓๖๑	ท. นางเลิ้ง	อ. พระนกร	จ. พระนกร	๑-๐-๔๐
(๑๑)	”	๔๒๒	ท. ช้าง	อ. กุสิต	”	๑-๑-๑๖
(๑๒)	”	๒๗๓๗	ท. ลำเพ็ง	อ. สัมพันธวงศ์	”	๐-๐-๖๘
(๑๓)	”	๑๘๓๖	ท. เสาชิงช้า	อ. พระนกร	”	๐-๐-๕๙
(๑๔)	”	๔๕๕	”	”	”	๐-๐-๖๓
(๑๕)	”	๘๖๑๓	ท. ศาลายา	อ. นครชัยศรี	จ. นครปฐม	๓๐๕-๓-๗๙
(๑๖)	”	๘๖๑๖	”	”	”	๒๑-๒-๘๕
(๑๗)	”	๑๗๒๑	ท. บางเพ็ญ	อ. บางบ่อ	จ. สมุทรปราการ	๔๕-๐-๐
(๑๘)	”	๔๔๓๙	ท. ท่าวราบ	อ. เมืองฯ	จ. เพชรบุรี	๓๕-๐-๖๐
(๑๙)	”	๑๔	ท. กลอง	อ. ลำลูกกา	จ. ปทุมธานี	๗๙๓-๒-๓๔

ก. ทรรศนสงฆทกถายอรัณยคณ

(๑)	โหนดที่ ๑๔๒๔	ท. บางซื่อ	อ. กุสิต	จ. พระนกร	๓-๒-๖๖
-----	--------------	------------	----------	-----------	--------

	ไว้	งาน	วา
ก.	๓๔	—	๓ — ๕๐
ข.	๑๒๒๙	—	๑ — ๘๗
ค.	๓	—	๒ — ๖๖
รวมทั้งสิ้น	๑๒๖๘	—	๐ — ๐๓

(หนังสือร้องยัยหกสิบแปดไว้ สามวา)

หมายเหตุ:— หมายเลข (๖) ข. เคมี ๑๐ ไว้ ๒ งาน ๗๖ วา ถูกคัดเป็นถนนประชาธิปไตย
เสีย ๑๐๐๐ วา จึงเหลือ ๘ ไว้ ๗๖ วา.

บัญชีหนนผลนธิขของวัดมกุฏกษัตริยาราม

พ.ศ. ๒๕๑๐

เลขที่	ชอทน	จำนวนเงินต้นทน		จำนวนเงินคอกผล		หมายเหตุ
		บาท	สตางค์	บาท	สตางค์	
๑	กัตทาหารเปยมประเสริฐ	๗,๔๑๘	๙๖	๘๔๘	๖๔	
๒	หม่อมเขอน ทองใหญ่ ณ อยุธยา	๙,๙๑๙	๓๒	๑,๑๔๗	๕๐	
๓	บุญนริภกัตทาหารคณแม่ชย วลว	๓,๙๐๐	๙๗	๔๕๓	—	
๔	มรพงค์อนุสรณ	๑๕๙,๖๓๓	๒๐	๑๘,๕๕๙	๗๘	
๕	ประพาฬศรีไส—ประไพศรีสอาก	๖,๗๑๐	—	๗๘๑	—	
๖	อุบาสีกาสมันเงิน ศิริสม	๓๘,๗๒๘	—	๔,๕๔๐	๘๐	
๗	หลวง—นางภักคิอติสัย วมุทะกุล	๗๓๕	๘๔	๘๔	๑๘	
๘	บุญนริภกัตทาหาร ผาสุข	๕,๓๖๖	๕๓	๖๒๓	๐๔	
๙	กัมภัตทาหาร ชยงกูร	๘,๗๘๕	๕๗	๑,๐๐๐	๐๙	

เลขที่	ชื่อบุคคล	จำนวนเงินต้นทุน		จำนวนเงินดอกเบี้ย		หมายเหตุ
		บาท	สตางค์	บาท	สตางค์	
๑๐	กิจจกริ ฝัน	๑๙,๐๘๕	๐๕	๓,๖๗๐	๖๖	
๑๑	หลุย สุวรรณเวช	๑,๘๒๒	๒๔	๒๑๑	๕๒	
๑๒	เกษมสันต์	๒,๐๑๗	๘๗	๘๑๔	๖๖	
๑๓	หม่อมเจ้าหญิงภาณุอนงค์	๕,๒๓๙	๙๗	๖๐๗	๙๐	
๑๔	บุญนิริภัคทาหารของสำนักงาน จัดผลประโยชน์	๗๙,๗๓๘	๕๘	๘,๖๗๔	๒๖	
๑๕	บำรุงการศึกษ	๑๗๕,๙๓๙	๑๘	๒๐,๖๕๓	๒๔	
๑๖	ยัตติเจ้าอาวาส	๒๐๓,๒๕๑	๐๒	๒๓,๔๔๘	๙๒	
๑๗	ถม วราสโย	๙,๔๑๙	๑๓	๑,๐๙๓	๓๔	
๑๘	บุญนิริโพธิ์พัก	๑๕๒,๙๗๒	๘๘	๑๗,๕๔๙	๕๗	
๑๙	นวกภิกษุ	๑๐,๐๐๙	๘๙	๑,๔๙๓	๕๘	
๒๐	ทุนถวายสมเด็จพระเจ้า	๒๒๘,๐๗๐	๗๑	๙๒๖	๖๑	

เลขที่	ทุนชื่อ	จำนวนเงินต้นทุน		จำนวนเงินดอกเบี้ย		หมายเหตุ
		บาท	สตางค์	บาท	สตางค์	
๒๑	เกษม ลำช้า	๑๘,๒๘๙	๖๔	๑,๕๒๖	๖๗	
๒๒	หม่อมเจอย	๓๐,๐๐๐	—	๔,๔๐๐	—	
๒๓	บุญนิธิตกุลเกษมศรี	๗,๒๐๐	—	๑,๕๑๘	—	
๒๔	นิธิ เพชรเสถียร	๒๖,๐๐๕	—	๒,๘๕๑	๕๕	
๒๕	นิธิ เผ่า—อุดม ศรียานนท์	๘,๔๙๐	—	๙๘๙	—	
๒๖	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า- ประภัสสราสารี	๑๒,๐๘๗	๙๗	๑,๗๖๕	๒๐	
๒๗	กุศลรังสรรค์	๒,๒๗๔	๙๙	๒๔๗	๔๔	
๒๘	กัญญา—ทองใบ คารวงศ์	๕,๘๖๖	๑๙	๖๓๘	๖๐	
๒๙	นางจินดา เมนะเสวก	๕๐,๐๐๐	—	๕,๐๔๑	๖๓	

๕ ข้อความเบื้องปลาย

เมื่อวัดมกุฏกษัตริยาราม ตั้งมาใกล้จะครบ ๑๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๑๑ นี้ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ในฐานะเจ้าอาวาส ทรงปรารภจะให้จัดงานฉลองพระอารามตามประเพณีนิยม จึงมีพระบัญชาให้พระราชวุฒาจารย์ (กุสุโม โกสุม) ครั้นยังเป็นพระวินัยมุนี และพระสารีบุตรสังวร (สุคติโท ทองหยิบ) เป็นนวกัมมามีธุระปฏิบัติ อำนวยการปฏิสังขรณ์ก่อสร้างปูชนียสถานและถาวรวัตถุที่สำคัญ เพื่อรับงานหลายอย่าง ด้วยทุนส่วนวัดและส่วนพระองค์ คือปฏิสังขรณ์วิหารคด พระเจดีย์ กำแพงวัดทางตะวันออก และสร้างกำแพงคั่นหน้าวัด ริมถนนกรุงเกษมชั้นใหม่ อีกทั้งสร้างถนนหน้าโรงเรียนทั้ง ๒ ข้าง ด้วยทุนส่วนพระองค์สมทบกับเทศบาลนครกรุงเทพ นอกจากนี้ก็มีโครงการบูรณะพระเจดีย์ใหญ่ด้วยหินต่อไปอีกส่วนหนึ่ง กังกล่าวแล้ว

คณะกรรมการเตรียมงานทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้กำหนดงานฉลองพระอารามในวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑ นี้ เพราะตรงกับวันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ประกาศพระบรมราชโองการให้เรียกชื่อพระอารามนี้ว่า “วัดมกุฏกษัตริยาราม” ตามชื่อเดิม แทนชื่อ “วัดพระนามบุญญิต” ที่ใช้เรียกมาชั่วคราว

ในงานฉลองพระอารามครั้งนี้ คณะกรรมการเตรียมงานเห็นว่าน่าจะสร้างอนุสรณ์วัตถุไว้เป็นที่ระลึกต่อไปในภายหน้า จึงตกลงกันให้สร้างพระพุทธรูปบูชาปางประทานพร ขนาด ๗ นิ้ว ๙ นิ้ว และพระกริ่งขนาดใหญ่ เล็ก และพิเศษ ด้วยทองสัมฤทธิ์บ้าง นวโลหะบ้าง

ทองคำบ้าง ส่วนพระนามนั้น ได้อาศัยเหตุที่พระอารามนี้ ตั้งขึ้นตามพระบรมนามาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) ประการหนึ่ง เมื่อทรงผนวชก็มีพระนามฉายาว่า “วชิรญาณ” อีกประการหนึ่ง นอกจากนั้นพระอารามนี้ก็เคยเป็นที่ประทับศึกษาพระปริยัติธรรมของพระราชโอรส คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระราชปนัดดา คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ จึงตกลงถวายพระนามว่า “วชิรมงกุฎ” เพื่อเป็นมงคลนามสืบไป

อนึ่ง ก่อนที่จะถึงอภิเษกพิธีกาลนี้เพียง ๒ วัน สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณพระองค์นี้ ก็จะมีพระชนมายุครบ ๗๐ พรรษาบริบูรณ์ ในวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑ นี้ คณะกรรมการเตรียมงานจึงกำหนดงานฉลองพระชนมายุสมเด็จพระสังฆราชครบ ๗๐ พรรษา ให้ก่อเนื่องเข้าเป็นงานอันเดียวกัน.

พระพุทธรูปวชิรมงกุฏ ขนาดหน้าตักกว้าง ๕ นิ้ว
ศิลปะไทยแบบประยุกต์ ชายผ้าทิพย์มีฉัตรและ
ลายพระหัตถ์พระนามสมเด็จพระสังฆราช

พระพุทธรูปวชิรมงกุฏ ขนาดหน้าตักกว้าง ๙ นิ้ว
เลียนแบบศิลปะอินเดีย ชายผ้าทิพย์มีตราวัดมกุฏ ฯ

พระกริ่งและพระชัยวิรมงกุฏ

ใหญ่

เล็ก

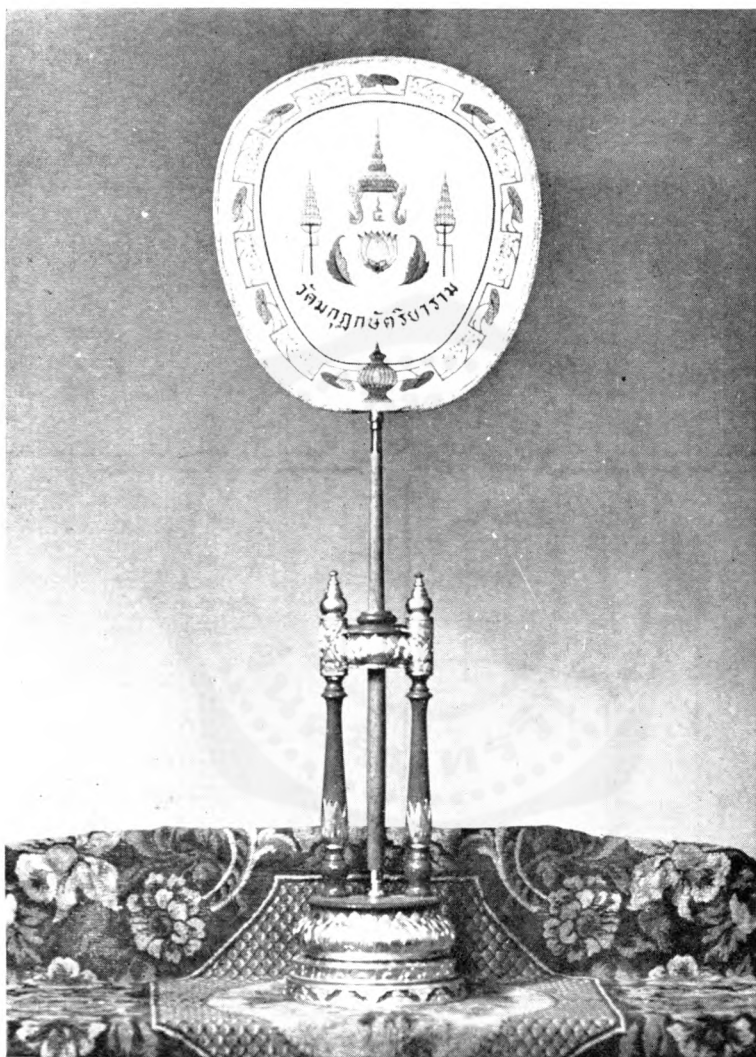
พิเศษ

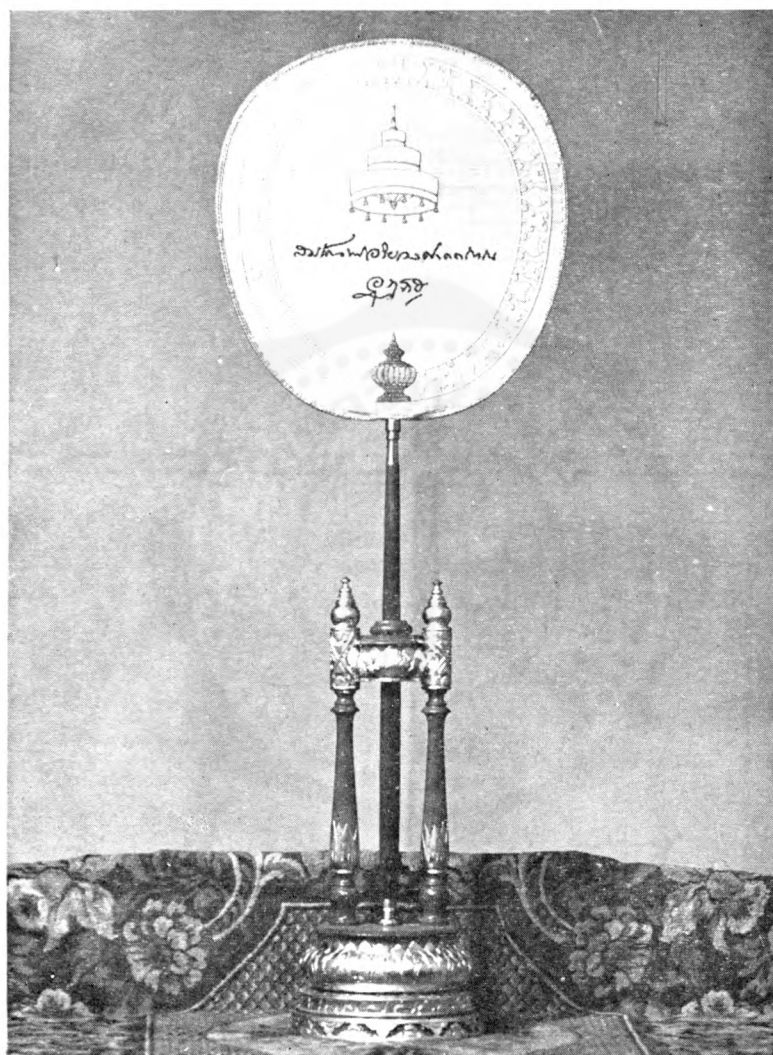
พระชัย

เหรียญพระรูป

พระติ๊ก ๑๐๐ ปี

พระฉัตร ๗๐ ปี

